

Herald
of **L**egal
History

БЕОГРАД 2025 / БРОЈ 2 / ГОДИНА VI

UDC 34(091) ISSN (Штампано изд.) 2738-0955
ISSN (Online) 2738-0963

Editorial board:

Prof. Emeritus Sima Avramović (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Žika Bujuklić (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Zoran Čvorović (University of Kragujevac Faculty of Law), Prof. Dr Zoran Mirković (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Milena Polojac (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Dragoljub Popović (former judge of the ECHR, Union University Faculty of Law), Assist. Prof. Dr. Uroš Stanković (University of Novi Sad Faculty of Law), Prof. Dr Srđan Šarkić (University of Novi Sad Faculty of Law).

International editorial board:

Prof. Dr Željko Bartulović (University of Rijeka Faculty of Law), Prof. Dr Victor Castellani (University of Denver Department of Languages and Literatures), Prof. Dr Dalibor Čepulo (University of Zagreb Faculty of Law), Prof. Dr Coleman Dennehy (University College Dublin), Prof. Dr Gábor Hamza, full member of the Hungarian Academy of Sciences (Eötvös Loránd University Faculty of Law), Prof. Dr Gerald Kohl (University of Vienna Faculty of Law), Prof. Dr Pietro Lo Iacono (LUMSA University Department of Law in Palermo), Prof. Dr Stephan Meder (Leibniz University of Hannover Faculty of Law), Prof. Dr Nikola Mojović (University of Banja Luka Faculty of Law), Prof. Dr Emilia Musumeci (University of Teramo Faculty of Law), Prof. Dr Delfina I. Nieto Isabel (University of Barcelona Department of History and Archaeology), Prof. Dr Natale Rampazzo (National Research Council of Italy, Naples), Prof. Dr Marion Röwekamp (Humboldt chair at the College of Mexico), Prof. Dr Vladimir Simič (University of Ljubljana Faculty of Law), Prof. Dr Thomas Simon (University of Vienna Faculty of Law), Prof. Emeritus Gerhard Thür, associate member of the Austrian Academy of Sciences (University of Graz Faculty of Law), Dr Yuriy Vin, Senior Researcher (Institute of World History of the Russian Academy of Sciences).

Универзитет у Београду – Правни факултет

БЕОГРАД 2025 • ГОДИНА VI • БРОЈ 2 • стр. 1–161

ВЕСНИК ПРАВНЕ ИСТОРИЈЕ

HERALD OF LEGAL HISTORY

UDC 34(091)

ISSN (Штампано изд.) 2738-0955

ISSN (Online) 2738-0963

Назив часописа:

Весник љравне историје

Часопис излази два пута годишње

Главни уредник:

проф. др Нина Кршљанин

Заменик главној уредника:

Ђорђе Степић

Студентска редакција:

Лука И. Бабић, Лазарела Гарибовић, Милош Ивковић, Ивона Илић,
Душан Б. Јовић, Марко Кнежевић, Ана Орловић, Глорија Паунковић,
Вељко Рашић

Издавач:

Универзитет у Београду – Правни факултет

Лектура:

Љиљана Јанковић

Ирена Поповић

Технички уредник:

Ирена Ђаковић

Дизајн корица:

Лазар Лапац

Слој и љрелом:

Досије студио, Београд

Штампа:

Сајнос, Нови Сад

Journal title:

Herald of Legal History

The journal has two issues per year

Editor-in-chief:

Assoc. Prof. Dr Nina Kršljanin

Deputy editor-in-chief:

Đorđe Stepić

Student editorial board:

Luka I. Babić, Lazarela Garibović, Miloš Ivković, Ivona Ilić, Dušan B. Jović,
Marko Knežević, Ana Orlović, Glorija Paunković, Veljko Rašić

Publisher:

University of Belgrade Faculty of Law

Proofreading:

Ljiljana Janković

Irena Popović

Technical editor:

Irena Đaković

Cover design:

Lazar Lapac

Prepress:

Dosije Studio, Belgrade

Printing:

Sajnos, Novi Sad

САДРЖАЈ

Чланци

Глорија Т. ПАУНКОВИЋ

Рецепција Синтагме Матије Властара у српско право
и њено скраћење на примеру одабраних наслова
из кривичног права. 9

Јована МИСАИЛОВИЋ

Почеци нормативног уређивања рада и положаја радника
у Србији (1844–1922) 37

Мајдалена ДРАГОВИЋ

Утицај одредаба Крфске декларације на доцније
државноправно уређење Краљевине СХС 55

Ива СТЕФАНОВИЋ

Утицај Руског кривичног законика из 1903. на
Југословенски кривични законик из 1929. године 82

Прикази књига

Лука И. БАБИЋ

Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Основ уговорне одговорности
у римском класичном праву*, Универзитет у Београду – Правни
факултет, Београд 2025, 128 104

Ања СЕНИЧИЋ

Гордана Дракић, *Пишање форме закључивања брака у институ
израде браћанској законика у међурајној југословенској држави*,
Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за
издавачку делатност, Нови Сад 2019, 175. 111

TABLE OF CONTENTS

Articles

Glorija T. PAUNKOVIĆ

- On the Abbreviation of the Syntagma of Matthew Blastares
on the Example of Selected Provisions from Criminal Law 9

Jovana MISAILOVIĆ

- The Beginnings of the Normative Regulation of Labour and
the Position of Workers in Serbia (1844–1922) 37

Magdalena DRAGOVIĆ

- The Influence of the Provisions of the Corfu Declaration
on the Subsequent State-Legal Structure
of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes 55

Iva STEFANOVIĆ

- The Influence of the Russian Criminal Code of 1903
on the Yugoslav Criminal Code of 1929 82

Book reviews

Luka I. BABIĆ

- Valentina Cvetković-Đorđević, *Osnov ugovorne odgovornosti u
klasičnom rimskom pravu*, University of Belgrade – Faculty of Law,
Belgrade 2025, 128 104

Anja SENIČIĆ

- Gordana Drakić, *Pitanje forme braka u postupku izrade
građanskog zakonika u međuratnoj jugoslovenskoj državi*,
University of Novi Sad Faculty of Law, Center for Publishing,
Novi Sad 2019, 175 111

Извештаји са дешавања

Василије МАРКОВИЋ

Извештај са научног скупа „Научно дело академика
Миодрага Јовичића“ 118

Бурђина МАРИЋ

Извештај са конференције „Iustoria 2025: Рат и мир
(у правној историји)“ 131

Остали прилози

Ђорђе СТЕПИЋ

Уместо некролога: проф. др Љубомирка Кркљуш (1940–2024)
и један неодржани интервју за „Весник правне историје“... 139

Упутство за ауторе 148

Event reports

Vasilije MARKOVIĆ

Report from the Conference „The Scholarly Work of Academician
Miodrag Jovičić“ 118

Durđina MARIĆ

Report from the Conference „Iustoria 2025: War and Peace
(in Legal History)“ 131

Other contributions

Dorđe STEPIC

Instead of an Obituary: Prof. Dr Ljubomirka Krkljuš (1950-2024)
and an Interview for the "Herald of Legal History" that Never
Happened 139

Instructions for Authors 149

UDC: 340.15(497.11)"13"
340.134(495.02)

CERIF: H220, H300, S149

DOI: 10.51204/HLH_25201A

Глорија Т. ПАУНКОВИЋ*

РЕЦЕПЦИЈА СИНТАГМЕ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА У СРПСКО ПРАВО И ЊЕНО СКРАЋЕЊЕ НА ПРИМЕРУ ОДАБРАНИХ НАСЛОВА ИЗ КРИВИЧНОГ ПРАВА

У раду се разматра скраћење и рецепција Синтагме Матије Властара у српско право. Кроз краћиак прећлед развоја српског права до времена цара Стефана Душана сагледава се какав је значај имало право са новоосвојених територија по ондашњу Србију и који је значај рецепције византијских закона. На примерима из кривичног права приказано је у ком правцу се одвијало скраћење Синтагме, које су одредбе изостављене као сувишне, а које су ушле као новина у српско законодавство или које су озакоњене а до тада су важиле као обичајно право. Виде се такође и покушаји промена у друштву, на пример колико је тешико потиснути одређене дубоко укоренење обичаје који су смањрани за кривична дела, и на који начин су кажњавани.

Кључне речи: Синтагма Матије Властара. – Душанов законик. – Јерес, празноверје, врачање, маија и шровање. – Убиство.

1. УВОД

Правна култура средњовековне Србије се заснивала, слично као и код других словенских народа, на обичајима које су Срби донели из прапостојбине. Да би организовали државу и омогућили њено ваљано функционисање били су им неопходни закони, до којих

* Студент треће године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, panthera.tigris.tigris.03@gmail.com. Овај рад је модификована верзија рада изложеног на Међународној студентској конференцији „Iustoria 2024: Правни транспланти кроз историју“ на Правном факултету Универзитета у Београду.

су дошли реципирајући византијске законе, при чему су се сусрели са римским правом.¹ Може се рећи да се византијски утицај на српско право видео кроз рецепцију различитих института римског права, и уношење у српске правне споменике појединих чланова из византијских законика преведених са грчког.² Треба нагласити да је контакт Словена са Византијом био од пресудне важности за даљи развој политичког, културног, материјалног и духовног живота Словена.³

Последњу фазу у развоју византијског права представљао је „кодификаторски талас“ који је наступио неколико векова након настанка кодекса попут Еклоге, Прохирона, Епанагоге, Кодекса и Василика (које су потпуно потиснуле Јустинијанову кодификацију и веома дуго представљале основни извор византијског права). Тај „талас“ обележила је појава последња два зборника византијског права у првој половини 14. века – Синтагме Матије Властара и Хексабиблоса („шестокњижја“) Константина Арменопулоса. Светогорски монах Матија Властар је у Солуну 1335. године саставио зборник под називом Синтагма (једно од значења старогрчке речи *συνταγμα* је и зборник *ἱρρογγισα*). Овај зборник је по природи номоканон, јер је поред црквених правила садржао и световне прописе (они извиру из Прохирона и Василика). Веома је брзо почео да се примењује, осим у Византији, и у другим православним земљама (реципирани су га Срби, Бугари, Руси, Јермени и Румуни), пошто је био практичан и прилагодљив. Садржина зборника је конципирана према распореду који је омогућавао лако сналажење. Као што се види из назива зборника – Алфавитна синтагма, *Syntagma alphabeticum* и *Сυνταγμα ката στοιχειον* – материја Синтагме је била поређана по редоследу слова грчке азбуке (по алфabetном редоследу).⁴

- 1 Милена Полојац, *Римско право, њорекло и ѡемељи ѡривајној ѡрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 349.
- 2 Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на српско средњовековно право“, *Slověne = Словěне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015, 108.
- 3 Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 4: Византија и Словени*, Просвета, Београд 1970, 45.
- 4 О творцу Синтагме Матији Властару постоји мало података. Зна се да је био монах у солунском манастиру Кир Исака, као и да је живео негде до половине 14. века; видети Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна ѡравна ѡрадиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 171; Матија Властар, *Синѡаима* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин Голубовић), САНУ, Београд 2013, предговор XI; Victor Alexandrov „*The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14-17 Centuries*“, *Löwenklau*, 2012, 32-43.

Овај зборник је настао само деценију и по пре него што је српски цар Стефан Душан 1349. године донео свој законик на сабору у Скопљу. Властарева Синтагма је постала, додуше не цела већ у скраћеној верзији, у оригиналној српској редакцији, део Душановог законодавства (које обухвата и Јустинијанов закон). Од 303 главе распоређене у 24 састава, које постоје у изворној верзији - у Скраћеној Синтагми (СС) налази се приближно трећина те материје тј. ушле су свега 94 главе.⁵

2. ПУТЕВИ УТИЦАЈА РОМЕЈСКОГ ПРАВА НА ПРАВО СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

Превагом хришћанства над остацима паганства долазе међу Словене и први закони, и цео њихов приватни и друштвени живот се мења у смеру хришћанских вредности. На првом и најзначајнијем месту налазе се канони који поред црквених односа уређују и области породичног и брачног права, и за које се настојало да задобију што већи ауторитет међу људима. Пагански обичаји су били примењивани дуго у пракси и када је реч о домену брачног права, те је цркви било врло тешко да их искорени.⁶ Први српски архиепископ Сава настојао је да рашири хришћански брак међу паством тако што је венчавао супружнике који су живели у браковима закљученим без црквеног обреда.⁷

5 С. Аврамовић, В. Станимировић, 171.

6 Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928, 58; Жика Бујуклић, „Државноправни аспект идентитетског преображаја Србије од средњег века до савременог доба“, Нина Кршљанин (прир.), *Идентитетски преображај Србије, Прилози пројекту 2016 - Колективна монографија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 180.

7 Може се помислити да је архиепископ Сава у овом подухвату одступио од црквених правила јер уместо развргавања оваквих заједница и изрицања казни за дотадашњи живот у блуду, које канони прописују, (нпр. 26. правило Василија Великог које се нашло и у Законоправилу) - у Теодосијевом и Доментијановом житију Светога Саве говори се о масовним венчањима уз свечаности које је спроводио за овакве парове, чији је дотадашњи заједнички живот у очима цркве сматран за блуд, без ислеђивања и санкција. Ово се може објаснити на начин да је архиепископ Сава народу хтео да приближи хришћански брак као легитиман, а не да људе отуђи од цркве раскидањем веза које нису сматране црквеним браком али чији је мотив трајна заједница као и код хришћанског брака. Ипак ово „просвећивање“ није било толиког опсега, па Друга жичка повеља има улогу да кроз световне санкције стимулише народ да прихвати духовне прописе. Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: Правна анализа жичких повеља Стефана Првовенчаног“, Љубомир Максимовић, Срђан Пири-

Законоправило Светог Саве представља самосталну српску редакцију византијских прописа и садржи много световних закона (од 64 главе 44 имају канонски садржај а 20 световни).⁸ Циљ настанка Законоправила као и изградње катедралног храма Српске архиепископије у манастиру Жичи, где је требало да буде смештено седиште Српске архиепископије, био је утврђивање аутокефалности Српске православне цркве која је добијена 1219. године. Законоправило се противи надмоћи Цариградске патријаршије, и подстиче равноправан однос између државе и цркве (темељи се у доктрини симфоније).⁹ Још од самог почетка династије Немањић, оснивач династије велики жупан Стефан Немања, упркос борби против Византије и њене доминације, трудио се да учврсти православље. Усвојио је византијску културу, у коју спада и правна култура, уз извесна одступања.¹⁰ Даљи рад Немањиних синова Стефана и Саве Немањића заснивао се на томе да се утемељи византијски правни ред у Цркви и да се Србија изједначи са Истоком.¹¹ У српским средњовековним изворима појављују се новине након што су у оквиру српске државе дошле новоосвојене византијске територије. Разлог томе је што су српски властодршци ромејско право сматрали погодним за рецепцију.

Краљ Милутин је одмах по доласку на престо започео офанзиву на југ и брзо освојио територије у Македонији (Скопље, Горњи и Доњи Полог на горњем Вардару, Овче Поље, Злетово и Пијанец у поречју Брегалнице). Ова освајања су покренула нови талас „византинизације“ Србије и подстакла опонашање Византије у неким обележјима као нпр. у моделу функционисања владарске канцеларије, те

ватрић (ур.), *Краљевство и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањића*, САНУ / Српски комитет за византологију, Београд 2019, 9-13; Ђорђе Бубало, *Српска земља и њоморска у доба владавине Немањића*, Књига 1: *Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, Београд 2016, 117, 118; Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака“, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Византијски свет на Балкану*, књига II, Византолошки институт САНУ, Београд 2012, 431-447; Доментијан, *Живот Светиога Симеуна и Светиога Саве*, прир. Ђ. Даничић, Београд 1865, 243-244; Доментијан, *Живот Светиога Саве* (прир. Ђуро Даничић – погрешна атрибуција Теодосијевог Житија), Друштво српске словесности / Државна штампарија, Београд 1860, 151.

8 С. Шаркић, *Ушлицај*, 106-118.

9 Миодраг М. Петровић, „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског Номоканона“, *Историјски часопис*, књ. XLIX 2002, 30; Сергије Викторович Троицки, *Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властаринове синџајме*, САН, Београд 1953, 194; Srđan Šarkić, *History of Serbian medieval law*, Brill, Leiden 2023, 132-134.

10 Г. Острогорски, *Византија*, 18.

11 А. Соловјев, 63; Ж. Бујуклић, 180.

су прихватане и византијске друштвене и државне институције (кефалија, логотет, пронија,...). Интересантно је да су Срби опонашали Византију и при изради владарских портрета, на којима могу да се нађу и одређени детаљи ромејских царских одора.¹²

Када се осврнемо на историјске догађаје можемо да закључимо, као што налази и Острогорски (*Георгиј Александрович Осирогорскиј*), да се Србија – иако никада није била под њеном директном управом – развијала у непосредном додиру са Византијом.¹³ Један од примера где се грчки утицај може видети је и купопродајни уговор о продаји куће из Призрена, који је у доба цара Душана саставио номик Никола, а који у целокупној својој форми прати византијске моделе исправа.¹⁴

Непосредно пре крунисања Стефана Душана за краља 1331. године политичка ситуација на простору Балкана је већ била доста комплексна. Моћно Византијско царство је почело да пропада и доста је ослабило, те је Душан себи за циљ поставио да га замени другим царством, својим српско-грчким, за чије остварење је било потребно освојити читаве ромејске територије у Европи, па можда и сам Цариград.¹⁵ Одмах по доласку на престо, већ у јесен 1331. године, и по очекивању властеле, краљ почиње да шири своју територију и креће у освајање на југ. Убрзо потом српска држава се простирала од Јадранског мора на западу до Егејског мора на истоку, и од Дунава на северу па чак до доњег тока Месте, обале Коринтског залива и залеђа Драча на југу.¹⁶ Последица освајања је била да су, продирући даље у

12 Данило II, *Животи крљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд 1935, 82; Константин Јиричек, *Историја Срба до 1537. године (јолићка историја) I књига*, Просвета, Београд 1988, 191; Љубомир Максимовић, *Византијски свети и Срби*, Историјски институт, Београд 2008, 196, 197.

13 Г. Острогорски, *Византија*, 18.

14 Ђорђе Бубало, *Српски номици*, Византијски институт САНУ, 2004, 146.

15 До те идеје је вероватно дошао јер је познавао и моћ и слабости Византијског царства, захваљујући боравку у Цариграду где се налазио у току прогонства свог оца (1314–1320), где је научио да чита и говори грчки. Такође, други брак Стефана Дечанског са блиском рођаком византијског цара Маријом Палеолог могао је Душану да указује на стварање везе између српске и ромејске династије, што би могло да се искористи као добар политички инструмент; видети Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар: 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, 27; Божидар Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Завод за издавање уџбеника СРЈ, Београд 1966, 95; Љ. Максимовић, *Византијски свети*, 198; George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephan Dušan and his Successors*, Washington 1984, 30; Борис Бабић, *Византијски цареви у српским средњовековним хагиографијама*, Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске, Бања Лука 2025, 116; S. Šarkić, *History*, 125.

16 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 51.

ромејске земље, Срби били под све већим утицајем права, културе и тековина Византије. Тако за време Душанове државе долази до „византинизације“ Србије у највећем обиму.¹⁷

Кроз то што је грчки језик остао службени језик нових територија видимо да је Стефан Душан тежио да се што више приближи грчком становништву, па је стога у службу примио и бивше византијске феудалце остављајући им и титуле и поседе које су имали под Византијом.¹⁸ Освајање нових територија дало је Стефану Душану „ветар у леђа“ да сад отворено покаже шта му је прави циљ, а на руку му је ишла и тренутна ситуација у Византији где је уместо цара Јована V Палеолога владало намесништво.¹⁹ Стефан Душан је 1346. године крунисан за цара Срба и Грка, што може да указује и на то да је он директно желео да замени и Кантакузина и Палеолога и да себе представи као најбољег кандидата за цариградски престо, показујући тако извесну претензију на легитимно владање поданицима византијског царства.²⁰ Поред оваквог тумачења царске идеологије Стефана Душана – да је он узимањем царске титуле настојао да (слично намерама бугарског цара Симеона) успостави своје Српско царство уместо Византије – данас налазимо и другачија мишљења. На пример, Сима Ђирковић је сматрао да је цар Душан следио модел Другог бугарског царства, за шта проналази аргументе у томе да се крунисањем Стефана Душана за цара „повећао број царева у хришћанском свету“, што не негира али нарочито ослабљује идеју о постојању једног универзалног царства. С тим у вези се и однос цара Душана са Византијом, по њему, може тумачити као нека врста савладарства.²¹

Поставши цар, Душан је стекао право и дужност да поставља законе, па би самим тим кодификаторски рад уједно био и потврда његовог права на круну, као и потврда моћи државе.²² Душанов законик (ДЗ) донет је на Спасовдан, 21. маја 1349. године на сабору у Скопљу, тачније његов први део од 135 чланова, који је 1354. допуњен новим одредбама због тешкоћа при примени одређених чланова или

17 Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 6: Историја Византије*, Просвета, Београд 1969, 457.

18 Б. Ферјанчић, *Византија*, 102; Љ. Максимовић, 134, 135.

19 Б. Ферјанчић, *Византија*, 99.

20 А. Соловјев, 70; Љ. Максимовић, *Византијски свети*, 138–141; Радивој Радић, *Црно сиволеће: Време Јована V Палеолога*, Завод за уџбенике, Београд 2013, 167, 168.

21 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 158, 159.

22 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 228; А. Соловјев, *Законодавство*, 75; S. Šarkić, *History*, 130.

због празнина које су постојале у првом издању.²³ Уз Душанов законик у рукописима се налазе и СС и Јустинијанов закон (ЈЗ)²⁴ који му претходе, и као такви заједно чине *codex tripartitus*.²⁵

Нешто пре него што је цар Душан донео законик, светогорски монах и канониста Матија Властар је 1335. године саставио на грчком језику Синтагму, зборник византијског права који је омогућио лакшу употребу старијих закона (црквених и световних).²⁶ Синтагма је садржала најважније црквене прописе из номоканона, као и најважније одредбе из световних зборника Прохирона и Василика. Основе зборника такође чине тумачења Јована Зонаре²⁷ и Теодора Валсамона.²⁸

Поједине одредбе Синтагме су се директно косиле са интересима Српског царства, јер је Властар у њој истакао Валсамонову идеју

23 Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика“, *Slověne = Словѣне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015, 120.

24 ЈЗ садржи велики број норми сличних онима из Земљорадничког закона (*Νομος γεωργικος*), а за сам назив преовладало је мишљење Острогорског да је он везан за Јустинијана II Ринотмета, последњег владара Ираклијске династије; С. Аврамовић, В. Станимировић, 2023, 167; Биљана Марковић (прир.) *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска љавна компилација*, САНУ, Београд 2007.

25 Зоран С. Мирковић, *Српска љавна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 28.

26 Стојан Новаковић, *Законик Сџефана Душана цара српског*, Народна библиотека Србије / Службени лист СРЈ (едиција „Лирика“), Београд 2004, ХЛІ.

27 Јован Зонара, византијски хроничар и теолог, рођен је за време цара Алексеја I Комнина у Цариграду. Написао је хронику од стварања света до смрти Алексеја I Комнина и ступања на престо Јована II Комнина, што чини укупно 18 књига, и Тумачења Фотијевог номоканона друге редакције. Променио је правило по којем су дотад зборници састављани, тако да уместо да се канони слажу по времену настанка, они се постављају према црквеном ауторитету који имају. У својим коментарима и тумачењима Зонара је био врло објективан, трудећи се да изнесе истину без страха од моћника. Димшо Перић, *Црквено љаво*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006, 61–63. Сергије Викторович Троицки, *Црквено-џолиитичка идеологија Свџосавске крмчије и Власџареве синџајме*, САНУ, Београд 1953, 187.

28 Теодор Валсамон је живео и стварао за време Манојла I Комнина и Исака II Анђела. Био је на положајима номофилакса и хартофилакса цариградске цркве, а 1193. постаје антиохијски патријарх. Био је у предности у односу на своје претходнике Аристина и Зонару јер је имао њихова тумачења која су му практично послужила као припрема за даљи рад. За разлику од Зонаре, Валсамон није био у потпуности објективан, често се водио личним интересима и писао тако да то буде по вољи цару или патријарху. Свакако се за његов рад може рећи да је био потпунији у односу на рад његових претходника, с тим што он даје на више места предност грађанским законима који се супротстављају канонима. Д. Перић, 63–65; С. Троицки, 187.

свемоћности византијског владара и његове доминације, чиме поти-
ре право било ког народа да уздигне своју државу на ранг царства.
Синтагма се такође косила и са интересима Српске цркве, јер јој није
признавала аутокефалност и цариградском патријарху је давала пр-
венство.²⁹ Стога Синтагма у изворном облику није могла да уђе у
Душаново законодавство, већ је ушао њен скраћени облик, тј. ориги-
нална српска редакција позната као Скраћена Синтагма.³⁰

Скраћивање Синтагме се одвијало у три правца. Из Потпуне
Синтагме (ПС) су изостављене све одредбе црквеног права, а затим и
оне одредбе световног карактера које нису биле адекватне за употре-
бу од стране судија јер нису биле погодне за примену у пракси, као и
оне које нису биле за употребу због унутрашњих сукоба у земљи. На
крају, изостављене су и одредбе световног карактера које су се чак
примењивале у пракси, али су се косиле са законодавном политиком
(са одредбама за које је законодавац желео да заживе у пракси судо-
ва). Може се рећи да је СС настала да користи световним судијама у
пракси, али такође да то није једина њена улога, тачније да није цео
текст Синтагме намењен за судску праксу. И поред тога се у науци,
због мањка извора из праксе, поставља питање у којој мери су се ове
реципиране норме заправо примењивале.³¹

Постављало се и питање да ли је Синтагма скраћена и прикључе-
на Душановом законнику у време цара Душана, или се пак то десило
касније. Главни проблем је време настанка СС. Одговор на ово, као
и на питање зашто је баш Синтагма ушла у Душаново законодав-
ство а не Хексабиблос,³² Соловјев (*Александр Васильевич Соловьёв*)
налази у разматрању верских и политичких борби које су беснеле
у Византији. Према њему, када је 1347. године победио исихазам у
Цариграду, након дуге борбе између варлаамита и исихаста, Душан
се на Светој Гори определио за исихасте, што владару и даје повод
да нареди да се почне са преводом Синтагме, јер је Матија Властар
био један од познатих исихаста док је Арменопулос био заштитник
варлаамита.³³

29 С. Троицки, 200; Ж. Бујклић, 183.

30 С. Аврамовић, В. Станимировић, 2023, 171; А. Соловјев, 88, 89.

31 Нина Кршљанин, „Изузимање (искључивање) из наслеђа и питање намене Ду-
шанове кодификације“, *Анали Правној факултету у Београду*, година LVIII,
2/2010, 14; А. Соловјев, 89-93.

32 Константин Арменопулос је био и бољи правник од Властара, а и сам Хекса-
библос је, за разлику од Синтагме (из које су при скраћивању изостављени
црквени прописи), био зборник световних прописа а не номоканон. А. Соло-
вјев, 76; S. Šarkić, *History*, 74.

33 А. Соловјев, 80.

Са друге стране, на политичком плану долази до сукоба у Солуну између зилота (који су били уз законитог цара Јована Палеолога и сматрали себе за строгоправославне, те су тиме били и на страни исихаста)³⁴ и представника аристократије, присталица цара узурпатора Јована Кантакузина, те и с те стране Арменопулосово дело није било погодно да уђе у Душаново законодавство јер је Арменопулос био припадник аристократије и блиски рођак Јована Кантакузина.³⁵ Ово су били разлози за уврштавање Синтагме у Душаново законодавство, који упућују на то да је Синтагма била скраћена управо у Душаново доба.³⁶

Поред овог мишљења, које ће бити заступано у раду, постоје и другачија мишљења о времену настанка СС. На пример, С. Новаковић је сматрао да се не може са сигурношћу говорити да су скраћивање Синтагме урадили редактори из времена цара Душана, као ни да је скраћење извршено да би ушла у ДЗ. Претпоставка је, према њему, да придруживање СС Душановом законуку није потекло од законодавца, већ да су СС придружили ДЗ-у каснији преписивачи прилагођавајући то потребама свог времена.³⁷ Аргументи за ове претпоставке произилазе из тога што су сви рукописи у којима се налазе сва три текста (СС, ДЗ И ЈЗ) млађи од прве четвртине 15. века, а најстарији рукописи српског превода ПС Матије Властара, према коме је скраћивање и извршено, потичу из последње четвртине 14. века.³⁸

Насупрот овоме, Соловјев свој став темељи на истраживању Тимофеја Флоринског (*Тимофей Дмитриевич Флоринский*), који указује на то да је СС од почетка била у кохезији са ДЗ и ЈЗ, што се може видети нпр. из тога што су каснији преписивачи лако преносили поједине законе из једног члана у други.³⁹ Такође, на почетку старијих преписа је била излагана СС након које је стајао запис „По сиџ

34 Р. Радић, 133-136.

35 Податак да је Константин Арменопулос, велики аристократа и номофилак, био рођак Јована Кантакузина истиче само аутор његове биографије Никола Комнин Пападопуло у 17. веку. Због недостатка савремених података, као и чињенице да се у делу Јована Кантакузина Арменопулос нигде не спомиње као његов рођак и члан дворског савета - претпоставка Соловјева, иако веома логична, тешко је одбранива због недостатка извора. Срђан Шаркић, „Зашто Синтагма а не Хексабиблос“, *Зборник Правног факултета у Зајребу* 40/1, 1990, 76.

36 А. Соловјев, 77-81; С. Шаркић, Зашто Синтагма, 73-76; Љ. Максимовић, 199.

37 Стојан Новаковић (изд.), *Матије Властара Синџајмај, азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. словенски превод времена Душанова*, СКА, Београд 1907, XXXIII; А. Соловјев, 9.

38 Ђорђе Бубало, *Време*, 121; С. Троицки, 196.

39 С. Троицки, 196.

напрѣд ици законъ бѣговѣрнаго и хѣтолюбиваго цѣа Іоустиніана и законъ бѣговѣрнаго цѣа Стефана“,⁴⁰ који упућује да оно чега нема у СС треба потражити међу члановима ДЗ и ЈЗ.⁴¹ Замерку, такође, Соловјев налази Новаковићу јер у својим текстовима о Раковачком препису пропушта запис „Си Законикъ или правило стѣиу аплъ по оуставу цѣрквеному и прѣданію стѣиу оцѣ и соуд градскихъ съставлени и оутврѣждени бѣгочѣствимъ и хѣтолюбивимъ и самодрѣжавнимъ цѣремъ срѣвскимъ и бѣлгарскимъ и поморію и Грѣчскою земљою сѣи стѣго бѣговѣрнаго хѣтолюбиваго краља Дечанскаго Стефана третіаго Оуроша [...],“⁴² за који Флорински истиче да показује блиску везу између скраћивања Синтагме и законодавне делатности цара Душана.⁴³ Донекле, можда, чак тражи и оправдање за Новаковића због овог пропуста, јер Раковачки препис⁴⁴ датира из 1701. године од извесног јеромонаха Пахомија, али ипак каже да је требало да га узме у разматрање јер је овај препис, како и сам Новаковић истиче, „сачувао много старине“,⁴⁵ и да треба узети у обзир да се верзија од које је Пахомије и начинио овај препис чини као један потпунији текст Душановог законика.⁴⁶

3. СКРАЋЕЊЕ СИНТАГМЕ НА ПРИМЕРУ ОДАБРАНИХ НАСЛОВА КРИВИЧНОГ ПРАВА

Да би се сагледало шта су српски редактори реципирани, тачније шта нису избацили из Властаревог оригинала, најбоље је упоредити грчки текст са српском компилацијом, што је крајем 19. века урадио Тимофеј Флорински у свом раду *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ* (Споменици законодавне делатности Душана, цара Срба и Грка). Флорински је поредио

40 Тимофей Дмитриевич Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ*, Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, Кіевъ 1888, 288.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*, 289.

43 *Ibid.*, 245.

44 Раковачки препис је по својим карактеристикама другачији од осталих, једино се у њему налази запис из кога сазнајемо ко је преписивач текста. Што се Синтагме тиче, у овом препису постоји 75 чланова из ње и сам избор чланова је другачији у односу на основну верзију СС. У Раковачком препису изостављена су нпр. правила Светог Јована Посинка – али су из ПС додати неки чланови као и неке одредбе из Прохирона којих у примарној СС нема. Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Завод за уџбенике / Службени гласник, Београд 2010, 42.

45 С. Новаковић, *Законик*, LXXIX; А. Соловјев, 53.

46 А. Соловјев, 53.

три текста, једног грчког и два словенска рукописа. Оно што је занимљиво и што је и Флоринском привукло пажњу је то да је предговор Матије Властара у потпуности изостављен у српској верзији у свим преписима.⁴⁷ Поред Флоринског и Александар Соловјев је слично истраживао у свом докторату на тему „Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка“. Он је ту покушао да објасни утицај византијског права на Душанову државу и законодавство, те је обратио пажњу на одредбе које се тичу брачног, грађанског и кривичног права из СС Матије Властара и истраживао повезаност појединих чланова ДЗ са овим одредбама.⁴⁸

У даљем тексту биће разматране одредбе о кривичним делима против вере, празноверицама, врачању, чаролијама и тровању, која лепо могу да покажу колико је законодавцу било важно утемељење хришћанства у народу као и одржавање чистоте православља кроз покушаје истребљења паганских сујеверја и обичаја. Поред ових дела биће сагледавано и кривично дело убиства, код кога се може уочити јаз између ромејских норми прописаних за ово дело и српских обичаја који су се примењивали у том случају.

3.1 Кривична дела против вере

Са примањем хришћанства долази и до појаве нових кривичних дела усмерених против вере. Неке средњовековне државе су остављале цркви регулисање овог проблема, кроз прописе црквеног права, док су друге (у које спада и средњовековна Србија) унеле кривична дела против вере у домен световног права.⁴⁹

У ДЗ дела против православне вере и цркве су груписана заједно. Иако је главни задатак средњовековног владара био да води и брани државу, био је дужан и да се стара о чвршћем утемељењу вере у народу и одржавању њене чистоте.⁵⁰ Поред ДЗ који садржи првих 38 од 135 чланова првог законика на ову тему (пошто је свему тадашњем темељ црква) и СС уноси доста прописа из те области кривичног права у српско право.⁵¹

У ПС Властар је хтео да нагласи да је најважније кривично дело „одсїуїање од ѡравославља“, о чему говоре две одредбе из Прохи-

47 Т. Флоринский, 330.

48 А. Соловјев, Предговор.

49 Теодор Тарановски, *Историја српског ѡрава у Немањинкој држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996, 469.

50 А. Соловјев, 162.

51 С. Новаковић, *Законик*, XLIX.

рона које одређују да се за прелазак из хришћанства у незнабоштво прописује смртна казна, док за приступање јереси следи одузимање грађанства и свих грађанских права. Стављајући одредбе о православној вери на прво место у свом зборнику, пореметио је азбучни ред по којем је иначе низао одредбе.⁵²

Из овог можемо да видимо колико је тежња законодавца за утемељењем православља у народу била јака, како код Грка тако и код Срба, јер је и у СС доста тога остало непромењено. Редактори су одбацили пролог о вери православној (*о вѣрѣ православној*)⁵³, као и делове у којима нема законских одредби. Ово потврђује тврдњу Флоринског да су редактори избацивали оне делове који се односе на сувише општа или сувише специфична црквена питања.⁵⁴

Поред овога, за кривично дело се сматра и само *навођење некога да одустане од хришћанске вере као и исјоведање јереси*. Што се навођења неког да промени веру тиче, Властар у ПС о томе доноси само једну одредбу, јер се то дело у византијском праву кажњавало строго као и одступање од вере, само је много мање спомињано у законцима. Ова одредба гласи: „Ако Јудејац набави и обреже роба хришћанина или оглашенога или се дрзне да поквари нечији хришћански начин размишљања, треба да буде кажњен смртном казном.“⁵⁵ У СС ове одредбе нема, а обрисана је и цела глава о Јеврејима, због тога што Јевреја у Србији није било много и нису представљали опасност по веру.⁵⁶ Већи проблем по православној веру у Србији су били римокатолици. Још од времена Стефана Немање, који је уз Светог Саву био утемељивач православља у Срба, владари су због политичких прилика морали да ступају у преговоре и дипломатске односе са Западом, чак и да закључују бракове, те су стога били у додиру са римокатоличанством. У Душановој држави било је много поданика римокатолика, нарочито у Приморју, као и странаца који су стално обитавали у земљи – ту су били Дубровчани трговци као и рудари Саси, који су у оквиру својих насебина имали аутономију.⁵⁷ За њих се исповедање римокатоличанства није тумачило као кривично дело.

52 А. Соловјев, 163.

53 Пролог о вери православној вид. М. Властар, *Синѣаѣма*, 31-33; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 48-51.

54 Т. Флоринский, 362.

55 М. Властар, *Синѣаѣма*, 238; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 328.

56 А. Соловјев, 164.

57 Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 3/2011, 56-61; Стефан Стојановић, „Кривична дела преласка и превођења у римокатоличанство у Душановом законнику“, *Весник правне историје*, година II, 1/2021, 96, 97.

У Србији су римокатоличанство, у принципу, могли да исповедају сви они који су рођени као римокатолици.⁵⁸ Био је кажњив прелазак из православља у римокатоличанство, па је била забрањена и католичка пропаганда свештеницима у члану 8. ДЗ (**И попь латин'ски, ако се наиде обротивь христіанина въ вѣроу латин'скоу, да се каже по законуу светънихъ отъць**).⁵⁹

У чл. 9. ДЗ се каже: „**И ако се наиде полоувѣрць оузьмь христіаницоу; ако оузлюби, да се крѣсти оу христіанство; ако ли се не крѣсти, да моу се оузмѣ жена и дѣца; и да имь даа дѣль отъ коукне; а онь да се иждене**“ (И ако се нађе полуверац који је ожењен хришћанком може се ако пристаје крстити у хришћанство ако ли се не би покрстио, да му се узму жена и деца и да им се да део од куће, а он да се протера).⁶⁰ Овде се налази норма о браку између православке и римокатолика. Израз „полуверац“ се у овом члану несумњиво односи на римокатолика, док се под хришћанком подразумева искључиво жена православне вере. Овакав концепт, тачније полна неравноправност заступљена у овом члану, може се тумачити на начин да је логичан след догађаја био да ће, уколико се римокатоликиња уда за православца, она примити мужевљево веру – а чак и ако то не учини, опет би тај брак погодовао ширењу православља јер би деца из њега настала исповедала православну веру преузимајући је од оца. Управо због тога овај члан не дозвољава само прву могућност, јер би брак римокатолика са православком био „опасан“ по православље зато што је и у пракси постојало много случајева где су римокатолици били ради да се ожене православкама. Стога су ови бракови били могући само уколико би муж прешао у православље.⁶¹

Матија Властар јересима посвећује читаву А-2 главу (**О ѣретицѣхъ и како подобають приѣмати иже отъ ереси обрацтающтїи хъ се** – О јеретцима и о томе како треба примати оне који се из јереси преобраћају).⁶² Како ту говори и о јересима које за Србију нису од значаја а о римокатоличанству не говори скоро ништа, редактори су ову главу морали доста да измене.⁶³ Избрисали су одредбе ПС о јеретцима као застареле и нејасне. Уместо тога у ДЗ су убачени нови закони у којима су покушавали да направе разлику између пра-

58 Т. Тарановски, 471.

59 С. Новаковић, *Законик*, 13; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 76.

60 *Ibid.*

61 Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2024, 124, 125.

62 М. Властар, *Синѣаѣма*, 40; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 59.

63 Т. Флоринский, 365.

вих јеретика (пре свега богумила) и римокатолика. Од главе А-2 ПС направљене су нове две главе од онога што је могло да се примени из ње, док ДЗ јеретицима-богумилима посвећује члан 85. (Кто рече вавоун'скоу речь; ако боудѣ властелинѣ да плати 'р' перперѣ; ако ли не боудѣ властелинѣ, да плати 'вг' перперѣ и да се вѣе стапѣи),⁶⁴ а римокатолицима чак четири члана (чл. 6-9).⁶⁵

Одредбе које се тичу нарушавања гробова налазе се и у ДЗ и у СС. У ПС Властар је на два места писао о прописима за обесвећење гробова,⁶⁶ о томе говоре главе Т-2 и Т-10. Глава Т-2 (о сахрањивању) састоји се од три кратка закона из Василика: 1. није допуштено сахрањивати тело тамо где се зна да лежи тело мученика; 2. нико не сме да преноси неку ствар или неку конструкцију са гробова; 3. нико не сме осим по царској наредби да преноси тело човечје на друго место.⁶⁷ Глава Т-10 (о пљачкашима гробова) састоји се од два црквена правила и седам закона из Василика и санкционише различите видове крађе како самих гробова тако и споменика са гробова.⁶⁸

У СС је део о томе доста прерађиван. Редактори су избрисали седмо правило Светог Григорија Ниског, али су оставили све законе (осим последњег из главе Т-10, јер он већ постоји у глави Т-2).⁶⁹ Главе Т-2 и Т-10 интегралне верзије спојили су у једну и направили од ње главу Т-2 у СС, којој су дали исти назив као: Т-10 у ПС - „о гроборителехъ“. Такође су променили и редослед одредби, па су на прво место ставили одредбу да за пљачкање гробова (а притом са коришћењем оружја) прети смртна казна. Према одредби из Прохирона онеме ко пљачка покојника у гробу прети се одсецањем руку. Чак се и крађа камена са гроба кажњава великом глобом.⁷⁰

Заштита гробаља као светих места може да се посматра у два вида, кроз заштиту њихове верске и њихове имовинске вредности. Тако се овде кривично дело светотатства огледа прво у обесвећивању гробаља и гробница, а онда и у прибирању имовинске користи кроз противправно присвајање предмета са и из гроба. Тако да се код крађе и обесвећивања гробова говори и о светотатству као свето-

64 С. Новаковић, *Законик*, 67; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 92.

65 Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском ојлегалу, Прилој ујоредној српско-руској љравној истѣорији*, Catena Mundi, Београд 2018, 19-27.

66 Овај назив Соловјев користи за кривична дела која се тичу различитих видова нарушавања гробова.

67 М. Властар, *Синѣаѣма*, 350; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 483.

68 М. Властар, *Синѣаѣма*, 366; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 505.

69 Т. Флоринский, 431.

70 А. Соловјев, 169.

грђу, скрнављењу светог места, али и о светокрађи која за циљ има прибирање имовинске користи лопова.⁷¹

Поред кривичних дела која су вршена ради прибирања имовинске користи извршиоца, постојало је и једно кривично дело као реликт паганских веровања у Срба и тицало се истребљивања вампира и вукодлака.⁷² Празноверице о постојању мртваца који „излази ноћу из гроба и дави људе по кућама и пије крв њиову“⁷³ присутне су код Словена од предхришћанског доба. Да би се ослободили наводног вампира, његов леш је требало откопати и пробости глоговим коцем. Како то није довољно јер му пробадање коцем само онемогућује кретање, за крајњи циљ, потпуно уништење вампира, било је неопходно да се његово тело спали.⁷⁴ Ово паганско веровање инкриминисано је чланом 20. ДЗ који гласи: „И людїи које съ вљхов’ствомъ оузимаю изъ гробовъ, тере ихъ съжижоу; село које то-зи оучини, да плати враждоу; ако ли будѣ попъ на то-зи дошълъ, да моу се оузме попов’ство.“ (И људи који враџбинама узимају из гробова те их спаљују, то село које учини да плати вражду, а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство [Призренски препис].)⁷⁵

Према Соловјеву овај члан је допуна главе Т-2 СС.⁷⁶ Ово не би требало да буде тачно јер циљ овог дела није пљачкање гробова, о чему говори Т-2, већ уништење вампира према народном обичају и веровању, те се сходно томе не може тумачити да је Т-2 извор на који се наслања чл. 20. ДЗ. Да је ово одвојено од византијских одредби о пљачкању и раскопавању гробова види се и по томе што се у члану 20. налази колективна одговорност села и вражда као део старог српског кривичног права, а не индивидуална одговорност и телесно кажњавање које се налазило у византијском праву.⁷⁷

71 Ђорђе Степић, „Крађа из цркве у српском средњевековном праву“, *Анали правној факултету у Београду*, година LXXIII, 1/2025, 2, 3.

72 У Српском рјечнику В. Караџића ова два појма су представљена као синоними, а такође и Т. Ђорђевић одобрава ово изједначавање појмова. Тихомир Ђорђевић, *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и њередању*, САНУ, Београд 1952, 150.

73 Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, 90.

74 Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Просвета, Београд 1994, 231; Стефан В. Стојановић, *Православље и Српска православна црква у Душановом законнику*, докторска дисертација, Ниш 2021, 90.

75 С. Новаковић, *Законик*, 23; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 79.

76 А. Соловјев, 169.

77 Милена Полојац, „Повреда гроба – некад и сад“, *Правна традиција и интелектуални процеси*, *Зборник радова*, Косовска Митровица 2020, 48.

Директно упућивање на колективну одговорност, која се у другим случајевима појављује тек уколико сам кривац није ухваћен, показује да се уништење вампира тешко везује за радњу појединца. Везано је за радњу села, јер чак и они који нису непосредно учествовали морали би знати за то. Такође, законодавац највероватније претпоставља и то да село неће предати оне који су непосредно учествовали у самом чину.⁷⁸ У прилог овоме иде и то што се ископавање наводних вампира помиње и у ромејској историји, али се тамо није посебно као такво санкционисало, већ узгредно кроз прописе против крађе гробова и паганства.⁷⁹ Интересантно је такође истаћи и сличност између чл. 20. ДЗ и првог члана Закона судњи људем, који говори о кажњавању свих становника села у којима се врше пагански обреди.⁸⁰ Овај закон од 32 члана (међу којима је и горе поменути члан) има само три која у Еклоги немају своје пандане.⁸¹ Овде се не ради о рецепцији овог члана у ДЗ, већ се показује оригиналност ових чланова у односу на чланове који своје изворе и корене налазе у византијском праву.

3.2 Врачарење, мађијање и тровање

Сујеверје и празноверице, као реликт паганских веровања, остали су код Срба и других словенских народа дубоко укорениени у друштву, одолевајући напорима цркве да их искорени. Различите варијације враџбина и магије пркосе хришћанској вери те као такве спадају у кривична дела против вере.⁸²

Одредбе на ову тему Властар у ПС окупља у посебну главу М-1 „О врачима, онима који врачају из бројева, прорицатељима и о астролозима, опсенарима, а такође и о чаролијама, употреби отрова и амајлија“.⁸³ У српској редакцији се ове одредбе налазе на истом месту само уз нешто краћи наслов: „**О вљѣвах и вѣлѣницѣх и прочиѣх**

78 Ђорђе Степић, „Заштита гробова у средњовековном српском праву, са посебним освртом на чл. 20. Душановог законика“, *Зборник радова љравној факултету* у Приштини 2024, Косовска Митровица 2024, 226.

79 *Ibid.*, 225.

80 С. Стојановић, *Православље*, 94, 95.

81 Драган Николић, *Закон судњи људем – најстарији словенски љравни синоеник*, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2012, 32.

82 Соловјев ова дела сврстава у групу опште опасних кривичних дела, заједно са кривичним делом паљевине (А. Соловјев, 177.), док их други аутори (Т. Тарановски, 426.) карактеришу као кривична дела против вере, што је логичније јер нису усмерена ка угрожавању самог живота људи као паљевина, већ задиру у веру народа и косе се са учењима цркве.

83 М. Властар, *Синѣаѣма*, 27; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 376.

звѣздословуѣх и чародѣехъ и отравницѣх и навѣзателех“.⁸⁴ Глава М-1 у СС не обухвата правила Шестог васељенског, Аникирског и Лаодикијског сабора као ни правила Василија Великог и Григорија Ниског. Ова глава обухвата законе световног карактера против врача-ра и отровника, преузете из Прохирона и већим делом из Василика.⁸⁵

Редактори су скратили ову главу ПС и изоставили она црквена правила која су у српском праву већ позната из Законоправила, док су сви световни закони остали непромењени.⁸⁶ Тако су византијски закони против разних облика врачања ушли у српско законодавство.⁸⁷ Такође, у СС је ушло 61. правило Шестог васељенског сабора у коме се налазе објашњења ко су врач и шта раде, па ту налазимо: врачеве (**вльхвѣ**) који уз помоћ демона предвиђају будућност; стотнике (**сѣтињци**), који су домишљатији о овим стварима од других; мечкаре (**мечководѣци**) који воде мечке уоколо и њихову длаку користе против болести и урока; прорицатеље (**обавници**) који проричу уз помоћ змије коју носе у недрима; облакогонце (**облакогонителѣ**) који проричу према облацима (и терају невреме); чаробњаке (чародѣие) који певају псалме Давидове и помињу имена мученика и Богородице, а уз то врачају уз помоћ демона; творце амајлија (**хранница творецѣ**), који праве привеске и амајлије на којима испишују молитве и каче их деци око врата наводно терајући зло од њих.⁸⁸ Поред њих, кажњавани су и свештеници који би давали људима хлеб од Великог четвртка да би се уз помоћ њега пронашло нешто украдено, или који би уз помоћ Јеванђеља привезаног за дрво, кружећи око њега, псалмима Давидовим одговарали на питања. Кажњавале су се и жене које би седеле у црквама или уз иконе тражећи од њих да сазнају будућност и прорицале.⁸⁹

Казне за врачеве се налазе у световним законима преузетим из Василика, где се с једне стране прави разлика између казне за самог врача (коме следи погубљење мачем) и онога ко тражи услуге врача (коме следи заточење и одузимање имовине), а са друге стране прави се сталешка разлика па се племић тровач кажњава одузимањем имовине док осталима прети смртна казна. Ови закони такође

84 Т. Флоринский, 416.

85 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274–278; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 376–382.

86 Ђорђе Степић, „Врачање, мађијање и тровање у законским споменицима српског средњег века“, *Црквене студије* 22/2025, 344.

87 Т. Флоринский, 416.

88 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 376–377; Т. Флоринский, 417–418.

89 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274–275; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 377; Т. Флоринский, 418–419; Н. Кршљанин, *Правни иоложај*, 371.

прописују да, уколико један супружник установи да је други врач, може да тражи развод брака. За оне који праве амајлије прописано је прогонство и одузимање имовине (преузето из Прохирона). Што се тиче тровача, не кажњава се само тровање већ и израда отрова као и њихово чување и продаја. Ако је израда еликсира била злонамерна, ономе ко га је направио следи смртна казна; а уколико је била добронамерна (са циљем да се некоме помогне, нпр. да затрудни нероткиња) следи казна затвора. За израду љубавних напитака тровач се прогони и одузима му се имовина (и ова одредба је преузета из Прохирона).⁹⁰

За разлику од многих земаља западне Европе, где се вештичарење везује првенствено за жене, у византијском праву се норме пишу у мушком роду (што, наравно, не треба да значи да се овде вештичарење приписивало мушкарцима, већ да се овакав концепт норми треба схватити као „номотехнички стандард“, али да врачање није било ни искључиво везано за жене). Горе поменуто кривично дело израде љубавног напитка у Законоправилу Светога Саве представља једини изузетак од овог неписаног правила и изричито је везано за жену као починиоца. Поред овог, у Синтагми постоји још неколико, али не много, примера оваквих изузетака. Интересантно код овог дела је тумачење виности учиниоца. У Законоправилу, осмо правило Василија Великог каже: „И хотецине да више уть нѣкојего моужа любимы были. и смѣсивше таквоје зелие и то давше њемоу пити умрачение твореть оумоу њего. и аще оумреть уть зелиа того. и се волноје оубиство вѣмѣнають се“ (И оне које би хтеле да од неког мушкарца буду вољене, те справивши такве траве и давши му то да пије изазову помрачење његовог ума – па ако умре од те траве, и то се сматра вољним убиством),⁹¹ те овде можемо да видимо да он смрт конзумацијом љубавног напитка тумачи као вољно убиство.

Ту се поставља питање зашто би се ово тумачило као вољно убиство када би се сасвим логично могло закључити да је реч о нехатном убиству, јер циљ учиниоца није био смрт жртве већ, напротив, учинилац даје напиток вољеној особи из љубави. Објашњење се заснива на томе да је Свети Василије Велики сматрао да ово треба тумачити ипак као вољно убиство јер је врачара свесно употребила чаролије да би посредством нечистих сила утицала на свест жртве напитка.⁹²

90 М. Властар, *Синѣаѣма*, 276–278; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 381–382; Т. Флоринский, 419–420.

91 Н. Кршљанин, *Правни њоложај*, 368.

92 *Ibid.*, 368, 369.

Како већ има доста одредби о магији и тровању у СС, у ДЗ није било много додато. За ову тему су, може се рећи, важни чл. 20. и чл. 109. ДЗ. У члану 20. (о коме је већ било речи и који прописује казне за истребљиваче наводних вампира и вукодлака, а којим законодавац тежи да искорени ову празноверицу у Срба) избегнуто је директно помињање уништења вампира, те се ту употребљава израз „вљховство“ који би се односио управо на магијску радњу уништења вампира.⁹³ Што се члана 109. тиче („**Магѳиникъ и отровникъ кои се наиде облично, да се каже по законуу светѳнихъ отѳць**“),⁹⁴ он се налази само у најстаријим преписима, у Струшком, Призренском и Раковачком. Новаковић за овај члан наводи да је у потпуности сувишан пошто се о врачевима већ доста говори у Властаревој Синтагми, а овај члан само упућује на закон из Синтагме (закон Светих Отаца) који је већ и сам као такав ушао у српско право.⁹⁵ Са овим се не слажу ни Флорински ни Соловјев, који тврде да је овај члан допуна одредби Синтагме, за шта Соловјев налази доказ у речима „**наиде облично**“ које упућују заправо на то да се византијске казне примењују само ако је код лица нађен (*corpus delicti*).⁹⁶ Са друге стране, потпуно одступајући од овога, поједини аутори сматрају да се закон Светих Отаца, поменут у члану 109, упоште не односи на Синтагму већ на Законоправило Светога Саве. С тим у вези се поставља и питање зашто би упућивали на Законоправило кад већ имају систематизоване одредбе о овој теми у СС. То би било логично једино ако СС није била део ДЗ од почетка, већ ако му је касније придодата.⁹⁷ Осим у три поменута преписа, чл. 109. се нигде више не појављује. Имамо само чл. 20. и главу М-1 СС у осталим преписима, док је редакција из 17. века чак изоставила све одредбе о врачању из СС, а чл. 20. ДЗ поштрила.⁹⁸

3.3 Убиство

Сагледавање кривичног дела убиства је интересантно, пре свега, јер се код њега најбоље дочарава различитост између византијског и старог словенског права.⁹⁹ У словенском праву убиство је при-

93 С. Новаковић, *Законик*, 158.

94 С. Новаковић, *Законик*, 84; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 96.

95 С. Новаковић, *Синѳаѳмаѳи*, XIX.

96 Т. Тарановски, 426–427.

97 Ђ. Степић, *Врачање*, 346–347.

98 А. Соловјев, 179.

99 Зоран Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњевековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Нина Кршља-

ватноправни деликт који је био препуштен обичајном праву, те је решаван крвном осветом или плаћањем глобе (вражде)¹⁰⁰ која се вековима примењивала у Срба као казна за овај деликт. Држава је у томе учествовала само како би што више потиснула крвну освету и заменила је, што је више могуће, глобом (од које узима део). У византијском праву убиство је јавноправни деликт (као што је то још у Јустинијановом кодексу), и убица се кажњава телесном казном или смрћу.¹⁰¹ О томе да је казна плаћања глобе била укорењена у Србији сведочи и пример да је краљ Милутин 1308. године одлучно одбио наметања Дубровчана да се плаћање вражде замени смртном казном за учиниоца убиства.¹⁰²

Душаново законодавство се доста приближава византијским нормама те и по питању убиства спроводи значајну интервенцију, али вражда ипак остаје присутна поред новоуведене казне сакаћењем и смртне казне.¹⁰³ За основну одредбу ДЗ се узима члан 87. (**Кто нѣсть дошълъ нахвалицомъ по силѣ терѣ је оучинилъ оубѣство, да плати тѣ перперъ; ако ли боудѣ пришьлъ нахвалицомъ, да моу се овѣ роуцѣ отсѣкоу**),¹⁰⁴ у коме је за нехатног убицу казна 300 перпера а за умишљајног је казна одсецање обе руке, где се може видети уплив византијског права али и тежња законодавца да задржи одређене елементе српског права.¹⁰⁵ Код овог члана се прави разлика између убиства са и без предумишљаја. Сада је питање да ли је то потпуна новина уведена у српско право. По Соловјеву ова разлика је била „непозната старом српском праву“,¹⁰⁶ али то не мора да буде случај. Заправо је вероватније да је ова разлика ипак постојала и у обичајном праву, тачније да је народ препознавао. То се може видети и из тога да у члану 87. уместо назива вољног убиства, који се практикује у СС, стоји убиство „нахвалицом“. Овај назив, иако није коришћен у правним споменицима пре Душановог законодавства, може управо да упућује да се он можда користио у народу за означавање вољног убиства.¹⁰⁷ Може се рећи да је новина у овом члану заправо то што се умишљајно убиство

нин, Зоран С. Мирковић (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 155.

100 Видети различите варијанте значења речи „вражда“, Р. Михаљчић у С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999, 116.

101 А. Соловјев, 187.

102 Т. Тарановски, 439; З. Мирковић, *Византијски ујицаји*, 162.

103 З. Мирковић, *Српска љравна историја*, 67.

104 С. Новаковић, *Законик*, 68; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 92.

105 Т. Тарановски, 442.

106 А. Соловјев, 190.

107 Т. Тарановски, 442.

кажњавало телесном казном реципираном из византијског права, као и покушај да чин убиства уђе у домен јавног права.¹⁰⁸

У Властаревој Синтагми одредбе о убиству су груписане у неколико глава из састава Ф. То су главе Ф-5 („О вољним и невољним убиствима“), Ф-7 („О убиствима у рату и онима који убијају разбојнике“) и Ф-8 („О женама које помоћу напитака убијају децу у утроби“).¹⁰⁹ У глави Ф-8 ПС Властар прави велику грешку, јер сам наслов ове главе „О женама које помоћу напитака убијају децу у утроби“ не одговара даљем тексту, који говори о родитељима који ненамерно убијају своју живу, већ рођену децу: „**Иже о оубиствыхъ неволнихъ о оудавлениыхъ младенцехъ лежештихъ близъ родитель своихъ.**“¹¹⁰ Када погледамо наслов Ф-8, он би пре одговарао одредбама које се налазе у глави 28 става Г „О женама које користе траве да изазову побачај“, чак делује и као парафраза наслова поменуте главе.¹¹¹ Такође, у глави Ф-8 се налазе и византијски световни закони о убиству који би по садржини требало да буду у Ф-5, а никако ту.¹¹² Редактори српске верзије су приметили тај несклад па су га исправили, и од ове три главе ПС направили своје три: Ф-2, Ф-3 и Ф-4.¹¹³

Главу Ф-2, која говори о вољном и невољном убиству, редактори су сачинили од главе Ф-5 ПС. Од широког канонског садржаја ове главе редактори су преузели врло мало, и у потпуности су изостављена правила Светих Апостола, Григорија Ниског и Аникирског сабора. Убачена су правила Василија Великог¹¹⁴ која објашњавају разлику између вољног и невољног убиства, са црквеним епитимијама које следе у тим случајевима.¹¹⁵ То су урадили са великим пропустима и обрнутим редоследом од онога у изворном тексту (нпр. заменили су места текста о нехатном убиству, који је у ПС стајао на првом месту, и текста о вољном убиству, који су у СС ставили на прво место), али и оно мало што су преузели било је сасвим довољно да појасни вољно и невољно убиство.¹¹⁶

108 *Ibid.*, 443.

109 М. Властар, *Синѿаѿма*, 79.

110 М. Властар, *Синѿаѿма*, 377; С. Новаковић, *Синѿаѿмаѿ*, 522.

111 М. Властар, *Синѿаѿма*, 150; С. Новаковић, *Синѿаѿмаѿ*, 208.

112 М. Властар, *Синѿаѿма*, 378–379; С. Новаковић, *Синѿаѿмаѿ*, 522–524.

113 Александар Соловјев, 1928, 188.

114 М. Властар, *Синѿаѿма*, 373–375; С. Новаковић, *Синѿаѿмаѿ*, 514–516.

115 Т. Флоринский, 435.

116 А. Соловјев, 189.

Глава Ф-7 ПС „О убиствима у рату и онима који убијају разбојнике“¹¹⁷ у потпуности је избрисана, због тога што нема значаја за световно право јер садржи само канонска правила.¹¹⁸

Редактори су главу Ф-8 расподелили на две, тј. од ње су направили две нове главе СС, Ф-3 и Ф-4. Глави Ф-3 су дали наслов – практично, променили су назив главе Ф-8 ПС да би га ускладили са текстом – који сада гласи „О невољним убиствима која се односе на угушену децу која леже близу својих родитеља“. Ова се глава, дакле, сада односи на ненамерна убиства која изврше родитељи над својом живом, рођеном децом.¹¹⁹

Глава Ф-4 СС „О разсъужденіи оубіства“ је посебно битна јер се у њој налазе световни закони о убиству. Делови који су реципирани и који се тичу различитих врста и случајева убиства (ова глава тачно прави разлику између различитих облика виности) веома су слични изворнику. Изузетак је само први закон у коме недостају неки делови текста из оригинала, што Флорински објашњава као грешку преписивача.¹²⁰ Поред световних закона ту се налази и десет црквених закона да судије на њих обратe пажњу. Судије треба да утврде да ли је до убиства дошло са умишљајем или нехатно без умишљаја, или пак да ли се ради о случају.¹²¹ Случајно убиство није кажњиво, док за нехатно следи казна затвора до пет година. За убиство са умишљајем не прети увек казна смрћу. Смртна казна прети само себру, док се властелин кажњава прогонством и одузимањем целокупне имовине (И кєсть вол'номоу оубіствоу томленіе, дште оубо кєсть почтєнь оубивіи, распоуєть се, сирѣчь сввршеное подіемлєть раз'гравленіе имѣніа).¹²² Видимо да су у овај закон редактори унели и српски термин „себар“.¹²³ Неке од одредби закона говоре и да убиство које изврши дете или душевно оболео није кажњиво, као ни убиство ноћног тата уколико покрадени није могао другачије да га савлада. Подстрекачу се суди исто као и самом убици.¹²⁴

Важно је истаћи да одредбе византијског права које су ушле у СС нису по свему одговарале српском праву, те је законодавац мо-

117 М. Властар, *Синѡаіма*, 375-377; С. Новаковић, *Синѡаімаі*, 517-521.

118 А. Соловјев, 189.

119 *Ibid.*

120 Т. Флоринский, 436.

121 А. Соловјев, 189.

122 М. Властар, *Синѡаіма*, 378; С. Новаковић, *Синѡаімаі*, 523.

123 Т. Флоринский, 436.

124 М. Властар, *Синѡаіма*, 378-379; С. Новаковић, *Синѡаімаі*, 523.

рао да направи компромис између њих и појединих чланова ДЗ.¹²⁵ У те чланове спада и чл. 94. који прави сталешку разлику, те имамо два случаја: ако властелин убије себра неће платити 300 перпера које предвиђа чл. 87. већ 1000, док ако себар убије властелина плаћа 300 перпера али му уз то следи и одсецање руку. Овим законодавац штити и властелу од могуће побуне себара, а на неки начин и себре од иживљавања од стране господара.¹²⁶ Интересантно је истаћи да чл. 87. прави разлику између нехатног убиства и убиства са умишљајем, те да је одсецање руку казна за овај други вид – док у чл. 94. ове разлике нема, па је за себра казна свакако одсецање руку. Тиме што не прави разлику овај члан ипак погоршава положај себра док, са друге стране, побољшава положај властелина јер је и њему онда казна у оба случаја иста.¹²⁷

Може се такође рећи да је чл. 94. имао првенство у односу на чл. 87. те се ту уочава да је законодавац, поред разликовања у виности учиниоца, ипак давао предност очувању добрих међусталешких односа. Када се размотре неке могуће комбинације убица и жртва у случају убиства, долази се до тога да уколико властелин нехатно убије другог властелина плаћа 300 перпера, док уколико убије себра (без обзира на виност) плаћа 1000 перпера. Управо у овом случају видимо тежњу законодавца за очувањем мира, јер би блажа казна за властелина могла изазвати и немире међу себрима, што законодавац покушава да предупреди. Такође, уколико властелин умишљајно усмрти другог властелина кажњава се и новчано и телесно, без разлике у односу на случај када себар убије другог себра. Овде се казна телесног сакаћења спроводи из разлога што властелини као саборци и чланови цареве војске треба да имају међусобно поверење, те би се ту сам чин убиства могао третирати скоро као издаја.¹²⁸

4. ЗАКЉУЧАК

Поставивши себи за циљ да постане цар Срба и Грка, цар Душан је, ширећи државу на новоосвојене византијске територије, морао да омогући да га нови поданици прихвате као легитимног владара. Како је још од римске империје једна од најважнијих царских дужности била законодавна, потврда права на круну Стефану Душану је упра-

125 А. Соловјев, 190.

126 Т. Тарановски, 443.

127 *Ibid.*, 444.

128 Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Сйрани йравни живой*, година 56, 3/2012, 54–57.

во био кодификаторски рад. Иако је Душанов законик био пажљиво састављен са тежњом да што више одговара друштвеним околности-ма у држави, не може се са сигурношћу рећи колики је био раскорак између његових норми и њихове примене у пракси.

Прихватањем СС српски правни систем се приближава ромејском праву, али опет се може видети и тежња да се направи компромис па да одређени делови остану доследни старом српском праву. Ово се може лепо уочити на примеру кривичног дела убиства, где се прихватају казне византијског права - али ипак остаје присутна и *вражда* из обичаја. Анализирајући поједине одредбе кривичног права могли смо још уочити и да је један од главних задатака законодавца био утемељење православне вере у народу кроз борбу против реликата паганства, празноверица које су биле дубоко укорењене у народу као и јеретичких учења. Може се видети како законодавац педантно и прецизно бира одредбе византијског права и тачно их прилагођава српском праву, чак и у случајевима типичним код Срба, о којима византијско право слабо говори. Кроз борбу против врачева и тровача који су били присутни у свакодневици и људима лако доступни, а који су лаковерни народ склон сујеверју могли одвратити од црквеног учења (а такође су лоше утицали и на сам живот и здравље људи), може се видети да Душаново законодавство не представља само средство друштвеног уређења, већ и духовне реформе у којој се законодавац залаже управо за утемељење чистог православља као јединог исправног пута који народ треба да следи.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Данило II, *Животои краљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд 1935.
- Доментијан, *Животои Светиога Саве* (прир. Ђуро Даничић – погрешна атрибуција Теодосијевог Житија), Друштво српске словесности, Београд 1860.
- Доментијан, *Животои Светиога Симеуна и Светиога Саве*, прир. Ђ. Даничић, Београд 1865.
- Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике/Службени гласник, Београд 2010.
- Матија Властар, *Синџајма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин Голубовић), САНУ, Београд 2013.
- Биљана Марковић (прир.), *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска правна компилација*, САНУ, Београд 2007.

- Стојан Новаковић (изд.), *Маџије Власџара Синџаџмаџ, азбучни зборник визанџијских црквених и државних закона и џравила – словенски џревод времена Душанова*, СКА, Београд 1907.
- Стојан Новаковић, *Законик Сџефана Душана цара срџској*, Народна библиотека Србије (Београд) / Службени лист СРЈ (едиција „Лирика“), Београд 2004, XLI
- Вук Стефановић Караџић, *Срџски рјечник*, PP. Armenien, Wien 1818.

Литература:

- Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Уџоредна џравна џрадиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Victor Alexandrov, *“The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 Centuries”*, Löwenklaus 2012.
- Борис Бабић, *Визанџијски цареви у срџским средњовековним хаџиоџрафијама*, Архив Републике Српске и Удружење архивских радника Републике Српске, Бања Лука 2025.
- Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака“, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Визанџијски свеџ на Балкану, књига II*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012.
- Ђорђе Бубало, *Срџски номици*, Визанџијски институт САНУ, Београд 2004.
- Ђорђе Бубало, *Срџска земља и џморска у доба владавине Немањџића, Књига I: Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, „Филип Вишњић“, Београд 2016.
- Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика“, Slověne = Словџне. *International Journal of Slavic Studies* 2/2015.
- Жика Бујуклић, „Државноправни аспект идентитетског преображаја Србије од средњег века до савременог доба“, Нина Кршљанин (прир.), *Иденџиџиџијски џреображај Србије, Прилози џројекџу 2016 – Колекџивна моноџрафија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.
- Тихомир Ђорђевић, *Вамџир и друџа бића у нашем народном веровању и џредвању*, САНУ 1952.
- Константин Јиричек, *Исџорија Срба до 1537. џодине (џолиџијска исџорија) I књига*, Просвета, Београд 1988.
- Нина Кршљанин, „Изузимање (искључивање) из наслеђа и питање намене Душанове кодификације“, *Анали Правној факулџиџија у Беоџраду* 2/2010.
- Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Сџирани џравни живои* 3/2012.
- Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: Правна анализа жичких повеља Стефана Првовенчаног“, Љубомир Максимовић, Срђан Пирри-

- ватрић (ур.), *Краљевство и архиепископија у српским и приморским земљама Немањића*, САНУ/Српски комитет за византологију, Београд 2019.
- Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2024.
- Љубомир Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Историјски институт, Београд 2008.
- Зоран Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Нина Кршљанин, Зоран С. Мирковић (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.
- Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Драган Николић, *Закон судњи људем – најстарији словенски правни сџоменик*, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2012.
- Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 6: Историја Византије*, Просвета, Београд 1969.
- Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 4: Византија и Словени*, Просвета, Београд 1970.
- Миодраг М. Петровић, „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског Номоканона“, *Историјски часопис*, књ. XLIX 2002.
- Димшо Перић, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006.
- Милена Полојац, „Повреда гроба – некад и сад“, *Правна традиција и интелектуални процеси, Зборник радова*, Косовска Митровица 2020.
- Милена Полојац, *Римско право, порекло и темељи приватног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Радивој Радић, *Црно столеће: Време Јована V Палеолога*, Завод за уџбенике, Београд 2013.
- Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928.
- Ђорђе Степић, „Заштита гробова у средњовековном српском праву, са посебним освртом на чл. 20 Душановог законика“, *Зборник радова правног факултета у Приштини 2024*, Косовска Митровица 2024.
- Ђорђе Степић, „Крађа из цркве у српском средњовековном праву“, *Анали правног факултета у Београду*, година LXXIII, 1/2025.
- Ђорђе Степић, „Врачање, мађијање и тровање у законским споменицима српског средњег века“, *Црквене студије 22/2025*.
- Стефан Стојановић, *Православље и Српска православна црква у Душановом законнику*, докторска дисертација, Ниш 2021.
- Стефан Стојановић, „Кривична дела преласка и превођења у римокатоличанство у Душановом законнику“, *Весник правне историје 1/2021*.

- Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањинској држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996.
- Сергије Викторович Троицки, *Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властарева синијајме*, САН, Београд 1953.
- С. Ђирковић, Р. Михалчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999.
- Божидар Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Завод за издавање уџбеника СФРЈ, Београд 1966.
- Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар: 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
- Тимофей Дмитриевич Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ*, Типографія Императорскога Университета Св. Владимира, Киевъ 1888.
- George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephan Dušan and his Successors*, Washington 1984.
- Веселин Чајкановић, *Сјудије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Просвета, Београд 1994.
- Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском ојлегалу, Прилој ујоредној српско-руској правној историји*, Catena Mundi, Београд 2018.
- Срђан Шаркић, „Зашто Синтагма а не Хексабиблос“, *Зборник Правној факултетија у Зајребу* 40/1, 1990.
- Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњејвековној Србији“, *Зборник радова Правној факултетија у Новом Сагу* 3/2011.
- Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на српско средњејвековно право“, *Slověne = Словъне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015.
- Srdan Šarkić, *“History of Serbian mediaeval law“*, Brill, Leiden 2023.

Glorija T. PAUNKOVIĆ*

ON THE ABBREVIATION OF THE SYNTAGMA OF
MATTHEW BLASTARES ON THE EXAMPLE OF
SELECTED PROVISIONS FROM CRIMINAL LAW

Summary

The paper will examine the Syntagma of Matthew Blastares, as well as its reduction and its implementation into Serbian law. Through a brief summary of the evolution of Serbian law until the time of Dušan the Mighty, it will be seen what significance and influence the newly conquered Byzantine territories had on the Serbia of the time and what the significance of the reception of Byzantine laws is. By using certain examples from criminal law, it will be seen in which direction the reduction of the Syntagma went, which provisions were omitted as redundant, and which ones were included in Serbian legislation as novelties, or were introduced into law and had been known in customary law at some, say, abstract level until then. What will also be seen is attempts at some changes in society, e.g. how difficult it is trying to suppress certain customs, deeply rooted in society, which were considered criminal acts, as well as the corresponding punishment measures.

Keywords: *Syntagma of Matthew Blastares. – Dušan's Code. – Heresy, superstition, witchcraft, magic and poisoning. – Murder.*

Рад приспео / Paper received: 12.4.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 12.8.2025.

* Third-year student at the University of Belgrade Faculty of Law, panthera.tigris.tigris.03@gmail.com. This is a modified version of the paper presented at the International student conference „Iustoria 2024: Legal transplants throughout history“ at the University of Belgrade Faculty of Law.

UDC: 349.2(497.11)"1844/1922"

CERIF: H240, H250, H300, S146

DOI: 10.51204/HLH_25202A

Др Јована МИСАИЛОВИЋ*

ПОЧЕЦИ НОРМАТИВНОГ УРЕЂИВАЊА РАДА И ПОЛОЖАЈА РАДНИКА У СРБИЈИ (1844–1922)

Нормативно уређивање радних односа у Србији пре Другој светској рати развијало се споро, нејојитоно и улавно као реакција на друштвено-економске турбуленције и све израженије класне тензије, а не као производ стрављиве правне визије или политичке воље за институционализацијом заштитне радника. У основи тога лежала је дубока амбивалентност државе према раду као правној и социјалној категорији: с једне стране, постојао је све присутнији индустријски подстицај и потреба за регулацијом новонасталих производних односа, а с друге стране, државна интервенција остала је дубоко везана за аграрни модел и предмодерне облике социјалне хијерархије. У том контексту, први покушаји законској регулацији радних односа нису проистекли из систематске тежње ка изградњи радноправног система, већ су били фрагментарни одговори на појединачне изазове, често диктирани социјално-политичким и унутрашњим притисцима.

У раду се анализирају кључне одредбе Грађанског законика из 1844. године, Уредбе о еснафима из 1847. године, као и одредбе Закона о радњима из 1910. године и Закона о заштити радника из 1922. године, у циљу указивања на њихове нормирања рада и положаја радника у домаћем законодавном оквиру.

Кључне речи: Радна права. – Радничка класа. – Индустријализација. – Кодификација радној права.

1. УВОД

Положај радничке класе у Србији у периоду до Другог светског рата обележен је структурним дефицитом у нормативном уређењу

* Асистент на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу, jmisailovic@jura.kg.ac.rs.

Рад представља резултат истраживања настало у сврху израде докторске дисертације.

радних односа, слабом институционализацијом социјалне заштите и доминацијом аграрне привреде, која је инхибирала стварање стабилног индустријског пролетаријата. У XIX веку, након вишевековног ропства под Османском империјом, радничка класа је функционисала на феудалној друштвеној основи, са врло ниском продуктивношћу. Живот се одвијао у великим породицама и породичним задругама, које су биле везане за земљу, што је довело до слабог развоја градова, у којима је средином XIX века живело свега нешто више од 10 процената становништва.¹ Иако се касније уочавају знаци индустријализације у урбаним центрима – овај процес је био фрагментиран, с ограниченим капацитетима за апсорпцију радне снаге у формалне производне токове.

Радничка класа, која се поступно формирала у фабричким и занатским срединама, функционисала је у условима радне експлоатације, дужине радног времена која је неретко премашивала 12 сати дневно, одсуства минималних стандарда безбедности и здравља на раду, као и без институционализованог права на колективно организовање. Женска и дечја радна снага чиниле су значајан сегмент радничког контингента, што указује на дубинску родну и социјалну асиметрију, као и на репродукцију сиромаштва унутар најнижих друштвених слојева.² Истовремено, слаба писменост становништва и описмењавање које је тек било у повоју, у потпуности је онемогућило постојање било каквих програмских и реформаторских идеја у правцу заштите радничких права. Услед оваквих околности, XIX век у Србији, за разлику од многих европских држава, не може се сматрати периодом зачетка заштитног радничког законодавства, а радни односи почивали су на грађанском праву и били регулисани уговором о најму.

У наставку рада предочена је садржина најважнијих извора права који су утицали на почетак нормативног уређивања рада и радних односа у предратној Србији. Циљ рада усмерен је на указивање околности, односно друштвене узроке који су за последицу имали стварање и развијање радног права у домаћем правном систему. Стога су коришћени пре свега историјскоправни метод, у циљу проучавања претходно донетих законских решења, потом функционални метод, како би се утврдило коју функцију би требало да има законско ус-

1 У поређењу са неким европским државама тог времена, то је три пута мањи проценат градског становништва. На пример, у Немачкој је 1871. године у градовима живело 36% становништва, у Француској 37%, док је у Србији у тој години у градовима живело 10,24% становништва. Драгослав Јанковић, *О ђолићким сѣранкама у Србији XIX века*, Просвета, Београд 1951, 144.

2 *Ibid.*

постављање оквира уређивања рада, и напослетку социолошки метод, који је примењен преваходно са сврхом истраживања друштвеног контекста (људског) рада.

2. ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК ЗА КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ ИЗ 1844. ГОДИНЕ

Услед вишевековне турске окупације, Србија је каскала за европским државама на готово свим пољима и у XIX век је ушла са квазифеудалним односима. Становништво је махом било неписмено, а владајућа елита још увек није била формирана. Међутим, развој трговине у Србији тридесетих година XIX века изнедрио је слој богатих трговаца којима је недовољна правна сигурност, услед одсуства грађанске кодификације, угрожавала даљу трговину и богаћење, те је вршила константан притисак да до такве кодификације и дође.³ На крају је Кнежевина Србија добила грађански законик, али по узору на тадашње аустријско право. Законодавну комисију чинили су Јован Хаџић и Василије Лазаревић – правници који су своја знања стекли у Хабзбуршкој монархији.⁴ Они су убедили кнеза Милоша да претходни покушаји преузимања Француског грађанског законика (*Code Civil*) нису добри, јер је Француска цивилизацијски далеко напреднија земља, те, по њиховом мишљењу, њен законик није „за Србе и Србију“, већ за „народ и просвјешченијем и политическим стањем и наравима и обичајима и склоностима различан од Србскога.“⁵

Грађански законик за Кнежевину Србију⁶ био је први српски правни акт европског облика и обима, који се често посматра као скраћени превод Аустријског грађанског законика, и то тако што су његови поједини параграфи спајани, рашчлањивани, преправљани, односно скраћивани.⁷ Из тог разлога представљао је значајну пра-

3 До средине XIX века ово је произвело не само грађански законик, већ и два устава. Вид. Мирослав Ђорђевић, „Правни транспланти и Србијански грађански законик из 1844“, *Сирани правни животи* 1/2008, 68.

4 *Ibid.*, 69.

5 Слободан Јовановић, „Јован Хаџић“, *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд 1908, 73.

6 Обнародован је на Благовести 25. марта 1844. године, https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf, приступљено 10. 6. 2025.

7 Постоје и другачија схватања, према којима Српски грађански законик представља један особени „мулти-трансплант“, специфичну иновативну мешавину правних традиција која би се могла сматрати претечом онога што се данас назива *mixed legal system*, уз апсолутну превагу аустријског правног система, али

вну кодификацију грађанског права, која је на снази опстала пуних сто година, уз свега неколико значајнијих допуна. Интересантно је да Грађански законик за Кнежевину Србију само на једном месту помиње термин „радник“, и то у Глави IV трећег дела Законика, која се односи на застарелост, где се прописује да „тужба радника и надничара за наплату надница или уговорене плате и онога што су око посла издали [...] застарева за шест месеци“.⁸

Радни односи овим законом нису уређивани, али је зато правно уобличен уговор о најму, и то у Глави XXVI другог дела, где се у члану 706. наводи: „Уговор о најму постоји онда, када се ко обавезе, какву службу чинити (или послужити), или што начинити за опредељену награду у новцу“. Дакле, под уговором о најму се подразумевао, с једне стране, уговор о служби, а с друге стране, уговор о делу.⁹ Из тог разлога уговор о најму приказивао се као уговор о раду у ширем смислу, јер се односио на ситуације у којима једно лице обавља одређени рад за другог, али исто тако и на ситуације у којима је битан само предмет рада, те је тако „наручитељ“ очекивао од посленика готово дело.¹⁰ Ипак, било би погрешно сматрати да Српски грађански законик није правио разлику између уговора о служби и уговора о делу. У том смислу, уговор о служби регулисан је само начелно, док је уговор о делу регулисан врло детаљно.¹¹ Ово је негде и

никако његову реплику или клон. Видети: Сима Аврамовић, „Српски грађански законик (1844) и правни транспланти – копија аустријског узора или више од тога?“, Милена Полојац, Зоран Мирковић, Марко Ђурђевић (ур.), *Српски грађански законик – 170 година*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2014, 43.

- 8 Грађански законик за Кнежевину Србију, члан 928а, https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf, приступљено 10. 6. 2025.
- 9 Биљана Гавриловић, „Уговор о најму према Српском грађанском закону“, Драган Вујисић (ур.), *XXI век – век услуга и услужној права*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2020, 16.
- 10 Схватање према коме је уговор о раду једна врста најма одржало се у правној доктрини више од две хиљаде година, јер почива на концепцији да се ради о размени добара, односно обичној продаји рада за одређену цену. Међутим, како Радомир Живковић истиче, „чињеница да је људски рад у економској стварности роба, те да су радни односи разменски односи, се не може порећи, али само у случају да се стварност квалификује искључиво кроз економски аспект, не укључујући његову биолошку, социјалну, моралну или правну компоненту.“ Видети више: Радомир Живковић, *Проблем правне природе уговора о раду* (необјављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1940, 159.
- 11 Један од разлога за ово може се тражити и у чињеници да су писци Грађанског законика већ били упознати са радничким протестима широм Европе и ства-

логично, јер је у периоду доношења Грађанског законика за Кнежевину Србију, услед ниског степена привредног развоја, врло мали број радника био запослен у индустрији и занатству, док је већина радила у пољопривреди за надницу.

Уговор о најму имао је све одлике облигационих уговора, те је тако по својој правној природи био уговор *intuitu personae*, именован, двострани, теретан, консенсуалан и каузалан уговор. Да се ради о именованом уговору јасно илуструје члан 718. Српског грађанског законика, према коме: „Уговор најма за такве послове, код којих се у призрење узима особита необична способност лица, раскида се, како би оно лице умрло“. Наследници умрлог посленика не могу наставити с његовим радом, већ могу само да захтевају сразмерну награду „за онолико посла колико је свршено“. Слично је и у случају смрти наручиоца (наручитеља), кад би његови наследници били у обавези да уговор одрже, посао приме, а посленика по уговору исплате.¹²

С обзиром на то да се радило о уговору о најму, Грађански законик за Кнежевину Србију је прописивао да „ако посленик наручену ствар или службу уговорену на уречено време не сврши, онда наручитељ може наруцбину да не прими; и може и накнаду за штету искати. Али ако наручитељ опет, почем је наруцбину примио, неће да плати награду, може посленик од њега накнаду за штету искати.“¹³ Треба обратити пажњу на то да Српски грађански законик не користи термин *зарада* или *накнада*, већ *најрада* за *обављени рад*,¹⁴ чиме

рађем новог радничког законодавства уз државни интервенционизам. Наиме, уговор о најму, који је почивао на римском концепту уговора *locatio conductio*, у периоду либерализма је имао доминантну облигационоправну природу и посматран је као акт размене рада за новац. С обзиром на то да се није водило рачуна о економском и социјалном положају радника, одвојено су егзистирале радна снага и личност радника. Тек касније, средином XIX века, уочено је да радник приликом обављања рада у исти укључује читаву своју личност, и да имовински елементи нису једини елементи уговора о најму службе. Уговор о служби, као претеча модерног уговора о раду, све више је указивао на мешовиту природу, јер се у његовом бићу „укрштају последице државног интервенционизма, аутономије воље уговорних страна и власника капитала“. Боривоје Шундерић, „Уговор о раду и његова природа“, *Право и привреда* 5–8/1997, 950.

12 Ово је значајна разлика у односу на уговор о најму ствари, где лична својства странака нису од утицаја на дејство уговора, те се тако смрћу странака уговорни однос није гасио, већ се настављао са наследницима преминуле стране.

13 Грађански законик, члан 710.

14 Општи имовински законик за Црну Гору је накнаду за обављену службу и радњу означавао термином „плата“, или „најамовина“, а за субјекте најамног односа користио је термин „најамник“ или „радник“, односно „најмилац“ или „наручилац радње.“ Видети: Рајка Пековић, *Облигациони односи у Ошћем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору и њихова примјена између два*

јасно потенцира грађанскоправну природу овог односа. Награда се уобичајено давала након завршеног посла, а њена висина се утврђивала у самом уговору, осим уколико се посао делио на више рокова, када се и накнада плаћала у деловима. Ово је и логично јер се ради о уговору о најму, као имовинскоправном уговору, те нема говора о заради која у савременом правном систему има алиментациони карактер и исплаћује се у месечним деловима.¹⁵

Од доношења Српског грађанског законика па све до почетка XX века уговор о најму (римски *locatio conductio operarum*) био је полазна тачка и основа у решавању целокупних односа између радника и послодаваца, али не можемо говорити о томе да је постојао било какав државни интервенционизам у корист радника.¹⁶

Треба увек имати на уму да Српски грађански законик није усвојен да би се заштитили радници, већ је доприносио интересима послодаваца. Може се претпоставити да у то време законодавац није могао, или није желео, да предвиди оно што ће се десити, а то је касније формирање радничке класе. Ипак, постало је више него извесно да се радна права не могу штитити у оквирима грађанског права, јер потоње полази од претпоставке да су субјекти у уговорном односу једнаки, што код радног односа никако не може бити случај. Из наведених разлога, одредбе из Српског грађанског законика не могу се сматрати почецима радничког законодавства у Србији, јер нису биле довољне да на било који начин заштите физички и морални интегритет радника.

3. УРЕДБА О ЕСНАФИМА (1847)

Турски еснафски режим који је постојао у Србији до почетка XIX века показао се неадекватним у задовољавању потреба тадашњег занатства и трговине. Временом су почели да се појављују и нови занати, а постојао је и значајан дефицит домаћих занатлија и трговаца. Усвајање Грађанског законика 1844. године није било довољно да би регулисало положај занатлија и трговаца, те је 14. августа 1847. године донета Уредба о еснафима, којом су регулисани радни односи у занатству и трговини.¹⁷

свјетска раџа (1918-1941. године), (необјављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 286.

15 *Ibid.*

16 Вид. Б. Шундерић, *Уговор о раду*, 425–430.

17 Уредба о еснафима, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=5210&m=2#page/8/mode/2up>, приступљено 22. 5. 2025.

Уредба о еснафима је, са становишта радних односа значајна јер уређује, између осталог, услове рада калфи и шегрта у занатству и трговини.¹⁸ Разлике у положају између шегрта и калфи налазиле су се у томе што је законодавац прописао да су шегрти вични оловци, а калфе алату.¹⁹ Другим речима, шегрт као ученик у трговини морао је бити писмен, док у занатству не мора. Стога је рад у занатству сматран много тежим, те су родитељи умели да прете деци да уколико не желе да уче биће послати на занат.²⁰

Уговорне стране били су мајстор и ученик. Међутим, ако је ученик био малолетан, онда је он могао постати шегрт код мајстора или трговца „само са знањем отца, или ако је сироче, татора свога или онога, који је старање о њему на себе узео“.²¹ Малолетни ученик (шегрт, калфа) није се налазио само у подређеном раду, већ се и предавао очинском старању мајстора. Шегрт, односно калфа, био је дужан да мајстора поштује и слуша, не само као свог послодавца, већ и као свог оца. Зато тадашњи мајстори нису били само послодавци, већ и учитељи и васпитачи.²² Поред тога, специфичност оваквог обављања рада огледала се и у томе што је малолетни ученик улазио у мајсторову породицу, па су се *pater* и *mater* породице бринули о ученику као о свом детету.²³

Стога, мајстор је био дужан, пре свега, да од ученика „добар калфа изађе“, као и да га за „радна и благонравна човека изобрази“.²⁴ Шегртов радни однос трајао је до истека „уговореног времена науке“, али је у појединим ситуацијама могао бити и раскинут. Мајстор је

18 Десет година пре ове уредбе, 1. маја 1837, кнез Милош је прописао да радно време у канцеларијама Државног совјета и „исправничества“ траје од сванућа до ручка и, после једночасовног одмора око ручка, све до мрака. Недељом и празником није се радило. Радно време у занатским и трговачким радњама трајало је исто тако од сванућа до мрака, с тим што се није ишло на ручак, него се ручак доносио од куће. Вид. више: Драгослав Перишић, *Судска заштитна йрава из радној односа у СФРЈ*, (необјављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1978, 17–18.

19 Марко Павловић, „Радни односи у Србији у XIX и почетком XX века“, *Гласник Правној факултету у Крагујевцу* 1989/1990, 80.

20 *Ibid.*, 81.

21 Уредба о еснафима, параграф 6.

22 Биљана Гавриловић, „Правноисторијски поглед на занатско питање у модерном српском праву“, Драган Вујисић (ур.), *Садашњост и будућност услужној йрава: XVIII мајско саветовање*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2022, 1042.

23 Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2008, 410.

24 Уредба о еснафима, параграфи 12, 13 и 14.

могао да отпусти шегрта у случајевима здравствене неспособности, односно ако је ученик „какву ружну и за домаћу чељад опасну болест на себе наукао“, у случајевима неиспуњења уговорних обавеза, односно када ученик „краде или штету чини, или од лењости скита, односно ако се ружно и зло влада, а нити оће, нити се може да поправи и уљуди“.²⁵

Од шегртовог радног односа нешто је био повољнији радни однос калфе, јер је он имао „калфенско писмо“ као потврду о завршеном учењу заната и положеном испиту за калфу.²⁶ Радни однос калфе, по правилу, трајао је шест или 12 месеци и аутоматски се продужавао, осим у случају раскида, када је једна страна била у обавези да о својим намерама обавести другу страну у року од 14 дана пре уговореног рока.²⁷ Уопште узевши, радноправни положај шегрта и калфе карактерисала је патријархалност, а разлика је била само у годинама, односно звању.

Временом, мајстори су постајали све више изложени конкуренцији индустријске робе из увоза, те је занатство као посебна привредна грана постепено али сигурно пропадало.²⁸ Притиснути беспопштеном борбом за опстанак, мајстори су постављали све веће захтеве пред шегрте, појачавали њихову експлоатацију, успоравали њихово напредовање и смањивали накнаде за њихов рад. Према Павловићу, изучавање заната у Србији крајем XIX века претворило се у крајње израбљивање најамне радне снаге.²⁹

Од занатске производње која се заснивала на поруцима лако се прелазило на тржишну производњу, чиме Уредба о еснафима постаје сувишна и више не одговара потребама младе српске буржоазије. Коначно, Уредба о еснафима није била формално укинута, али је једним „височајшим решењем“ од 1859. године прокламована слобода рада, те је тако Србија стигла тамо где су развијене земље Западне Европе биле читавих седам деценија раније.³⁰

25 М. Павловић, *Правна европеизација Србије*, 410.

26 Елза Хеш, *Занатске исјаве из XVIII и XIX века*, Историјски архив Панчево, Панчево, 71. Нав. према: М. Павловић, *Правна европеизација Србије*, 410.

27 М. Павловић, *Правна европеизација Србије*, 410. Ово решење представљало је претечу данашњег отказног рока у случају престанка радног односа на иницијативу запосленог.

28 Услед доступности индустријске робе и производа из иностранства, почеле су да се мењају и потребе домаћег становништва, које мајстори више нису могли да задовоље. Милан Радовановић, „Занатско питање“, *Архив за њравне и друштвене науке* 4/1906, 373.

29 М. Павловић, *Правна европеизација Србије*, 411.

30 Александар Николић, *Радно њраво – оишии гео*, Пословно-економски биро, Београд 1992, 69.

Први кораци ка индустријализацији земље учињени су тек у деветој деценији XIX века, те онда и није чудо што „сем варварске Турске, Србија је била једина земља у Европи где није имало закона у корист радника.“³¹

4. ЗАКОН О РАДЊАМА (1910)

У XX век „Краљевина Србија ушла је са Уредбом о еснафима, око 100.000 најамних радника (од чега свега око 5.000 индустријских), радним временом које је трајало и до 18 часова дневно, масовном употребом женске и дечје радне снаге, мизерним надницама и све то уз масовну појаву експлоатације радника, као последицом „изопаченог патријархализма“ који је у то време владао.“³²

Постало је очигледно да је временом, а нарочито почетком XX века, Уредба о еснафима постала превазиђена и није одговарала тенденцијама индустријализације земље, која је одавно каснила, те је настала потреба за стварањем модерног радног законодавства. Нагомилавање капитала, пораст популације и стварање крупне индустрије захтевали су стварање нове подлоге за привредне и социјалне односе. Шегрти и калфе уступали су место „слободним радницима“ те тако полако нестају и патријархални односи између мајстора и помоћника, односно послодавца и радника.

Борба за доношење радничког законодавства водила се путем деловања разних удружења, односно друштава, и путем подношења неколико познатих петиција Скупштини.³³ Осим тога, велику улогу у борби радничке класе за доношење законодавства о раду имао је и Димитрије Туцовић, који се залагао за доношење не само радничког законодавства, већ и законодавства о социјалном осигурању.³⁴

Дискусија о Закону о радњама започела је 20. маја 1910. године, пред скоро празним посланичким клупама у Народној скупштини у Београду.³⁵ Након многобројних митинга, демонстрација, па и штрајкова, тек из петог покушаја усвојен је 12. децембра 1910. године

31 М. Павловић, *Правна европеизација Србије*, 411, 413.

32 *Ibid.*, 413.

33 Прву такву петицију поднела је Скупштини социјалистичка група посланика 1898. године, док су се 1901. и 1902. године радници обратили петицијом Скупштини захтевајући да се измени Уредба о еснафима или донесе закон о радницима. Ратко Пешић, *Радно људи*, Научна књига, Београд 1966, 34.

34 Димитрије Туцовић, *Изабрани сјиси – књија I*, Просвета, Београд 1949, 159.

35 Бранислав Вељановић, „Борба радника Београда за радничко законодавство пре Првог светског рата“, *Годишњак града Београда*, књига VII, Београд 1960, 310.

Закон о радњама, који је требало да регулише питање заштите и социјалног осигурања радника. Посебне заслуге за овај подухват припадају Јаши Продановићу, који је у то време био министар народне привреде, и који је утицао на то да пети нацрт закона буде и прихваћен.³⁶

Иако усвојени Закон о радњама није обезбеђивао српским радницима сва радна права која су њихове колеге у индустријски развијеним европским државама одавно уживале, он представља значајан корак напред у односу на претходни период. Закон о радњама је, наиме, озаконио неке врло значајне институте радног права попут: забране експлоатације деце млађе од 14 година, увођења осмочасовног радног дана за млађе од 16 година живота, забранио рад ноћу женама и млађима од 18 година живота, утврдио десеточасовни радни дан за све раднике, признао радницима право на организовање и штрајк.³⁷

Међутим, чињеница да је Закон о радњама усвојен 1910. године није значила да је он тада и ступио на снагу. Наиме, Закон о радњама је требало да ступи на снагу тек 1. јула 1911. године, да би се у међувремену извршиле неопходне припреме за његову примену. Ипак, буржоаска влада није имала намеру да овај закон спроведе у живот, те је и пре ступања на снагу тражила његову измену.³⁸

Крај Првог балканског рата 1913. године означио је потпуни крај примене Закона о радњама, иако је званично он и даље био на снази. Његове одредбе се нису поштовале, и такво стање трајало је све до Великог рата.

Може се констатовати да је Закон о радњама представљао само корак у „добром смеру“ ка радничком законодавству, односно коначном одвајању радног од грађанског права. Истина, Закон о радњама је регулисао нека важна радна права, али је задржао одредбе које се односе на уговор о најму као правни основ за заснивање радног односа. Из тог разлога, као и због његове врло спорадичне и недоследне примене, не можемо рећи да је усвајање Закона о радњама представљало почетак стварања радничког законодавства у Србији, већ пре да је направљен заокрет у правцу каснијег системског регулисања радних односа.

36 У литератури се често овај закон зове Јашин закон, или *Lex Јаша Продановић*. Према: Р. Пешић, 34. Иначе, да би Закон о радњама био усвојен учињене су одређене измене на штету радника; а) оптерећење радничких надница половином уместо трећином трошкова око осигурања; б) одузимање управе осигурања из руку радника, в) погоршање одредаба о праву на штрајк, г) сужавање заштите фабричких радника. Б. Вељановић, 311.

37 Закон о радњама, чл. 48-52.

38 Примећено је да Закон о радњама најчешће изигравају крупни капиталисти, као и да се одредбе које се односе на женску и дечју радну снагу никако не поштују. Б. Вељановић, 313.

5. ЗАКОН О ЗАШТИТИ РАДЕНИКА (1922)

Први светски рат је, иако то може изгледати парадоксално, деловао стимулативно на међународно уређивање рада и радних односа. Још за време рата синдикалне организације предузимају своју активност усмерену ка остваривању циљева заштите радника после рата.³⁹ Разуме се да су економски разлози везани за развој међународног тржишта и спречавање нелојалне конкуренције били и остали једни од главних разлога међународног регулисања заштите радника. Поред тога, исход Октобарске револуције значајно је утицао на стварање радничког покрета у земљама Западне Европе, те је постало јасно да се свеопшти мир не може остварити само на политичком нивоу, већ је потребно постићи и социјални мир.⁴⁰ Тако је основана Међународна организација рада⁴¹ са задатком да регулише услове рада који ће бити мање или више једнако применљиви на све државе чланице ове организације. Поред тога, посебна пажња, по први пут на међународном нивоу, посвећена је и физичком, моралном и интелектуалном благостању радника, што до тада није био случај, јер се радни однос успостављао на основу уговора о најму рада.

Крај Првог светског рата радништво у Србији дочекало је обесправљено. Иако је на снази и даље био Закон о радњама, његове одредбе се нису примењивале, те је услед тога расло незадовољство радника. Овакве околности довеле су до тога да постепено сазри идеја о неопходности посебног уређивања радних права, те да се њихова заштита не може остварити у оквирима грађанског права.

Настанком Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно уједињењем Србије са земљама независне Државе Словенаца, Хрвата и Срба, настала је нова ера у регулисању радних односа. Први акт који је донет, а тиче се радних права била је Уредба о радном времену у

39 Борислав Благоев, *Радно право I*, Заједница института и завода за заштиту на раду, Београд 1973, 125.

40 Боривоје Шундерић, *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2001, 49.

41 Међународна организација рада основана је XIII делом Версајског мировног уговора из 1919. године, са циљем заговарања социјалне правде и међународно признатих људских и радних права, базирајући се на уверењу да се универзални и одрживи мир може остварити само ако се темељи на социјалној правди. У овом смислу, социјална правда није само средство за остваривање социјалног мира, већ је ултимативни циљ којем се тежи. Осим тежње ка социјалној правди, задатак Међународне организације рада јесте и обезбеђивање социјалног мира, те у том смислу можемо рећи да ова организација има испред себе двоструки фокус. Са једне стране, она би требало да обезбеди социјалну правду, а са друге стране да осигура социјални мир. *Ibid.*

индустријским, занатским, рударским, трговачким и саобраћајним предузећима из 1919. године.⁴² Овом уредбом је по први пут уведено „осмосатно“ радно време на територији Краљевине СХС, као и четрдесетосмочасовно недељно радно време. Ова одредба се примењивала на сва индустријска, занатска, рударска, трговачка и саобраћајна предузећа, без обзира на то да ли су приватна или државна.⁴³ Уредба је регулисала и прековремени рад, и то само у случајевима: 1) предузећа која, по природи посла, или због јавног интереса, морају да раде непрекидно, 2) кад наступи непредвиђена потреба која се „не јавља периодички“ и 3) на молбу предузећа због бољег снабдевања, уз претходно одобрење инспекцијских власти.⁴⁴ Уредба је изазвала жестоке реакције домаће буржоазије која је сматрала да је овако утврђено радно време прекратко, и стога је у самој Уредби постојао изузетак којим је било прописано да се Уредба „неће примењивати на предузећа која не прекорачују обим кућевне привреде и у којима су упослени само чланови породице предузетника“, што је у то време и била већина предузећа.⁴⁵

Ипак, најважнији пропис тог времена, који можемо сматрати почетком стварања радничког законодавства у Краљевини СХС, па касније и у Србији, јесте Закон о заштити радника из 1922. године.⁴⁶ Овај закон по први пут као свој основни предмет регулисања има заштиту радника и примењивао се на сва занатска, индустријска, трговачка, саобраћајна, рударска и њима слична предузећа на територији Краљевине СХС, у којима је запослено помоћно особље, без обзира да ли припада субјектима приватног права или јавним телима.⁴⁷ Интересантно је да текст Закона не користи термин „радник“, или „запослени“, већ термин „помоћно особље“, у које убраја „сва лица, без разлике пола, која било стално или привремено раде у предузећима на територији Краљевине СХС, било у циљу изучавања које врсте рада, или за награду.“⁴⁸ Из овога закључујемо да су се од-

42 Уредба о радном времену у индустријским, занатским, рударским, трговачким и саобраћајним предузећима, Државна штампарија Краљевства СХС, Београд 1919. (у даљем тексту: Уредба о радном времену).

43 Уредба о радном времену, чл. 1.

44 Уредба о радном времену, чл. 4.

45 Уредба о радном времену, чл. 2.

46 Закон о заштити радника, *Службене новине*, бр. 128, од 14. јуна 1922. године.

47 Закон о заштити радника, чл. 1.

48 Закон о заштити радника, чл. 3. Из домена примене овог закона изузета су лица којима се поверавају послови више врсте (пословође, књиговође, благајници, инжењери), док одлуку о томе да ли се неко лице сматра помоћним радником, у смислу овог закона, доноси Министарство социјалне политике.

редбе овог закона подједнако примењивале како на раднике, тако и на практиканте, што је врло напредно решење, које чак ни данас није присутно у српском радном законодавству.

Закон о заштити радника садржи још сијасет напредних решења, не само за време у коме је усвојен, већ и за данашње време. На пример, питање прековременог рада у индустријским и рударским предузећима уређено је тако да најдуже један до два часа, али само под условом да се са тим сложи четири петине радника једног предузећа.⁴⁹

За време рада помоћно особље је имало право на одмор од најмање једног сата. Радно време је скраћено под утицајем Међународне организације рада, са циљем да се онемогући „израбљивање радне снаге“, као и да се „смањи неупосленост“, која је услед „опште економске кризе заузела досад незапамћене димензије“.⁵⁰

Посебна пажња била је посвећена хигијенским условима рада. Власници предузећа били су дужни: да радне просторије, машине, алате и материјал одржавају тако да здравље и живот радника буду обезбеђени; да радионице буду осветљене, чисте и проветрене; да простори за рад и становање не буду „радницима препуњени“; „да се одржава ред и морал у просторијама предузећа, нарочито ако мушки и женски раде заједно“; да сировине и израђена роба не буду заражени.

Међутим, можда и најинтересантнија одредба овог закона, која данас звучи као утопија, а пре нешто више од 100 година била је регулисана законом, јесте она која се односила на „дечја склоништа“.⁵¹ Наиме, „у свим индустријским предузећима, у којима ради више од 100 радника, од којих су бар 25 са малом децом, коју ови, за време рада у предузећу, немају коме код куће да оставе“, власници предузећа су дужни да подигну „дечија склоништа, у којима би се, за време трајања рада у предузећу, чувала деца радника“. Даље је прописано да „власници тих предузећа дужни су постарати се за подесне просторије и намештај потребан за таква склоништа, као и поставити потребно особље ради неге и чувања деце“.⁵² Ни данас, после више од 100 година, питање усклађивања професионалних и породичних обавеза – иако представља једно од централних питања радног законодавства – није регулисано законом, па нам овакве одредбе делују заиста прогресивно и за данашње време.

49 Закон о заштити радника, чл. 6.

50 Ivo Politeo, *Radno pravo*, Tipografija, Zagreb 1934, 37.

51 Закон о заштити радника, чл. 26.

52 Закон о заштити радника, чл. 27.

У погледу колективних радних права, Закон о заштити радника је регулисао право удруживања радника, али и надлежности осам радничких комора које су имале статус правних лица и задатак да штите економске, социјалне и културне интересе свих радника и намештеника на територији свог деловања. Законом су биле регулисане и берзе рада, као претече Националне службе за запошљавање, које су поверене послове обављале бесплатно и непристрасно и представљале помоћне органе Министарства социјалне политике, које је вршило контролу над њиховим радом.

Све наведено говори у прилог тврдњи да је Закон о заштити радника био изузетно напредан правни текст, који је у појединим одредбама далеко превазилазио време у којем је донет. И поред тога што су његове одредбе често изиграване у пракси,⁵³ односно наилазиле „на велики отпор и непоштовање од стране послодаваца и самих државних органа“,⁵⁴ можемо рећи да са овим законом коначно почиње развој заштитног радног законодавства у Србији.

6. ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду временски оквир током којег се почињало са развојем радног законодавства у нашој земљи, неминовно је приметити да су одредбе којима се регулисао рад и односи поводом рада осликавале преваходно слику друштва и однос државе према радницима, а знатно мање потребу радника да уживају одређени обим права поводом рада у мери у којој би се то чинило потребним. Са друге стране, вредно је хвале да су напори који су чињени – у одређеном сегменту перципирани као напредни, с обзиром на не тако висок степен развијености домаће привреде, и тенденције које су биле присутне у земљама Европе.

Одредбе наведених извора права показале су да су права поводом рада одражавала комплексну еволуцију односа између рада и капитала, која се одвијала у оквиру правних, друштвених и економских промена. Већ одредбе Грађанског законика за Кнежевину Србију из 1844. године које представљају кодификацију приватноправних односа, укључујући и уговоре о најму (служби), послужили су као солидан пример да би односи поводом рада ипак требало да буду уређени засебно, уместо у оквирима грађанског права, што ће се касније доказати и издвајањем радног права као засебне гране. Касније, одредбе

53 Nikola Tintiћ, *Radno i socijalno pravo, Knjiga prva (Radni odnosi I)*, Narodne novine, Zagreb 1969, 135.

54 Александар Балтић, Милан Деспотовић, *Основи радног права Југославије*, Са-времена администрација, Београд 1978, 90.

Уредбе о еснафима су последично указивале на развијен патријархалан „приступ“ раду, с обзиром на породични однос који су мајстори имале према својим шегртима. Тада, евидентно се указује на неопходност да се радни односи у погледу правне регулативе одвоје од приватне сфере која се везује за друштвене односе, и тако приступи њиховом уређивању као једног од круцијалних сегмената јавног права. Да пут до првог закона који би се бавио заштитом радника није био једноставан показао је отпор примени Закона о радњама који је увео забрану експлоатације радника, пре свега ограничавајућу претходно радно време и предвиђајући заштиту женске и дечије радне снаге. Напослетку, тек са оснивањем Краљевине СХС и порастом степена друштвеног развоја и целокупне еволуције у радним процесима, установа се радничко законодавство са усвајањем Закона о заштити радника, које досеже, иако у ограниченој мери, до неопходног минимума правне регулативе у области рада који се захтева од једне европске државе. Тако, оправдано је посматрати да се рад као друштвена појава и односи који настају између субјеката поводом рада не могу правно регулисати мимо културе која карактерише одређено друштво. Стога, Србија је кроз нахођење да уреди рад као правну категорију неминовно полазила од „духа свог народа“. Иако је развој радног законодавства био постепен и често недоследан, у периоду до Другог светског рата постављени су темељи за каснију кодификацију и унапређење радних права како би радни однос коначно могао да добије централни значај у систему социјалне државе.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Уредба о радном времену у индустријским, занатским, рударским, трговачким и саобраћајним предузећима, Државна штампарија Краљевства СХС, Београд 1919.
- Закон о заштити радника, *Службене новине*, бр. 128, од 14. јуна 1922. године.
- Уредба о еснафима, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publishations&id=5210&m=2#page/8/mode/2up>, приступљено 22. 5. 2025.
- Грађански законик за Кнежевину Србију, https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf, приступљено 10. 6. 2025.
- Српски грађански законик – оригинал, Грађански законик за Краљевину Србију (текст Закона од 11. марта 1844. године, са изменама и допунама), https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf, приступљено 10. 6. 2025.

Литература:

- Сима Аврамовић, „Српски грађански законик (1844) и правни транспланти – копија аустријског узора или више од тога?“, Милена Полојац, Зоран Мирковић, Марко Ђурђевић (ур.), *Српски грађански законик – 170 година*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2014, 13-47.
- Александар Балтић, Милан Деспотовић, *Основи радној људској праву Југославије*, Савремена администрација, Београд 1978.
- Борислав Благоев, *Радно људско право I*, Заједница института и завода за заштиту на раду, Београд 1973.
- Бранислав Вељановић, „Борба радника Београда за радничко законодавство пре Првог светског рата“, *Годишњак грађанског права Београда*, књига VII, Београд 1960, 299-317.
- Биљана Гавриловић, „Уговор о најму према Српском грађанском законнику“, Драган Вујисић (ур.), *XXI век – век услуга и услужној праву*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2020, 15-22.
- Биљана Гавриловић, „Правноисторијски поглед на занатско питање у модерном српском праву“, Драган Вујисић (ур.), *Садашњост и будућност услужној праву: XVIII мајско саветовање*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2022, 1039-1048.
- Мирослав Ђурђевић, „Правни транспланти и Србијански грађански законик из 1844“, *Сирани људској праву* 1/2008, 62-84.
- Радомир Живковић, *Проблем људској природи уговора о раду* (необјављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1940.
- Драгослав Јанковић, *О политичким странкама у Србији XIX века*, Просвета, Београд 1951.
- Слободан Јовановић, „Јован Хаџић“, *Политичке и људске расправе*, Геца Кон, Београд 1908.
- Александар Николић, *Радно људско – људско гео*, Пословно-економски биро, Београд 1992.
- Марко Павловић, „Радни односи у Србији у XIX и почетком XX века“, *Гласник Правног факултета у Крагујевцу*, школска 1989/1990, 78-92.
- Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2008.
- Рајка Пековић, *Облијациони односи у људској имовинском законнику за Књажевину Црну Гору и њихова примјена између два свјетска рата (1918-1941. године)*, (необјављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.

- Драгослав Перишић, *Судска заштитна права из радног односа у СФРЈ*, (не-објављена докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1978.
- Ратко Пешић, *Радно право*, Научна књига, Београд 1966.
- Ivo Politeo, *Radno pravo*, Тирографја, Zagreb 1934.
- Милан Радовановић, „Занатско питање“, *Архив за правне и друшћивене науке* 4/1906, 372-378.
- Nikola Tintiћ, *Radno i sociјalno pravo, Knјiga прва (Radni odnosi I)*, Narodne novine, Zagreb 1969.
- Димитрије Туцовић, *Изабрани сјиси – књига I*, Просвета, Београд 1949.
- Елза Хеш, *Занатске исјаве из XVIII и XIX века*, Историјски архив Панчево, Панчево 1985.
- Боривоје Шундерић, „Уговор о раду и његова природа“, *Право и привреда* 5–8/1997, 941–950.
- Боривоје Шундерић, *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2001.

Jovana MISAILOVIĆ, PhD*

THE BEGINNINGS OF THE NORMATIVE REGULATION OF LABOUR AND THE POSITION OF WORKERS IN SERBIA (1844–1922)

Summary

The normative regulation of labour relations in pre-war Serbia developed slowly, incompletely, and primarily as a reaction to socio-economic turbulence and increasingly pronounced class tensions, rather than as the result of a strategic legal vision or political will to institutionalize workers' protection. At the core of this process lay the state's profound ambivalence toward labour as a legal and social category: on the one hand, there was a growing industrial impetus and a need to regulate newly emerging production relations, while on the other, the state apparatus remained deeply tied to the agrarian model and pre-modern forms of social hierarchy.

In this context, the initial attempts to legally regulate labour relations did not stem from a systematic ambition to build a coherent labour law framework but

* Assistant at the University of Kragujevac Faculty of Law, jmisailovic@jura.kg.ac.rs.

The paper is the result of research conducted for the purposes of preparing a doctoral dissertation.

were rather fragmented responses to specific challenges, often dictated by external political pressures and internal tensions.

This paper analyses the key provisions of the Civil Code of 1844, the Guild Decree of 1847, the Trade Act of 1910, and the Workers' Protection Act of 1922, with the aim of identifying the early stages of labour regulation and the legal positioning of workers within the domestic legislative framework.

Key words: *Labour rights. – Working class. – Industrialization. – Codification of labour law.*

Рад приспео / Paper received: 27.6.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 18.9.2025.

UDC: 94:323.1(497.1)"1917"

CERIF: H250, H300, S148

DOI: 10.51204/HLH_25203A

Магдалена ДРАГОВИЋ*

УТИЦАЈ ОДРЕДАБА КРФСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ НА ДОЦНИЈЕ ДРЖАВНОПРАВНО УРЕЂЕЊЕ КРАЉЕВИНЕ СХС

Раг се фокусира на период Првој светској рати и непосредно после њеа, анализирајући правну и политичку ситуацију на Балкану кроз призму Крфске декларације и њеног утицаја на формирање југословенске државе. Централна тема истраживања је Крфска декларација, околности њеног доношења, садржај и утицај на обликовање уставно-правног поретка новостворене државе. Раг има за циљ да анализира политичке и правне процесе који су обликовали нову државу, са посебним освртом на то у којој мери су принципи Крфске декларације уграђени у Видовдански устав и како су различити политички актери утицали на њихову практичну примену.

Кључне речи: *Први светски рат. – Крфска декларација. – Краљевина Срба, Хрватиа и Словенаца. – Видовдански устав. – Југословенски одбор.*

1. УВОД

Током Првог светског рата (1914–1918) питање уједињења јужнословенских народа добијало је све већи значај у политичким и интелектуалним круговима Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, као и међу представницима Срба, Хрвата и Словенаца који су живели у оквиру Аустроугарске. Иако је идеја о заједничкој држави постојала и пре почетка рата, управо у ратним околностима она је добила нови замах кроз дипломатске активности српске владе и Југословенског одбора – организације која је представљала јужнословенске народе у Аустроугарској¹

* Аутор је студент треће године Правног факултета Универзитета у Београду, magdalenadragovic04@gmail.com

1 Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1919–1988, књига I*, Нолит, Београд 1988, 31.

Један од кључних докумената који су поставили основе будуће државе била је Крфска декларација, донета 20. јула 1917. године. Ова декларација била је резултат преговора између српске владе, предвођене Николом Пашићем, и Југословенског одбора, којим је руководио Анте Трумбић.² Њоме су дефинисани основни принципи будуће заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца: унитарно уређење, парламентарна монархија под династијом Карађорђевић, једнака права свих народа и конфесија, као и гаранције демократских слобода. Крфска декларација, као први званични документ који је конкретизовао уједињење, одиграла је кључну улогу у даљем развоју политичке ситуације у смеру уједињења, припремивши терен за проглашење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године.

Видовдански устав из 1921. године у великој мери се ослањао на принципе Крфске декларације из 1917. Преузео је идеју уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, што је било наглашено читавим идентитетом нове државе. Назив државе је задржао именоване сва три народа, а грб, застава и службени језик били су конципирани тако да симболички представљају заједништво и равноправност Срба, Хрвата и Словенаца. Он и данас остаје значајан као први устав Краљевине и као одраз настојања да се остваре циљеви постављени на Крфу.³

Овај рад управо има за циљ да анализира утицај одредаба Крфске декларације на уставноправни поредак Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Разматраће се историјске околности њеног доношења, њена улога у процесу уједињења, однос са другим значајним документима из периода Првог светског рата, као и у којој мери су њене одредбе биле поштоване у Видовданском уставу и политичкој пракси. Посебна пажња биће посвећена Крфској декларацији као основи за равноправну државну заједницу. Разумевање историјских догађаја који су довели до Крфске декларације, као и историјских догађаја након ње, кључно је за разумевање самог Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као и овог историјског периода југословенских народа.

2. ПЕРИОД ПРЕ ДОНОШЕЊА КРФСKE ДЕКЛАРАЦИЈЕ

Идеја уједињења Срба, Хрвата и Словенаца јавила се још пре доношења Крфске декларације, у XVIII и XIX веку. Ту идеју многе

2 Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918, књига II*, Просвета, Београд 1989, 792.

3 Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1924, 56, 308.

европске државе нису подржале (међу њима су, на концу овог периода, најзначајније Аустроугарска и Италија). Најранија помињања уједињења српског народа можемо видети још у *Начертанију* Илије Гарашанина из 1844. године, док се уједињење свих јужнословенских народа помињало кроз илирски покрет – који је карактеристичан због свог назива који је добио по древном балканском народу Илирима – као и у хрватско-српској коалицији из 1905. године коју су склопиле хрватске и српске странке у Аустроугарској, на подручју данашње Хрватске, са циљем стварања нове, заједничке јужнословенске државе.⁴ Нишка декларација коју је Скупштина Краљевине Србије усвојила у децембру 1914. године представља правно-политички заметак којим је постављен општи политички циљ уједињења поменутих народа. Крфска декларација била је, међутим, први документ који је конкретизовао уједињење које ће се најпосле и догодити годину дана након њеног доношења, 1918. године. Њоме је, такође, створен притисак на чланице Антанте да прихвате уједињење.⁵

2.1. Аустроугарска и југословенска идеја

Аустроугарска се, по природи ствари, противила уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца. Када је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. године, Србија је деловала на просторима преко Дрине и Саве те је постојала велика могућност да Срби заузму пределе Аустроугарске на којима су живели јужнословенски народи. У аустријским круговима уједињење Јужних Словена је постало главна тема из два разлога. Уз помоћ Словена се лако могла сузбити моћ Мађара, који су били стална унутрашња претња Аустроугарској, и боље је било да то питање реши сама Царевина а не Србија, која је показивала јасне претензије ка јужнословенском уједињењу. Јужни Словени су били раштркани по многим државама и нису добијали помоћ од великих сила, већ су само били искоришћавани за војне послове од стране Немаца и Мађара у Аустроугарској.⁶

На почетку Првог светског рата Србија није наступила са унапред дефинисаним политичким програмом, пре свега због недостатка времена за његово формулисање након територијалног проширења на југу. У првим месецима рата њен примарни циљ

4 О идеји уједињења југословенских народа постоји богата литература. Видети: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918, књига II*, Просвета, Београд 1989, 667–680.

5 Giordano Merlicco, „Between Old Austria and new foes: Italy and the Yugoslav project (1917–1918)“, *Историјски записи*, 1–2/2021, 115–116.

6 Б. Петрановић, 618.

био је искључиво одбрамбени: заштита сопствене територије и суверенитета. Прво званично изражено опредељење за уједињење јужнословенских народа формулисано је у циркуларној ноти коју је председник Владе Никола Пашић 4. септембра 1914. године упутио српским дипломатским представницима. У том документу Влада Краљевине Србије указује савезницима на потребу формирања снажне националне државе на простору Балкана чије би језгро била Србија, а у коју би били укључени „сви Срби, сви Хрвати и сви Словенци“, у циљу стварања стабилне и јединствене југозападне словенске државе.⁷

Идеја стварања Југославије, односно уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, временом је постала главни ратни циљ Србије.⁸ Циљ уједињења није било уклањање разлика које су постојале међу народима, већ бежање од туђинске, пре свега аустроугарске власти.⁹ Вековима су балкански народи били изложени ратовима, бунама, искоришћавању, револуцијама и великим жртвама, те је такво стање требало окончати.

До 1914. године Аустроугарска није предузела ниједан корак за решавање југословенског питања, иако га је њена дипломатија, оптужујући Србију за ширење утицаја, представљала као животно важно. Мађарске власти нису дозвољавале ни расправу о издвајању својих јужних области, где су Срби и Хрвати чинили већину, нити уступке у погледу положаја Хрватске.¹⁰ Чак су 1. октобра 1918. године аустријске новине *Neue Freie Presse*¹¹ објавиле расправу о томе да ли би Немци могли прихватити да Босна и Херцеговина припадну Аустроугарској као аутономна јединица, уз одређене економске компензације и компензације које би се односиле на инфраструктуру, трговачке путеве и политичка права повезана са њима. Уз то, истакнуто је да не може бити ни говора о уступању Далмације, мада би она, „под одређеним условима“, евентуално могла бити припојена Хрватској.¹²

7 Мира Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918-1941 први погон*, Српска књижевна задруга, Београд 2019, 126.

8 С. Јовановић, 3.

9 Љубодраг Ристић, *Србија 1918: ослобођење домовине, повраћање рајника, животи у новој држави*, Међуопштински историјски архив Чачак / Inštitut za kulturne in spominske študije, Ljubljana / Центар за историју Југославије и савремену националну историју Филозофског факултета у Београду, Чачак 2021, 13.

10 Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, Београд 1933, 618.

11 *Neue Freie Presse* су аустријске новине, основане 1864 године. Излазиле су све до 1939. године.

12 В. Ђоровић, 618.

2.2. Нишка декларација и Резолуција америчких и канадских Југословена

На заседању у Нишу 1914. године Влада Краљевине Србије је пред Народном скупштином изјавила да је главни циљ Србије ослобађање Јужних Словена од туђинске власти и успостављање заједничке јужнословенске државе након рата.¹³ Скупштина је прихватила Влади предлог, а документ у коме се говори о наведеном ратном циљу данас је познат под називом Нишка декларација. Овај документ је прво представљање уједињења као главног ратног циља.¹⁴ У овом периоду политика Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе и јужнословенских представника унутар Аустроугарске била је усмерена ка постизању јединства у погледу кључних питања, као корак ка стварању јединствене југословенске државе.¹⁵

Резолуцијом америчких и канадских Југословена донетом у Чикагу у марту 1915. године потврђено је већинско опредељење за заједничку државу. Резолуцијом је усвојено да су Срби, Хрвати и Словенци „један исти народ”, за који је једини спас био распад Аустроугарске и уједињење југословенских покрајина аустроугарске монархије и Краљевине Србије. Овом резолуцијом постигнута је „легитимација за рад око ослобођења и уједињења читавог словенског југа”.¹⁶

2.3. Италија, Лондонски уговор и Југословенски одбор

У годинама пре Првог светског рата Србија и читав Балкан су играли веома важну улогу у спољној политици Италије. Италија је желела да успостави контролу над Јадранским морем ради стицања и осигурања статуса велике силе, који је толико прижељкивала. Међутим, Италијани су се суочили са проблемом – Јужним Словенима (на првом месту Србима), који су тврдили да је источна обала Јадранског мора у нераскидивој вези са потпуним југословенским јединством. Многе државе су сматрале да повезаност Јужних Словена са Јадранским морем представља само штит којим би покрили своје амбиције ка стварању заједничке државе.¹⁷

13 Зоран. С. Мирковић, *Српска њавна историја*, Универзитет у Београду- Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2021, 218.

14 *Ibid.*

15 В. Ђоровић, 620.

16 Весна Ш. Ђикановић, докторска дисертација, *Исељеници у Северној Америци и југословенска држава*, Универзитет у Београду - Филозофски факултет, 2016, 31.

17 G. Merlicco, 115.

Када је Италија почела преговоре са силама Антанте, желела је да прво обезбеди своје циљеве. Поред већ познатих претензија, Истре и Горице, желела је да јој припадне и Далмација, због историјске повезаности Италијана и тог подручја.¹⁸

Лондонским уговором, потписаним априла 1915. године, западне силе Антанте су Италији обећале прижељкивану Далмацију - којом би одвојила српски део приморја од оног ближег историјској Хрватској и онемогућила већу сарадњу два народа - заузврат за улазак Италије у рат на страни Антанте против Централних сила.¹⁹

Компромис Италије и Србије било је немогуће обезбедити. Италија је сматрала да је за њу бескорисно ратовати уколико не добије читав простор Јадранског мора, што је укључивало и делове територија југословенских земаља. Док је Србија тежила освајању излаза на море, Италија је тежила спречавању тог исхода. Како би се одбранили од италијанских претензија на југословенску јадранску обалу, југословенски политичари из Аустроугарске су оформили Југословенски одбор, на челу са адвокатом Антом Трумбићем. Одбор је настао у мају 1915. године у Паризу, на иницијативу српске владе. Стварање Одбора представљало је појаву новог тела које ће се, поред Владе Краљевине Србије, борити за уједињење Јужних Словена.²⁰

Југословенски одбор, под председништвом Анте Трумбића, одмах по оснивању приступио је активној политичкој делатности. Већ почетком маја упутио је обимне и идентичне меморандуме француској влади и руском посланику у Паризу, а неколико дана касније и британској влади, јавности и парламенту, у преводу на енглески језик. У тим документима детаљно су образложени разлози који говоре у прилог уједињењу Јужних Словена, уз снажну одбрану територијалног интегритета области на које су претендовали да буду део будуће заједничке државе, а које је, с друге стране, потраживала Италија. Иако је Италија својим територијалним амбицијама изазивала велико незадовољство чланова Одбора, нарочито оних из Далмације, као главна препрека идеји југословенског уједињења означена је Аустроугарска. Њена политика је, према наводима Одбора, систематски и брутално била усмерена против јужнословенских народа.²¹

Незадовољни италијанским територијалним претензијама, политички представници из Далмације почињу да доживљавају Италију као потенцијалног противника, готово као супротстављену

18 В. Ђоровић, 619.

19 *Ibid.*, 620.

20 Б. Петрановић, 31.

21 М. Радојевић, 156.

силу. Њихово деловање често је доводило до тога да се српска влада увлачи у додатне дипломатске и политичке напетости с Италијом, што је резултирало бројним осетљивим и непријатним ситуацијама. Како је Италија отворено и доследно пружала отпор идеји стварања јединствене југословенске државе, такав развој догађаја изазивао је незадовољство чак и међу присталицама југословенске идеје, а посебно међу српским политичарима.²²

2.4. Мајска декларација

Пре Крфске декларације постоји још један документ који је обележио 1917. годину, а то је Мајска декларација. Декларација је потписана од стране 33 српска, словеначка и хрватска посланика који су изабрани у Царско веће, законодавно тело аустријског дела Аустроугарске, а током рата су се издвојили у посебан Југословенски клуб. У њој се налази изјава да „на темељу народнога начела и хрватскога државнога права захтијевају уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби”.²³ По овом документу, територија на којој живе Срби, Хрвати и Словенци у Хабзбуршкој монархији била би самостално, слободно и демократско „државно тијело“ под влашћу хабзбуршко-лотариншке династије. Декларација је 1918. године довела до „декларацијског покрета и оснивања народних одбора“, прво у Словенији а затим и у другим југословенским земљама.²⁴ Декларацијски покрет означавао је ширење подршке Мајској декларацији и оснивање народних одбора као локалних тела која су изражавала политичку вољу јужнословенског становништва у Хабзбуршкој монархији. Овај покрет је био значајан јер је показао широку подршку идеји политичког преуређења Двојне монархије и јасније формулисање јужнословенских захтева.

Утицај Мајске декларације осетио се и у процесу доношења Крфске декларације. Да је Аустроугарска прихватила захтеве Мајске декларације и пружила аутономију Јужним Словенима, пројекат уједињења са Србијом би био озбиљно ослабљен и лишен подршке великих сила. Ипак, Југословенски клуб је постао потенцијална политичка конкуренција Влади Србије и Југословенском одбору. Управо зато, само две недеље након објављивања Мајске декларације започиње Крфска конференција, на којој је било важно понудити решење

22 *Ibid.*, 160.

23 Мајска декларација, доступно на: <https://www.scribd.com/document/410441734/Majska-i-Krfska-Deklaracija>; приступљено 9. фебруара 2025.

24 З. С. Мирковић, 219.

које би ишло корак даље ка јединственој јужнословенској држави – али изван оквира Аустроугарске.

3. КРФСКА ДЕКЛАРАЦИЈА

Југословенски одбор, пре свега његов председник Анте Трумбић, није се у потпуности слагао са концептом унитаристичке државе који је пропагирала српска влада, што је резултовало сукобом председника владе Николе Пашића и Франа Супила, једног од оснивача Одбора.²⁵

Сазнање о Лондонском уговору, којим су Италији у замену за улазак у рат на страни Антанте обећане Истра и Далмација, изазвало је велико незадовољство међу члановима Југословенског одбора, који су већином били с тих подручја. Управо та вест била је кап која је прелила чашу и довела до оставке Франа Супила. Након тога, у мају 1917. године Пашић је позвао на разговоре Анту Трумбића као представника Одбора. Ти преговори су касније резултирали доношењем Крфске декларације у јулу исте године.²⁶

3.1. Одредбе декларације

Почетком маја 1917. године председник Владе Србије упутио је позив Анти Трумбићу да заједно са по једним одабраним чланом одбора (један Хрват, један Словенац и Србин из Босне и Херцеговине) дође на Крф ради саветовања са члановима владе.²⁷ Конференција на Крфу је трајала од 15. јуна до 20. јула, а њен главни задатак је био саопштавање свету о спремности да се створи јединствена југословенска држава. У име Југословенског одбора учествовали су Анте Трумбић, Хинко Хинковић, Душан Васиљевић, Франко Поточњак и Динко Тринајстић.²⁸

У декларацији је наглашено да је „*џироимени народ један исџи њо крви, њо језику, њоворном и њисаном, њо осећајима свој јединсџива, њо континуиџиџеџу и целини џериџорије, на којој њеџодвојено живи*”.²⁹

25 Франо Супило је био члан хрватског парламента, уредник часописа *Нови Лист* и делегат парламента у Будимпешти. The Southern Slav Library 1, *The Southern Slav Programme*, London: Nisbet & Co. LTD, 1917, 5.

26 В. Ђоровић, 623.

27 М. Екмечић, 792.

28 *Ibid.*, 791–792.

29 Крфска декларација, доступно на: [https://sr.wikisource.org/wiki/Крфска_декларација_\(1917\)](https://sr.wikisource.org/wiki/Крфска_декларација_(1917)); последњи пут приступљено сајту 4. децембра 2025.

Представљање јединствености народа и територије на овакав начин означило је и његову слободу да формира државу и власт која ће бити у рукама југословенског народа.³⁰ Декларација је резултат других преговора две стране, које су разлике у својим ставовима морале занемарити.³¹

Крфска декларација званично је потписана на Крфу, 20. јула 1917. године, од стране Анте Трумбића, председника Југословенског одбора, и Николе Пашића, председника Владе Краљевине Србије. Пошто је пут до доношења декларације био препун несугласица, у декларацији се налазе само она питања око којих су се обе стране могле сложити, што се најбоље може видети у делу документа у коме се помиње „једнодушност у свим питањима будућег заједничког државног живота”.³²

Приликом отварања конференције посебно је истакнута важност стварања утиска међу савезницима да је уједињење заједничка тежња целокупног народа. О томе су говорили и Трумбић и Пашић, наглашавајући значај националног јединства. Иако су разлике међу народима постојале, оне су често прећуткиване или чак намерно погрешно представљане, како би се очувао привид слоге. Оне су биле општепознате – од одвојеног историјског развоја три народа до језичких специфичности, при чему је разлика између српско-хрватског и словеначког језика била посебно уочљива.³³

Сам текст декларације уобичајено се дели на два главна дела. У првом делу налазе се основна политичка начела која треба да оправдају уједињење: најпре начело националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, засновано на заједничком пореклу, језику и културној традицији, а затим и начело државног уједињења, које истиче да је стварање једне заједничке државе нужан услов за коначно ослобођење од страних утицаја и успостављање независног политичког субјекта. У том делу декларације наглашава се да су историјске препреке постојале, али да не укидају свест о заједничкој припадности и жељи за политичким и националним ослобођењем.

30 В. Ђоровић, 622.

31 G. Merlicco, 120–121.

32 „Срећни смо, што и овом приликом можемо констатовати, да је међу члановима конференције и овога пута владала једнодушност у свима питањима будућег заједничког државног живота.“

33 Драгослав Јанковић, *Југословенско јединицање и Крфска декларација 1917*, Савремена администрација, Београд: 1967, 233.

Други део декларације је обимнији и детаљније разрађује унутрашње уређење будуће државе. Иако се може тематски раздвајати, он представља јасно структурисану целину чији су главни елементи: одређивање државног облика (уставна, парламентарна монархија под династијом Карађорђевића), успостављање заједничких државних симбола (застава, грб, круна), потврда територијалне целине и недељивости државе, као и начело равноправности свих народа пред законом. У оквиру тог дела истичу се и два важна аспекта будућег уставног поретка: равноправност вероисповести и пуноправна употреба оба писма, ћирилице и латинице, као гарант културне равноправности. Посебно место има одредба да ће се коначан устав донети после уједињења, на основу начела народне суверености и општег, тајног и директног гласања, чиме је истакнута намера да нова држава почива на демократској легитимацији. На тај начин, други део декларације представља целовиту скицу уставног и политичког оквира будуће државе, у којој се повезују институционални, правни и симболички елементи државности. Управо та унутрашња повезаност одражава основне стубове на којима је замишљена заједничка јужнословенска државна заједница.

Једно од првих питања разматраних на конференцији било је питање назива државе и народа. Термин „Југословени“ дуго је коришћен, посебно од стране Југословенског одбора, који је под тим називом обухватао српски, хрватски и словеначки народ. Међутим, чланови Одбора нису инсистирали на усвајању званичног имена које би заменило постојеће националне идентитете. Овај став прихватио је и Никола Пашић, што је резултирало задржавањем традиционалних назива народа.³⁴ Декларација је, уз име народа, прокламовала и једнакост грађана на свим пољима.³⁵

Што се имена државе тиче, поднето је много предлога где је сваки садржао елемент облика владавине, уз назив сва три народа. На крају, конференција је усвојила предлог Војислава Маринковића³⁶ да се држава зове Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.³⁷

34 *Ibid.*, 234.

35 Тач. 5, 6, 7, 11, 12.

36 Војислав Д. Маринковић (1876–1935) био је српски економиста и политичар. Био је министар народне привреде у влади Н. Пашића од 1914. до 1917. Учествовао је током 1917. у преговорима о Крфској и Женевској декларацији, као представник Напредне странке. На Међусавезничкој конференцији у Паризу 1916. заступао је Краљевину Србију. Током рата постао је председник Напредне странке (1915). Наведено према: Srđan Mičić, „Vojislav Marinković and Italy 1927–1932“, *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, N.ro 1, *L'Italia e la Jugoslavia tra le due guerre*, a cura di Stefano Santoro, Anno XLIX, Giugno 2021, 187–190.

37 Тач. 1: *Држава Срба, Хрвата и Словенаца, познатијих и под именом Јужних Словена или Југословена, биће слободна, независна Краљевина са јединственом те-*

Декларација је представљала својеврстан одговор на Мајску декларацију, али није била без недостатака. Једна од спорних тачака било је одустајање представника Југословенског одбора од концепта федералне државе, уз образложење да „не постоје јасне границе између Срба и Хрвата, као ни између Хрвата и Словенаца“.³⁸

Расправа о државном уређењу одвијала се у две фазе. У првој, учесници су разматрали избор између унитарног и федералног система, при чему је постојала блага превага у корист унитаризма. Овај став огледа се у Пашићевом излагању: „*Ми ћрепшћосћављамо јединство државе, али не кажемо да ако нема јединства, не ћризнајемо ни једну групу државу.*“ Уз Пашића, унитарно уређење подржали су и чланови Југословенског одбора Поточњак и Вошњак, док је Трумбић остао опрезан, избегавајући јасно изјашњавање.³⁹

Да је Пашићев унитаристички став био условљен и практичним разлозима, види се и из његовог каснијег сведочења, где је објаснио да је федерација као идеја била могућа, али готово неизводљива у пракси: „(...) можемо и у федерациону, а можемо, то је природније, и у једну јединствену државу; али за федерацију треба прво да се поделимо. (...) А кад смо почели да повлачимо границу, видели смо да то не може: историја Аустрије нас је измешала, па су наши улазили у хрватска села, хрватска у наша, а тако исто и словеначка. (...) И зато се дошло до тога да треба да буде јединствена држава.“⁴⁰

Другу фазу обележио је Трумбићев говор о штетним последицама унитаризма, посебно у законодавној сфери. Он је истакао да се прилике у различитим деловима државе разликују и да их није могуће решавати једним, униформним моделом. Као резултат, предложио је да се у декларацији не помиње унитаризам у законодавству, како би се избегле нејасноће.⁴¹

Крфска декларација не садржи детаљне информације о државним обележјима, већ их само начелно дефинише. У њој се наводи да ће грб и застава нове државе представљати симболичку комбинацију обележја трију народа. Поред тога, декларација предвиђа могућност слободног коришћења постојећих националних застава и грбова у

рипторијом и јединственим држављанством. Она ће бити демократиска и парламентарна монархија на челу с династијом Карађорђевића, која је дала доказа да се са идејама и осећајима не двоји од народа и да сћавља народну слободу и вољу врх свећа.

38 М. Екмечић, 792.

39 Д. Јанковић, 235.

40 Васа Казимовић, *Никола Пашић и његово доба: 1845–1926*, Нова Европа, Београд 1990.

41 *Ibid.*, 235–236.

свим приликама. Прецизнија регулатива и званичан изглед државних симбола утврђени су тек неколико година касније, Видовданским уставом.⁴²

Једна од уочљивијих разлика у ставовима између српске владе и Југословенског одбора односила се на питање територије будуће државе. За Пашића, сваки део територије имао је једнак значај, без обзира на то да ли је реч о областима под влашћу Аустроугарске на којима живе Југословени, или о територији постојећих држава. На супрот томе, Трумбић и Југословенски одбор сматрали су да не могу све територије имати исти приоритет, те су посебан значај придавали областима под аустроугарском влашћу. Управо због тих разлика, обе стране су се сложиле да се у декларацији територије не помињу појединачно, већ да се све наведу као једна целина.⁴³ Важно је истаћи да је Краљевина Србија настојала да обједини области и државе које су историјски чиниле целину на којој је живео српски народ, укључујући Србију и Црну Гору.⁴⁴

До новог изазова је дошло приликом одређивања квалификоване већине за доношење устава. Декларација је предвиђала да ће устав донети будућа уставотворна скупштина, и то квалификованом већином. Проблем је настао приликом утврђивања самог појма квалификоване већине. Будући да је било неопходно да устав буде усвојен вољом народа, а не наметнут силом, предложено је да квалификована већина подразумева најмање по једну половину гласова из сваког народа. Међутим, овај предлог је наишао на противљење значајног броја чланова Југословенског одбора и српске владе, који су заступали традиционално схватање квалификоване већине, а не концепт такозване „племенске“ квалификоване већине.⁴⁵ Када је одлучено да ће се поштовати бројно квалификована већина, Пашић је предлагао да се она ипак треба одредити на три петине, са чим се Трумбић није слагао, због чега је у декларацији остављена неодређена квалификована већина.⁴⁶

42 С. Јовановић, 3.

43 Д. Јанковић, 238.

44 Тач. 9, ст. 1, 2: *Територија Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца обухваћа сву ону територију, на којој живи наш ипроимени народ у комјакћиној и нейрекидној маси, и она се без йовреде живојних инћереса целине не би смела крћиши.*

Наш народ не тражи ништа туђе: он тражи само своје, и жели, да се сав, као једна целина, ослободи и уједини. И зато он, свесно и одлучно, искључује свако делимично решење свога народног ослобођења и уједињења. Наш народ поставља као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу.

45 Д. Јанковић, 237–238.

46 С. Јовановић, 32.

4. ПЕРИОД ПОСЛЕ ДОНОШЕЊА КРФСKE ДЕКЛАРАЦИЈЕ

4.1. Прихватање декларације

Декларацију је српски краљ Петар I Карађорђевић примио са резервом, изражавајући сумњу у могућност практичне имплементације принципа јединства и равноправне заступљености народа. Иако је признавао легитимитет Југословенског одбора као представника Срба, Хрвата и Словенаца Аустроугарске монархије, краљ је био опрезан према политичким последицама декларације и потенцијалној конфигурацији власти у будућој држави.⁴⁷

У Италији декларација такође није примљена са пуно ентузијазма. Амбасадор Италије на Крфу Карло Сфорца (*Carlo Sforza*)⁴⁸ и командант италијанске војне мисије на Крфу, генерал Маро, изјавили су да документ по члановима уопште није иновативан, већ је само изнео дуго понављане принципе Југословенског одбора и Владе Србије. Савезничке владе Велике Британије, Француске и САД декларацију су примиле релативно позитивно, али уз опрез. Велика Британија и Француска истицале су да декларација представља програмски документ Југословенског одбора, чија је имплементација зависила од сарадње са српском владом, док су САД показале симпатије према националним тежњама Југословена и признавале легитимитет Југословенског одбора као представника поменутих народа. Ове реакције показују политички значај декларације као средства за обезбеђивање међународног признања права Југословена на самоопредељење, али и потребу активног учешћа српске владе у њеној реализацији.⁴⁹

Политички значај документа види се у томе што је настао као резултат преговора које су водили представници Краљевине Србије и Југословенског одбора, при чему је Краљевина имала потпуни демократски легитимитет, док је легитимитет Југословенског одбора, у

47 G. Merlicco, 123.

48 Карло Сфорца (*Carlo Sforza*) био је истакнути италијански дипломата и потоњи министар спољних послова, познат по свом либералном и проевропском политичком ангажману. Током Првог светског рата деловао је као амбасадор Италије у Лондону, где је одржавао блиске контакте са српском владом и пажљиво пратио рад Југословенског одбора. Сфорца је сматрао Србију кључним носиоцем јужнословенског уједињења и једним од најважнијих савезничких фактора на Балкану. У том контексту, активно се интересовао за преговоре који су довели до Крфске декларације, препознајући у њој основ за стварање стабилне јужнословенске државе након рата. Наведено према: G. Merlicco, 118.

49 G. Merlicco, 123.

ратним условима, деловао релативно задовољавајуће. Ипак, Сфорца се није слагао јер је сматрао да је ово „наиван есеј осредње политичке литературе, који не објашњава како ће евентуално уједињена држава изгледати”.⁵⁰ Италија није поменута у декларацији, што је била једна од већих критика, која се оправдавала чињеницом да Италија није од самог почетка била у рату. Италија је говорила како је намерно избачена из документа, нарочито у делу где се говори о судбини Јадранског мора, која је била од великог значаја за државу.⁵¹ Генерал Маро је сматрао да је поприлично занимљива случајност да поред помињања држава као што су Велика Британија, САД и Француска баш Италија буде заборављена, иако је се јадранско питање и те како тиче. Због свега наведеног, италијанске власти нису охрабривале ширење текста декларације у домаћој штампи, те она у Италији није била шире објављивана.⁵²

4.2. Последња година рата

Почетком 1918. године председник САД Вудро Вилсон изнео је својих 14 програмских тачака које су представљале основу за будући мир међу народима. У овим тачкама поменути су и балкански народи. У десетој тачки Вилсон је изнео став да народима Аустроугарске треба дати могућност за аутономни развој, док је у 11. тачки било речи о поновном успостављању Србије и Црне Горе, уз излаз Србије на море.⁵³ Ове тачке су биле половична решења, јер су Срби, Хрвати и Словенци тежили потпуној независности у односу на Аустроугарску и уједињењу у демократску државу, што је било у складу са програмским циљевима који су већ били формализовани Крфском декларацијом, али чија имплементација и међународно признање су тек долазили у 1918. години.

50 *Ibid.*

51 Тач. 10: *Јадранско море, у интересу слободе и равноправности свих народа, биће омишљено свима и свакоме.*

52 G. Merlicco, 123.

53 Вудро Вилсон, *Четирнаест тачака*, 8. јануар 1918 (Woodrow Wilson, *The Fourteen Points*), тач. 10: *Народи Аустроугарске, чије место међу народима желимо да заштитимо и осигурамо, треба да добију најслободнију прилику за аутономни развој.*

Тач. 11: *Румунија, Србија, и Црна Гора треба да буду унишћене; окупиране територије да буду враћене; Србији треба дати слободан и сигуран приступу мору; и међусобни односи неколико балканских држава треба да буду одређени тријаншским саветовањем дуж историјски успостављених линија припадности и националности; и треба да буду дате међународне гаранције политичке и економске независности и територијалног интереса неколико балканских држава.*

Последња година рата била је изузетно тешка. Трумбић се трудио да обезбеди признање Југословенског одбора као представника Срба, Хрвата и Словенаца у Аустроугарској, најпре од стране Владе Србије а затим и од савезника. Јануара 1918. предложио је сазивање југословенске скупштине као привременог представничког тела, али је Пашић овај предлог одбио јер је знао да Југословенски одбор тежи стварању врховног политичког тела. Пашић је предложио манифестациони конгрес, јер Србија није била спремна да изједначи своју позицију са позицијом осталих земаља.⁵⁴

Док је трајала велика „пролећна офанзива“ Немачке и Аустроугарске, Пашић је активно радио на томе да обавести владу САД о значају југословенског уједињења. Он је истицао заслуге Србије у спречавању немачког продора на југоисток, потенцијал Србије као демократске државе и право народа Аустроугарске на самоопредељење. Пашић је од савезника, посебно од САД, тражио да признају право на самоопредељење за српски и југословенски народ и да подрже државни програм уједињења који је Србија започела још 1914. године. Ови напори су били усмерени ка остваривању циљева Крфске декларације., која је формално дефинисала начела југословенског уједињења, начело једнаке заступљености Срба, Хрвата и Словенаца у будућем политичком систему и легитимитет Југословенског одбора као политичког представника народа. Декларација владе САД усвојена 29. маја 1918. године показала је искрене симпатије према националним тежњама Југословена, што је био сигнал савезницима да постоји спремност да се размотре услови будуће југословенске државности у складу са принципима Крфске декларације, укључујући формирање јединствене државе са уравнотеженим правима три народа. Међутим, Велика Британија није подржавала Пашићеву концепцију уједињења, а Француска је била уздржана.⁵⁵

Преломни тренутак био је 28. јуна 1918. године, када је Вилсон донео одлуку која је дефинисала „комплексно решавање“ питања територија Аустроугарске. Ово је омогућило потенцијалну дезинтеграцију царевине, стварајући простор за остварење принципа Крфске декларације и њеног оквира за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну заједничку државу. Напредак на фронту, посебно пробој Солунског фронта и победе српске војске, учинили су да савезници постану сагласни у потреби уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну заједничку државу. Повлачење Русије из рата додатно је ослабило страх да би стварање нове југословенске државе могло појачати

54 Б. Петрановић, 38.

55 Љ. Ристић, 14–15.

руски утицај на Балкану, па је самим тим олакшало прихватање идеје уједињења. У овим околностима, распад Аустроугарске омогућио је стварање нових држава, укључујући и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁵⁶

Уочи слома Аустроугарске, 23. септембра 1918. године, представници Срба, Хрвата и Словенаца из целе Аустроугарске формирали су у Загребу Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба. На почетку Народно веће није имало статус органа власти, али је функционисало као највише политичко тело које је координирало активности југословенских представника у Аустроугарској. Његова делатност, као и настојања Југословенског одбора, морају се посматрати кроз визуру Крфске декларације: она је одредила оквир, принцип једнаке заступљености народа и легитимитет будуће државне заједнице, и утицала на начин на који су савезници и југословенски актери усаглашавали своје активности током последњих месеци рата.⁵⁷

4.3. Женевска декларација

На Женевској конференцији новембра 1918. године Никола Пашић се сусрео са представницима Југословенског одбора, представницима Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба на челу са Антоном Корошецом, као и представницима српске парламентарне опозиције. Женевска декларација је у привременом смислу сугерисала могућу верзију конфедералног уређења будуће југословенске државе, али је коначна одлука о облику владавине остала резервисана за будућу уставотворну скупштину. На тај начин није доведен у питање опстанак монархије нити легитимитет династије Карађорђевић, већ је остављен простор да се уређење државне организације утврди уредбом највишег законодавног тела након уједињења.

Женевски споразум резултат је британских настојања да се уједине српска парламентарна опозиција и део југословенске емиграције како би вршили притисак на српску владу да прихвати одлуке које је могла донети једино будућа уставотворна скупштина. Већ 8. октобра 1918. на састанку Викама Стида⁵⁸ и Николе Пашића. дошло

56 *Ibid.*, 15.

57 С. Јовановић, 46.

58 Хенри Викам Стид (*Henry Wikham Steed*) био је британски новинар, историчар и аналитичар међународне политике. Током Првог светског рата и у завршним годинама Аустроугарске, Стид је пратио дипломатске и политичке догађаје на Балкану и у Европи, преносећи своје анализе и извештаје како британским круговима, тако и широј јавности. У контексту октобра 1918, он је био присутан на састанку са председником српске владе Николом Пашићем и деловао

је до жестоког сукоба. Пашић је инсистирао да једино српска влада има право да ослободи јужнословенске народе из Аустроугарске и да тек након остварења српског права на уједињење они могу одлучивати о својој будућности. Том приликом Стид је Пашића назвао „султаном“ и упозорио га да „савезнички народи нису расположени да поштују султана“. Он је о овом сукобу известио и председника Вудроа Вилсона.⁵⁹

У јавности је остало уверење да је Пашић одговоран за пропаст Женевског споразума, али узроци су били комплекснији. Споразум је пропао због противљења српских министара на Крфу, неслагања југословенских политичара и неспремности САД и Француске да Народно веће у Загребу признају као равноправног саговорника. Српски министри нису били спремни да прихвате формирање „двојне владе“ која би истовремено обухватала Владу Краљевине Србије и Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу, страхујући да би привремено решење постало трајно и угрожавало легитимитет Крфске декларације – која је већ дефинисала Југословенски одбор, који је деловао у емиграцији, као јединог представника југословенских народа у Аустроугарској, нарочито јер савезничке владе нису признале Народно веће. Чак и две недеље након оставке српске владе и пропасти споразума, САД нису желеле да се јавно изјасне о положају југословенске емиграције, правдајући се да одлука још није донета. Истовремено, Југословенски одбор је предлагао да се са српском владом постигне договор о заједничкој управи над бившим хабзбуршким територијама, чиме би се омогућило „потпуно државно јединство“.

Међутим, ово привремено решење је одступало од Крфске декларације јер је предвиђало паралелну структуру власти и није гарантовало јасну хијерархију у којој Југословенски одбор има легитимитет као врховни представник југословенских народа на територији Аустроугарске., нити је подразумевало једнаку заступљеност Срба, Хрвата и Словенаца. Због тога тај предлог није имао широку подршку међу савезницима, који су желели да се свакако поштују принципи дефинисани у Крфској декларацији, укључујући једнаку заступљеност народа и јединствену државну структуру.⁶⁰

као информатор савезничких кругова, укључујући председника САД Вудроа Вилсона. Иако није био званичан дипломата, његова улога као новинара и аналитичара омогућила је да критичне процене и процене политичких сукоба буду пренете највишим савезничким властима.

59 М. Екмечић, 817.

60 *Ibid.*

4.4. Уједињење

Током 1917. и почетком 1918. године, како се рат продужавао и међународне прилике почињале да се мењају у корист Антанте, јавиле су се идеје о уништењу Немачког и Хабзбуршког царства, што би довело до додатних могућности за стварање југословенске државе, али уз територијалне губитке.⁶¹ Пашић је желео да се томе супротстави, али за тај подухват му је био потребан добар међународни положај.

Крфска декларација је ојачала противљење Одбора одређеним италијанским тежњама, полажући право на национални принцип у постављању послератних граница и, у политички значајнијем потезу, везивање судбине аустроугарских Јужних Словена за Србију.⁶²

Октобра 1918. године Народно веће у Загребу издало је проглас у коме је објавило да преузима вођење народне политике. У том прогласу је јасно истакнуто да ће, од тог тренутка, све политичке одлуке бити доношене у оквиру Народног већа.⁶³ Народно веће је у свом прогласу затражило „уједињење целокупног народа Словенаца, Хрвата и Срба на читавом његовом етнографском простору у једну потпуно суверену државу“. Такође, наглашено је да ће коначан облик владавине и унутрашње уређење нове државе бити утврђени одлукама будуће свеопште народне уставотворне скупштине.⁶⁴

Током новембра 1918. године убрзано је спроведено уједињење територија на којима су живели Срби: Велика народна скупштина Срема, Бачке, Баната и Барање, одржана у Новом Саду (25. новембра), донела је одлуку о добровољном уједињењу са Краљевином Србијом, мимо Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације. Та одлука је донета самостално и независно од ставова Народног већа у Загребу, с обзиром на то да наведене области никада нису биле под његовом надлежношћу. Поред тога, у истом периоду локални органи појединих области у Босни и Херцеговини такође су доносили одлуке о уједињењу са Србијом, чиме се потврђује широка спремност јужнословенских народа на интеграцију у нову државу. Истовремено, у Црној Гори је Подгоричка скупштина, одржана 26. и 27. новембра 1918. године, донела одлуку о уједињењу Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом. Скупштина је формално разрешила краља Николу I Петровића Његоша и прогласила пријем Црне Горе у једну јединствену државу са Србијом, што је био корак у остваривању

61 Љ. Ристић, 13.

62 G. Merlicco, 119.

63 С. Јовановић, 5.

64 *Ibid.*

принципа јединства југословенских народа који је Крфска декларација поставила као политички циљ.⁶⁵

Делегација Народног већа је 27. новембра отпутовала из Загребачког Београда, где ју је 1. децембра примио регент Александар Карађорђевић у пратњи четири члана владе и војводе Живојина Мишића.⁶⁶ Том приликом делегација је формално изразила жељу југословенских народа који су живели у Аустроугарској за уједињењем са Србијом и Црном Гором у јединствену народну државу. У свом одговору, регент Александар је, у име краља Петра I, прогласио уједињење Краљевине Србије са територијама бивше Аустроугарске у нову државу – Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца⁶⁷. Проглашење уједињења поздрављено је широм земље свечаним зборовима и манифестацијама. За престоницу нове државе проглашен је Београд.⁶⁸

Декларације размењене између представника Народног већа и српских власти 1. децембра 1918. године представљају важан корак у процесу оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, при чему је српска влада имала формалну државотворну власт, а Народно веће политичку и симболичку улогу, као израз воље јужнословенских народа у делу бивше Аустроугарске. Народно веће је 20. децембра 1918. године званично саопштило да је његова функција као врховног сувереног тела престала, а истог дана формирана је прва влада нове државе. Уједињење је истовремено потврдио и регент Александар као шеф међународно признате државе, чиме је процес уједињења добио формални и правни легитимитет.⁶⁹

Прелазни период био је обележен оснивањем Привременог народног представништва 1919. године. За председника је изабран Драгољуб Дража Павловић⁷⁰, а најзначајнији утицај на формирање овог тела имала је Влада на челу са Стојаном Протићем, једним од лидера Народне радикалне странке.⁷¹ Основно начело по коме је Привремено народно представништво образовано било је осигурање представљености свих политичких странака и група сразмерно њиховој бројној снази. Од политичких странака, једино је Хрватска сељачка странка, којој су била додељена два мандата, одбила да учествује у раду Привременог народног представништва.⁷²

65 *Ibid.*, 8.

66 В. Ђоровић, 627.

67 С. Јовановић, 8.

68 М. Екмечић, 821

69 С. Јовановић, 9.

70 Б. Петрановић, 113.

71 З. С. Мирковић, 222.

72 Б. Петрановић, 113.

Највише утицаја у овом представништву имале су Народна радикална странка и Демократска странка. Надлежности Привременог народног представништва обухватале су законодавну функцију, кроз коју су усвојени важни закони као што су Закон о држављанству, Закон о уједначавању календара, Закон о установљавању школа, Закон о пороти, као и, од посебног значаја, Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину.⁷³

Нацрт Закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину израдила је влада Миленка Веснића, али је дошло до значајног кашњења у његовој изради, што је изазвало оштре критике и приговоре од стране комуниста. Овај закон је поставио ограничења у погледу рада Уставотворне скупштине, ограничавајући његово трајање на две године.⁷⁴

4.5. Доношење устава

Један од најзначајнијих корака ка стабилизацији државе било је доношење устава. Избори за Уставотворну скупштину одржани су новембра 1920. године. Бирано је 420 посланика из више од двадесет странака. Највише гласова добиле су Демократска странка, затим Народна радикална странка, Комунистичка партија Југославије и Хрватска сељачка странка.⁷⁵

Хрватски чланови Југословенског одбора били су против решења Уставотворне скупштине у погледу начина избора, облика скупштине и њене надлежности, јер су сматрали да су та решења супротна федералистичким пројектима које су они заступали на основу свог тумачења Крфске декларације. Након расправе о Уставотворној скупштини, међу политичарима се јавило питање њене суверености, проблем усвајања монархистичког облика владавине као и питање квалификоване већине. Сама практична примена Крфске декларације била је у великој мери занемарена због континуираних спорова о политичким и организационим питањима. Нарочито су у сенци политичких расправа остали делови декларације који су се тицали формирања заједничке јужнословенске државе и начела на којима ће се заснивати будућа Уставотворна скупштина, права и обавезе Срба, Хрвата и Словенаца у новој држави, укључујући културне и језичке гаранције, као и механизми привременог управљања док се не формира Уставотворна скупштина, укључујући и овлашћења

73 *Ibid.*

74 З. С. Мирковић, 223.

75 Б. Петрановић, 138.

Југословенског одбора и привремене административне структуре. Ови делови су били занемарени јер су главни спорови били о сазиву опште скупштине, међународном признању Одбора, легитимитету представљања југословенских земаља у иностранству и расподели политичке моћи између српских власти и југословенске емиграције. Као резултат тога, иако су начела декларације формално остала важећа, њихова стварна примена дуго је била у сенци политичких и дипломатских спорова.⁷⁶

Трумбић је у свом чланку из октобра 1917. говорио о квалификованој већини која је по Крфској декларацији потребна за доношење устава. Он је навео да би о њој требало да одлучује сама Уставотворна скупштина. Након уједињења питање квалификоване већине постало је једно од главних уставних расправа. За доношење устава је одлучено да ће бити потребна апсолутна већина посланика Уставотворне скупштине, супротно одредбама Крфске декларације, која је јасно наглашавала принцип једнаке заступљености Срба, Хрвата и Словенаца у законодавном телу. Ово решење је донето као компромисно средство, јер је постојао страх од блокаде парламента уколико би било уведено правило о квалификованој већини за све одлуке, а посебно о уставним питањима. Неколико посланика, укључујући хрватске и словеначке представнике, покушавало је да промени ово правило позивањем на Крфску декларацију и њене принципе федералистичког уређења, аргументујући да само систем који обезбеђује национално балансирано одлучивање може гарантовати равнотежу између народа. Међутим, српски и централистички блокови били су против, сматрајући да апсолутна већина омогућава брже доношење одлука у критичним тренуцима, посебно имајући у виду политичку нестабилност након уједињења. Последица овог решења је била да је апсолутна већина фактички омогућавала надгласавање мањих националних група, што је касније изазвало незадовољство међу Хрватима и Словенцима и постало један од дугорочних извора политичких тензија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.⁷⁷

Приликом расправе о Нацрту устава који је поднела влада Николе Пашића као владин службени предлог уставном одбору,⁷⁸ дошло је до сучељавања супротних гледишта о начелима будућег унутрашњег уређења. Износили су се аргументи у прилог центра-

76 Мирјана Стефановски, *Идеја хрватској државној њрава и стиварање Југославије*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2008, 221.

77 *Ibid.*, 223.

78 З. С. Мирковић, 224.

листичком, федералистичком и аутономистичком решењу. Чак је и Корошец у уставној дебати тражио да се унесу одредбе о покрајинској аутономији.⁷⁹

4.6. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Видовдански устав, први устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, донет 28. јуна 1921. године, представљао је темељни правни акт ове државе створене након Првог светског рата. Његово усвајање било је предмет великих политичких расправа, али је на крају за њега гласало 223 посланика, што је представљало апсолутну већину у Уставотворној скупштини, док више од 160 посланика није учествовало у гласању, што је указивало на политичке поделе у земљи.⁸⁰

Текстом Устава утврђен је званичан назив државе: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.⁸¹ Овај назив је у великој мери у складу са одредбама Крфске декларације, која је у свом првом делу прокламовала идеју уједињења народа у једну државу, иако декларација не наводи дословно формулацију о „три народа“. Задржавање оваквог назива представљало је одраз тежње ка националном јединству, при чему степен интеграције Срба, Хрвата и Словенаца у том тренутку још увек није био довољан за формирање јединственог националног идентитета.⁸²

Државна обележја су осликала принципе Крфске декларације. Застава је задржала традиционалне словенске боје – црвену, плаву и белу – али је распоред боја прилагођен како не би представљао искључиво симбол једне нације.⁸³ Грб је садржао српског двоглавог орла, на чијем штиту су били представљени српски, хрватски и словеначки грбови, чиме је наглашавана идеја јединства, али уз очување посебних националних идентитета.⁸⁴

79 Б. Петрановић, 139.

80 *Ibid.*, 147.

81 Устав Краљевине СХС, чл. 1, ст. 2: *Службени је назив државе: Краљевина Срба, Хрватска и Словенаца.*

82 С. Јовановић, 55.

83 Чл. 2, ст. 2: *Државна је застава њава, бела, црвена, у водоравном њоложају њрема усљавном кољбу.*

84 Чл. 2, ст. 1: *Грб је Краљевине Двојлави Бели Орао у њолећу на црвеном њићићу. Врх обе њлаве Двојлавој Белој Орла сћоји Круна Краљевине. На њрсима орла је њићић, на коме су њрбови, срјски: бео крсћ на црвеном њићићу са њо једним оћњилом у сваком краку; хрвајски: њићић са 25 њоља црвених и сребрнасћих наизменице; словеначки: на њлавоме њићићу њри злајне шесћокраке звезде. Исљод њоја бели њолумесец.*

Једно од значајнијих питања било је питање службеног језика. Док је Крфска декларација прокламовала идеју јединства трију језика као симбол политичког и културног слагања народа, Видовдански устав је формално дефинисао службени језик као „српско-хрватско-словеначки језик“. Иако ова формулација изгледа као покушај јединства, у пракси је често служила за истицање доминантне улоге српског стандарда, што је доводило до различитих тумачења и незадовољства код Хрвата и Словенаца.⁸⁵ Овај компромис био је неопходан како би се формално задржала равноправност писама и језика, али у пракси постојање обједињеног језика није било лингвистички утемељено. Дебата у Уставотворној скупштини била је посебно оштра по питању словеначког језика – док су поједини посланици тврдили да је он дијалекат српско-хрватског, други су инсистирали на његовој посебности. Коначна одлука била је да се словеначки третира као део службеног „српско-хрватско-словеначког“ језика, чиме је удовољено словеначким захтевима да се избегне њихова културна маргинализација.⁸⁶

Уставом је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца дефинисана као уставна, наследна и парламентарна монархија, на чијем челу се налази династија Карађорђевић.⁸⁷ Ово је било делимично у складу са Крфском декларацијом, која је говорила о уставној и демократској монархији, али Видовдански устав је прецизније дефинисао питање наслеђивања престола. Прописано је да ће краља Петра наследити син Александар и његово мушко потомство из законитог брака, а у одсуству директног мушког потомства предвиђено је да наслеђивање прелази на бочну линију.⁸⁸ Овом одлуком је Ђорђе Карађорђевић фактички искључен из линије наследства.⁸⁹

Једно од најзначајнијих питања био је концепт државног јединства. Иако је сваки народ задржао своју веру, писмо и језик, Устав је тежио брзом нестанку „племенске свести“ и стварању јединственог националног корпуса. Ово је био корак ка јачању унитарне државе, али и извор контроверзи, јер су поједине политичке групе, а нарочито Хр-

85 Чл. 3: *Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки.*

86 С. Јовановић, 56.

87 Чл. 1, ст. 1: *Држава Срба, Хрвата и Словенаца је уставна, парламентарна и наследна монархија.*

88 Чл. 56: *У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца влада Петар I Карађорђевић. Краља Петра наслеђује Престононаследник Александар и његово мушко потомство из законитог брака по реду његовог рођења. Кад Краљ нема мушког потомства, он ће одредити себи наследника из бочне линије, с њиме у складу Народне Скупштине.*

89 С. Јовановић, 308.

ватска сељачка странка (ХСС) и Југословенска републиканска странка (ЈРС), инсистирале на широј аутономији националних ентитета.⁹⁰

Устав је прокламовао једнакост свих грађана пред законом, независно од вере и етничке припадности. Слобода вероисповести била је загарантована, а увођење једног држављанства требало је да ојача осећај припадности заједничкој држави.⁹¹ Иако је ово номинално било у складу са либералним демократским принципима, у пракси су различити народи у држави различито тумачили степен своје равноправности и аутономије.

Видовдански устав је поставио правни оквир за функционисање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али је од самог почетка био предмет жестоких критика. Централистичка структура власти и покушај стварања заједничког националног идентитета нису били прихваћени од свих народа у држави, што је довело до политичких напетости и отпора. Устав је био на снази до 6. јануара 1929. године, када је укинут успостављањем краљеве диктатуре. Ипак, као први устав нове државе, Видовдански устав остаје значајан историјски документ који је обележио један од кључних периода у политичкој историји Југославије.

5. ЗАКЉУЧАК

Крфска декларација из 1917. године представља један од кључних докумената у историји југословенског покрета и у формирању нове државе. Она је, пре свега, имала политички значај као први званични споразум између Краљевине Србије и Југословенског одбора, којим су формализовани принципи уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Основне одредбе декларације наглашавале су једнакост народа, легитимитет Југословенског одбора као представника свих Јужних Словена у Аустроугарској и идеју о стварању једне јединствене и суверене државе. Ови принципи поставили су темеље за правни и политички оквир нове државе и дефинисали концепт националне равноправности као централни елемент будућег уставног уређења.

Крфска декларација је имала директан утицај на Устав из 1921. године, али и на начин формирања политичких институција нове државе. Док је формално Устав пратио начела декларације, у пракси је било проблема у имплементацији тих начела. Најзначајније од-

⁹⁰ *Ibid.*, 63.

⁹¹ Чл 4: *Држављанство је у чинској Краљевини једно. Сви су пред законом једнаки. Сви уживају једнаку заштитну власт. Не признаје се привилегија ни именуле није икаква привилегија по рођењу.*

ступање било је увођење апсолутне већине за доношење устава, што је супротно принципима декларације који су инсистирали на широј сагласности народа. Такође, декларација је предвиђала једнакост и заступљеност свих народа у управним и законодавним телима, али у стварности су различити национални интереси и политичка неслагања довели до тога да одлуке Уставотворне скупштине нису увек одражавале принципе једнакости.

У поређењу са другим документима тог периода, као што су Мајска декларација из 1917. године и Женевска декларација из 1918. године, Крфска декларација је имала далеко трајнији утицај на државноправно уређење. Остали документи нису били укључени у коначни уставни текст и нису обезбедили основу за реалну примену принципа равноправности. Крфска декларација, с друге стране, представљала је темељни политички споразум, јер је обезбедила легитимитет и оквир за спровођење идеје јединства народа, што је омогућило формално уједињење у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

Међутим, у пракси је реализација принципа декларације била ограничена сложеношћу политичке ситуације и дубоким националним разликама. Принципи једнакости и консензуса, који су били срж декларације, нису у потпуности примењени, што је довело до несугласица и дугорочне политичке нестабилности у држави. Ипак, Крфска декларација остаје историјски значајан документ као први званични програмски акт који је јасно дефинисао политичку визију уједињења Јужних Словена и поставио оквир за развој нове државе.

Крфска декларација се може сматрати каменом темељцем политичког уређења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Иако Устав из 1921. године није у потпуности спровео све њене одредбе, декларација је пружила идејну основу за национално јединство, правну структуру и легитимитет власти. Њен утицај се огледа у принципима националне равноправности, идеји заједничког државног јединства и признавању Југословенског одбора као политичког субјекта, што је било кључно за стварање стабилног, иако комплексног, државноправног оквира новостворене Краљевине.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Крфска декларација, доступно на: [https://sr.wikisource.org/wiki/Крфска_декларација_\(1917\)_\(1917\)](https://sr.wikisource.org/wiki/Крфска_декларација_(1917)_(1917)), приступљено 4. децембра 2025.

Мајска декларација, доступно на: <https://www.scribd.com/document/410441734/Majska-i-Krfska-Deklaracija>, приступљено 9. фебруара 2025.

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца*, број 142А, од јуна 1921. године.

Woodrow Wilson, *The Fourteen Points*, January 8, 1918.

Литература:

Весна Ш. Ђикановић, докторска дисертација, *Исељеници у Северној Америци и југословенска држава*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2016.

Милорад Екмечић, *Сјиварање Југославије 1790–1918, књига II*, Просвета, Београд 1989.

Драгослав Јанковић, *Југословенско јишање и Крфска декларација 1917*, Савремена администрација, Београд 1967.

Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца*, Издавачка књијарница Геце Кона, Београд 1924.

Васа Казимовић, *Никола Пашић и његово доба: 1845–1926*, Нова Европа, Београд 1990.

Зоран С. Мирковић, *Српска јравна историја*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2021.

Srdan Mićić, „Vojislav Marinković and Italy 1927–1932“, *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, N.ro 1, *L'Italia e la Jugoslavia tra le due guerre*, a cura di Stefano Santoro, Anno XLIX, Giugno 2021, 187–206.

Giordano Merlicco, „Between Old Austria and new foes: Italy and the Yugoslav project (1917–18)“, *Историјски записи*, 1–2/2021, 115–138.

Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1919–1988, књига I*, Нолит, Београд 1988.

Мира Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941, јрви том*, Српска књијевна задруга, Београд 2019.

Љубодраг Ристић, *Србија 1918: ослобођење домовине, јоврашајак рајиника, живои у новој држави*, Међуопштински историјски архив Чачак / Inštitut za kulturne in spominske študije, Ljubljana / Центар за историју Југославије и савремену националну историју Филозофског факултета у Београду, Чачак 2021.

Мирјана Стефановски, *Идеја хрвајској државној јрава и сјиварање Југославије*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2008.

Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, Београд 1933.

Magdalena DRAGOVIC*

THE INFLUENCE OF THE PROVISIONS OF THE
CORFU DECLARATION ON THE SUBSEQUENT STATE-
LEGAL STRUCTURE OF THE KINGDOM OF SERBS,
CROATS AND SLOVENES

Summary

The paper focuses on the period of the First World War and the years immediately following it, analysing the legal and political situation in the Balkans through the lens of the Corfu Declaration and its influence on the formation of the Yugoslav state. The central theme of the research is the Corfu Declaration; its circumstances of adoption, its content, and its impact on shaping the constitutional and legal order of the newly established state. The aim of the paper is to analyse the political and legal processes that shaped the new state, with special attention to the extent to which the principles of the Corfu Declaration were incorporated into the constitution and how different political actors influenced their practical application.

Keywords: *First World War – Corfu Declaration – Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – Vidovdan Constitution – Yugoslav Committee.*

Рад приспео / Paper received: 2.5.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 1.11.2025.

* The author is a third-year undergraduate student at the Faculty of Law, University of Belgrade, *magdalenadragovic04@gmail.com*

UDC: 343.2/.7(470)"1903"
343.2/.7(497.1)"1929"

CERIF: H240, H250, H300, S149

DOI: 10.51204/HLH_25204A

Ива СТЕФАНОВИЋ*

УТИЦАЈ РУСКОГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА ИЗ 1903. НА ЈУГОСЛОВЕНСКИ КРИВИЧНИ ЗАКОНИК ИЗ 1929. ГОДИНЕ

Правни систем Краљевине Југославије био је обликован након Првој светској рати, узимајући у обзир правне традиције претходних држава које су постојале њен део, као и утицај француској, руској, немачкој, њемачкој, норвешкој законика на решења домаће права. Уједињење Срба, Хрватиа и Словенца са собом доноси потребу за унификацијом правних система у један. Овај рад истражује утицај Кривичног законика Руске империје из 1903. године на формирање Југословенског кривичног законика из 1929. године, кроз компарацију правних принципа и институција. С обзиром на широк спектар реформи које су обележиле правни контекст Европе у XIX и XX веку, посебно је значајно истражити како су се ови процеси одразили на кривично законодавство југословенских земаља.

Посебно се анализира како су руске правне идеје и традиције прилагођене југословенској пракси, те како су, и у којој мери допринеле формирању темеља модерној српској кривичној права, али и кривичној права осталих југословенских народа.

Кључне речи: Краљевина Срба, Хрватиа и Словенца. – Руска империја. – Кривично право. – Кривични законик. – Правни трансиланти.

1. УВОД

Идеја о правним трансплантима омогућава нам да уочимо на који начин је процес правних пресађивања утицао на националне правне системе, посебно у контексту политичких и друштвених про-

* Ауторка је студенткиња треће године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, iva.stefanovic5@gmail.com.

Рад је изложен на Петој међународној студентској конференцији *Iustoria 2024*, одржаној на Правном факултету Универзитета у Београду од 25. до 27. марта 2024. године.

мена, попут оних које су се могле осетити у Југославији. Анализа позајмљивања правних принципа и института у Кривичном закону Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године омогућава нам да сагледамо како су међународни утицаји обликовали једно ново национално правно уређење, поготово с обзиром на комплексну структуру новоформиране државе и народа које је обухватала. Територија коју је југословенска држава обухватала састојала се од шест подручја: подручја бивших краљевина Србије и Црне Горе, подручја Хрватске и Славоније, Словеније и Далмације, Босне и Херцеговине и подручја Баната, Бачке и Барање. Србијанско и црногорско право била су плод рецепције француског, аустријског, пруског и права других немачких земаља, али су се због креативног елемента у избору и прилагођавању преузетих решења сматрала „самосталним, националним“ правима. Што се осталих подручја тиче, банатско-бачко-барањско било је „мађарско, словеначко-далматинско аустријско, хрватско-славонско и босанско-херцеговачко, с малим одступањем, аустријско“.¹ Проблем се у југословенској држави јавља услед постојања многобројних закона с различитих подручја, који су реметили принцип правног јединства.

У Кнежевини Србији потребу за потпуним кривичним законом изразио је кнез Александар Карађорђевић, јер такав закон, по његовим речима, „најснажније гаранције даје за обезбеђивање не само личности, части и слободе, па и живота појединих грађана, већ и самог реда и спокојства у земљи“.² Захтев кнеза – услед сукоба са Совјетом и страха од преоптерећења судске власти и народа, који је по мишљењу Совјета неспреман и недовољно просвећен – одбијен је. Међутим, упркос негативном ставу о доношењу законика Совјет је касније ипак прихватио поновљену кнежеву законодавну иницијативу, и у фебруару 1856. године известио кнеза да је „одредио комисију која ће сачинити и Совјету поднети пројекат кривичног законика“. У марту следеће године ова комисија је завршила израду пројекта законика, након чега је, на иницијативу Совјета, нова комисија прерадила општи део. Законик је коначно уобличен и донет 1860. године, под називом *Казниџелни* (криминални) *законик за Књажевсџиво Србију*.³

1 Тома Живановић, „Досадањи рад на изједначењу законодавства у Краљевини С.Х.С.“, *Архив за љравне и друшџивене науке*, књ. XV (XXXII), бр. 3, Београд 1927, 161.

2 Зоран С. Мирковић, *Срџска љравна истаџорија*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, Београд 2023, 165.

3 Милош З. Кнежевић, „Рад на унификацији материјалног кривичног права Краљевине СХС – Од пројекта из 1910. године до предлога Казненог законика из 1926. године“, *Весник љравне истаџорије – Herald of Legal History* 1/2022, 167.

Као основа за израду овог законика послужио је пруски кривични законик из 1851. године, који је за основ имао француски кривични законик *Code pénal* из 1810. Приликом израде српског законика, осим пруског, у мањој мери су коришћени саксонски кривични законик из 1855. и баденски кривични законик из 1851. године.⁴ На овај начин Србија је добила модеран законик који је био утемељен на савременим кривичноправним начелима, што је представљало велики корак у развоју кривичног права на њеној територији.

У оквиру законодавне реформе 1908. године започет је процес израде новог законика који би заменио постојећи. Комисија је већ 1910. предала *Пројекат Казненог законика за Краљевину Србију*. Тај нацрт није постао закон, вероватно због предстојећих ратова – балканских и Првог светског рата.⁵

Након формирања заједничке државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, нужно је било створити један општи, заједнички кривични законик, с обзиром на то да је на њеној територији важио велики број кривичноправних законика и прописа. На територији Србије важио је Кривични законик за Кнежевину Србију из 1860. године, са каснијим изменама, у Црној Гори Кривични законик за Књажевину Црну Гору из 1906. године, на територији Војводине угарски кривични законик из 1878. године, док је у осталим деловима земље, у Хрватској, Славонији, Далмацији, Словенији, Босни и Херцеговини на снази био аустријски кривични законик из 1852. године.⁶

Друштвене потребе тог времена, као што су борба против криминалитета, очување јавног реда и мира те заштита права грађана, такође су играле кључну улогу у настанку Кривичног законика. Репидни политички, економски и друштвени преображаји који су пратили формирање нове државе захтевали су модернизацију и ажурирање кривичног законодавства како би се адекватно одговорило на нове изазове и потребе друштва.

Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца донет је 27. јануара 1929. године, а 16. фебруара 1929. донет је Закон којим се стављају на снагу и уводе у живот Кривични законик, Закон о судском кривичном поступку и Закон о извршавању казни лишења слободе. Чланом 1. овог закона одређен је датум ступања на снагу Кривичног законика: „Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца од 27. јануара 1929. год. добија за целу државу обавезну снагу дана 1. јануара 1930. године.”⁷

4 З. С. Мирковић, 166.

5 *Ibid.*, 167.

6 *Ibid.*, 244.

7 Т. Живановић, 92.

2. УТИЦАЈИ НА СТВАРАЊЕ КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ИЗ 1929. ГОДИНЕ

Поред Предлога Кривичног законика за Краљевину Србију из 1911. године, као основу за састављање новог кривичног законика аутори су узимали одређене кривичне законике европских земаља, с обзиром на то да је почетком 1920-их година скоро свака европска и већина светских држава имала свој кривични законик. На тај начин су аутори одређене норме за будући законик нашли у прописима кривичног права Немачке, Норвешке и Русије.⁸ Међу законцима који су послужили као узор за израду новог кривичног законика нашли су се: Кривични законик Немачког царства из 1871. године, као и његов контрапројекат који је израдила група немачких професора на челу са Францом Листом (*Franz Liszt*),⁹ затим Кривични законик Краљевине Норвешке из 1902. године и, коначно, Кривични законик Руске империје из 1903. године, који је за израду нашег законика послужио у мањој мери од претходна два.¹⁰

Године 1921. отпочет је рад на новом кривичном закоником. Рад на успостављању јединственог правног система захтевао је координацију правних норми које су претходно постојале у ентитетима који су чинили Краљевину. Кључни правни акти који су садржали кривичноправне одредбе били су Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из августа 1921. године и Закон о штампи из августа 1925. године. Након што је краљ Александар б. јануара 1929. године распустио Народну скупштину и успоставио личну владавину, ови закони су измењени с циљем сузбијања сваке активности и деловања које би могло угрозити народно јединство и државни поредак.¹¹ Нужно је било успоставити овакве законе поготово након убиства министра унутрашњих послова Милорада Драшковића после покушаја атентата на регента Александра.¹²

8 Душан Јовић, „Кривична дела против државе у Кривичном закоником Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. године“, *Весник њравне историје – Herald of Legal History*, година III, 1/2022, 139.

9 Франц Едуард Ритер фон Лист (1851–1919) био је немачки правник, криминолог и реформатор међународног права. Као правни научник, залагао се за модерну социолошку и историјску школу права. Био је професор кривичног права и међународног права на Универзитету у Берлину.

10 З. С. Мирковић, 245.

11 *Ibid.*, 237.

12 *Ibid.*

Сам Кривични законик није дуго остао у свом оригиналном облику, већ се убрзо указала потреба за његовим допунама.¹³ Дана 9. октобра 1931. године донет је Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе, који у чл. 1 врши измене Кривичног законика.¹⁴

Кривични законик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца регулисао је материјално кривично право. Да би норме овог законика заживеле и имале практичну примену, било је потребно донети и низ других закона. Од значаја за примену норми Кривичног законика из 1929. године су следећи закони:

1. Закон о адвокатима за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца,¹⁵
2. Закон о државном тужилаштву,¹⁶
3. Закон о извршавању казни лишења слободе,¹⁷
4. Закон о судијама редовних судова,¹⁸
5. Закон о судском кривичном поступку за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца,¹⁹
6. Закон о уређењу редовних судова за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца,²⁰
7. Закон о уређењу шеријатских судова и шеријатским судијама.²¹

Поред свих наведених закона било је потребно и уже одредити нека питања, што је касније и постигнуто доношењем многих уре-

13 Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Југославије*, број 245 од 20. октобра 1931. године.

14 Милица Анђелковић, *Шестијануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Универзитет у Нишу, Правни факултет, мастер рад, Ниш 2018, 31.

15 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 65 од 19. марта 1929. године.

16 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 73 од 28. марта 1929. године.

17 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 47 од 26. фебруара 1929. године.

18 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 9 од 11. јануара 1929. године.

19 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 45 од 23. фебруара 1929. године.

20 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 20 од 25. јануара 1929. године.

21 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 73 од 28. марта 1929. године.

даба које би детаљније регулисале та питања. Уредбе је доносио, на предлог краља, министар.

3. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РУСКЕ ИМПЕРИЈЕ И КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ У РУСКОЈ ИМПЕРИЈИ

Кривични законик Руске империје је био усвојен од стране Николаја II 22. марта 1903. године. Томе је претходио дуготрајан рад на припреми пројекта законика, који је укључивао комисију домаћих стручњака у области кривичног права: Н. С. Таганцев (*Николай Сѣеѣанович Таѣанцев*),²² И. Ј. Фојницки (*Иван Јакимович Фојницки*),²³ Н. А. Некљудов (*Николай Александрович Некљудов*) и В. К. Случевски (*Владимир Константинович Случевский*)²⁴ који су у преко 50 заседања при разним институцијама, правним организацијама и универзитетима радили на овом пројекту.²⁵ Основни извор кривичног права у тренутку доношења Кривичног законика био је Законик о кривичним и поправним казнама из 1845. године. Карактеристично је да овај законик није био заиста целовит и јединствен законодавни акт, већ пре збирка законодавних аката из претходних деценија. Ова околност је, без сумње, узроковала потпуно неслагање између принципа различитих делова Законика, као и разлике у самом схватању појма кривичног дела и суштинских услова кажњивости дела. Поред тога, укидање кметства 1861. године и с тим повезана промена сталешко-правног статуса сељаштва додатно су истакли недостатке Законика о кривичним и поправним казнама и учинили неопходним значајно преиспитивање његових одредби.²⁶ Кривични законик из 1903.

22 Николај Степанович Таганцев (1843–1923) био је руски правник, криминолог. Такође, био је и један од аутора Кривичног законика Руске империје из 1903. године.

23 Иван Јакимович Фојницки (1847–1913) био је један од најистакнутијих руских правника, професор, судија и теоретичар права у Руској империји.

Николај Александрович Некљудов (1858–1926) био је руски правник, професор, теоретичар права у области кривичног права.

Владимир Константинович Случевски (1837–1901) био је руски правник, научник и професор, познат по свом доприносу развоју руског кривичног права и правне науке у другој половини XIX века.

24 Е. Л. Поцелуев *Уоловное уложение 22 марта 1903 г.: Причины принятия и история создания* // Известия вузов. Правоведение. 2003. № 3. 188. (Сви преводи са руског: Ива Стефановић.).

25 Ф. Ф. Дудырев *Разработка и принятие Уоловного уложения 1903 г. // Актуальные проблемы экономики и права*, 2009, № 4, 196.

26 Вера Борисовна Романовская, *Политические преиспытания по Уоловному уложению 1903 года*, Рогов Нижегородский госуниверситет им. Н.И. Лобачевского, 2007, 183.

године је садржао укупно 687 чланова, од којих је 72 било за општи део који их је обједињавао у једно поглавље. Законик је почињао са дефиницијом кривичног дела, под којим се подразумевало „дело које је предвиђено Закоником и учињено са кривицом“²⁷ (*Nullum crimen nula poena sine lege*). Законик предвиђа поделу кривичних дела на три категорије, у зависности од озбиљности казни које следе за њихово извршење: *тешка кривична дела* – дела за која је законом као највиша казна предвиђена смртна казна, робија или прогонство у удаљене крајеве; *кривична дела* – дела за која је законом као највиша казна предвиђена затворска казна у поправном дому, тврђави или тамници; и *ипрекшаји* – дела за која је законом као највиша казна предвиђен притвор или новчана казна.

3.1. Казне

Руски систем санкција био је веома комплексан. Укључивао је смртну казну, прогонство и лишење слободе. Смртна казна је требало да се извршава вешањем, и не јавно. Осуду на смртну казну је прагматично конфискација имовине (за племиће – губитак племства и свих повластица). Постојали су и тежи деликти – злочини, који су обавезно били праћени смртним казнама. У процесу разраде Кривичног законика из 1903. године већина руских криминолога се изјаснила против смртне казне. Познати филозоф Соловјов (Соловьёв Владимир Сергеевич) написао је да у Русији није остао ниједан криминолог с неким именом у науци који би бранио смртну казну.²⁸ Самим тим, Кривични законик је садржао низ ограничења за примену смртне казне, као што је забрана осуђивања лица млађих од 21 године и старијих од 70 година.²⁹ Међутим, војни судови су у одређеним околностима (проглашење рата) могли да изричу смртне казне за широк спектар кривичних дела, укључујући убиство, силовање, разбојништво, пљачку, умишљајну паљевину итд.

27 „Наказуемым признается деяние, предусмотренное настоящим Уложением и совершенное виновно.“ (Кажњивим се сматра дело које је предвиђено овим Закоником и учињено са кривицом.) *Новое уголовное уложение*, выс. утв. 22 марта 1903 г. Преузето са: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003714958/2.11.2025.

28 Владимир Сергеевич Соловьёв, „О смертной казни“, О. Ф. Шишов, Т. С. Парфенова (сост.), *Смертная казнь: за и против*, *Юридическая либерализация*, Москва 1989, 175.

„После смерти Баршева и Лихвицкой не осталось ни одного криминалиста с некоторым именем в науке, который бы защищал смертную казнь.“

29 Иван Владимирович Упоров, „Смертная казнь как предмет уголовно-правового регулирования в начале XX века: Общественно-политический контекст“, *Инновации. Наука. Образование*. 35/2021, 1949.

Кривични законик Руске империје набраја врсте казни које су могле да буду примењене на особе које су извршиле противзаконите радње:

- Смртна казна – вешањем, није се извршавала јавно. Начин извршења казне регулисан је чланом 15.
- Прогонство (изрицано је без рока, а казна се издржавала на одређеном подручју које су сваке три године одређивали министри правде и унутрашњих послова), детаљније у члану 17.
- *Кайџорја* – принудни рад, једна од најтежих казни у кривичноправном систему Руске империје с почетка XX века. По дефиницији каторга је подразумевала одузимање свих грађанских права уз тежак физички рад. У зависности од тежине извршеног кривичног дела примењивала се у периоду од четири до петнаест година. Осуђени би боравили у Сибиру, у казним установама, а углавном би радили у рудницима и шумама.
- Затварање у поправни дом (одређивано на период од једне године и шест месеци до шест година, при чему су осуђени првих три до шест месеци проводили у појединачној ћелији, а затим су премештани у заједничку ћелију: осуђени на ову врсту казне обавезно су учествовали у раду организованом у поправном дому).

Малолетна девојка може да, у васпитне сврхе, буде предата женском манастиру ради њене вере. Кад наврше двадесет једну годину малолетници не могу да остану у васпитно-поправним установама, или посебно за њих прилагођеним просторијама у затворима, или у манастирима. Малолетник који је, на основу тачке 2. првог дела члана 55 признат као лице које треба да буде смештено у поправни дом, ако је у време ступања пресуде на снагу већ навршио осамнаест година, подлеже затвору:

- ако му је изречена замена за прогонства у удаљене крајеве или за друге теже казне – *на време не дуже од њеиј јодина*;
 - у осталим случајевима – са скраћењем трајања казне у односу на ону која се замењује, али не мањим од половине тог трајања (члан 55. КЗ Руске империје). За разлику од мушкараца, жене нису обављале тешке физичке послове.
- Затварање у тврђаву (одређивано је на рок од две недеље до шест година, а осуђени су били смештани у заједничке просторије).

- Затварање у затвор (на период од две недеље до годину дана; осуђени су смештани у самице, а у случају недостатка појединачних ћелија смештани су са другим затвореницима, али четири дана у заједничким просторијама рачунала су се као три дана у самици).
- Хапшење (*арест*, краћа казна лишења слободе, одређивана је на период од једног дана до шест месеци; осуђени су смештани у посебно одређене заједничке просторије, али на свој захтев и уз услов да има слободних ћелија могли су да буду смештени у појединачне ћелије. Осуђени на привремено издржавање казне краће од седам дана, по одлуци суда, могли су издржавати казну у свом месту боравка. Осуђени на притвор дужи од седам дана били су обавезни да одаберу неку активност која је била дозвољена у притворској просторији, као вид обавезног рада).
- Новчана казна (обично је одређивана у рубљама и полтинама, тј. номиналима од 50 копејки новчана казна за коју закон није одредио посебну сврху користила се за уређивање места за издржавање казне) – детаљније у члану 24.

С друге стране, Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године у трећој глави, која носи назив „Казне”, кроз чланове описује дела и казне које им одговарају:

- главне казне – у које спадају: смртна казна, робија, заточење, строги затвор, затвор и новчана казна (члан 35);
- споредне казне – у које спадају: губитак часних права и губитак службе (члан 35);
- смртна казна – која се извршава вешањем (члан 36);
- робија – која може бити доживотна или временски ограничена. „Времена“ робија не може бити краћа од једне, ни дужа од двадесет година. У члановима у којима закон не предвиђа изричито доживотну робију, ради се о „временој“ робији (члан 37);
- заточење – временски је ограничено од једне до двадесет година. Извршава се у нарочитим казним заводима (члан 38);
- новчана казна – не може бити мања од двадесет и пет динара. Ишла је у Фонд за подизање и поправљање казних завода, завода за васпитање и поправљање, и завода за извршење мера безбедности (члан 42).

Чланови оба законика, руског и југословенског, нуде увид у различите врсте казни и начине на које су оне примењиване. Сличности и разлике могу се идентификовати у погледу врста казни, њихове на-

мене и трајања, као и у детаљима извршења. Међу сличностима се издваја чињеница да оба законодавства предвиђају смртну казну као крајњу меру. Смртна казна се извршава вешањем у оба случаја, с тим што руски закон наглашава да извршење није јавно. Такође, оба закона прописују новчане казне као меру са специфичним наменама – у руском закону за оснивање затвора, а у југословенском за подизање и поправљање казнених завода. И руски и домаћи закон имају казне са ограниченим трајањем (нпр. робија или затвор), али временски оквири варирају. Што се институционализације казни тиче, оба система предвиђају смештај осуђених у казнене установе (нпр. затвори, поправни домови, казнени заводи).

Разлике су уочљиве у погледу класификације казни, периода трајања казни, рада током издржавања казне, места извршења казне, као и специфичности привремених и дуготрајних казни.

Наше кривично законодавство је у периоду писања законика подлегло јаком утицају социолошке школе, па је самим тим Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године израђен управо према идејама ове школе. За разлику од ранијег, Казнителног законика за Књажевство Србију из 1860. године – који је почивао на идејама идеалистичке филозофије уобличеним у учењу класичне кривичноправне школе, где је полазна тачка за свако учињено кривично дело била слободна воља учиниоца да дело учини или не учини, а у зависности од понашања према коме усмери своју вољу биће кажњен или награђен. Учење социолошке школе је идеју о слободној вољи одбацило сматрајући је ирелевантном, јер је у кривичном делу видела друштвену појаву која се јавља као последица учиниоцевих личних, карактерних особина и спољних околности. Учиниоци су били подељени у две главне категорије: *случајни кривци* (код којих преовлађују спољни фактори) и *кривци по стицању* (преовлађују лични фактори), код којих је постојала додатна подела на две подгрупе – поправљиве и непоправљиве кривце³⁰. Ова идеја је потекла од оснивача социолошке школе, немачког професора Франца фон Листа, а у потпуности је утицала на наш законик који је пропустио детаљно регулисање начина издржавања казни, остављајући судијама простор да кроз уредбе и процену индивидуализују казну тако да *случајној кривци засириши, поправљивој поправи, а непоправљивој пошитоно из друштва уклони*.

Руски закон дели казне према врсти простора у којем се казна извршава (затвор, тврђава, поправни дом), док домаћи закон разликује главне и споредне казне. У домаћем закону се прецизно од-

30 Марко Павловић, *Српска правна историја*, Надежда Павловић, Крагујевац, 2005, 739.

ређују казне попут губитка часних права и службе, што руски закон не помиње. У руском закону постоји више казни са краћим роковима (нпр. затварање од две недеље до шест година), док домаћи закон има дужи распон трајања робије и заточења (од једне до двадесет година). Руски закон омогућава издржавање казне у трајању од једног дана, што није предвиђено у нашем законнику. Руски закон прописује обавезно учешће у раду за осуђене у поправним домовима, док југословенски закон не помиње рад као обавезу током издржавања казне, али водећи се идејама социолошке школе прописује мере безбедности за учиниоце који су опасни кривци по стању.³¹ У руском закону су јасно дефинисана места, попут тврђаве или привремених просторија, за краткотрајне казне. У домаћем закону ови детаљи нису прецизирани. Руски закон омогућава издржавање краткотрајних казни у месту боравка уз одређене услове, док се у нашем закону таква опција не предвиђа.

Руски и југословенски кривични законици садрже сличности у основним врстама казни и генерално у општој сврси кажњавања. Разлике су у прецизности регулисања, детаљима извршења и прилагођавању казни специфичним ситуацијама. Руски закон наглашава флексибилност у трајању и начину извршења казни. Свакако главну и највећу разлику представља систем кажњавања који је наш законодавац преузео из немачког система, те је у већој мери руски утицај оставио по страни, водећи се учењем социолошке школе.

3.2. Упоредна анализа одабраних кривичних дела

У трећем поглављу, под називом *О њобуни њројшив врховне властии и о кривичним делима њројшив свејше царева личностии и чланова царске куће*, у члану 99. Кривичног законика Руске империје утврђује се да осуђеник за напад на живот, здравље, слободу или уопште на неприкосновеност свете особе владајућег цара, царице или наследника престола, или за свргавање владајућег цара са престола, за његово лишавање врховне власти или за ограничавање његових права, треба да буде осуђен на смртну казну.³² О покушају извршења овог кривичног дела пише на крају члана 99: нападом се сматра како извршење овог дела, тако и покушај извршења.³³

Слично члану 91. Кривичног законика за Краљевину СХС – члан 105. Кривичног законика Руске империје прописивао је смртну казну

31 *Ibid.*

32 Елена Викторовна Савельева, „Уголовное уложение – регламентация смертной казни“, *Гуманитарные исследования* 3(47)/2013, 220.

33 *Ibid.*

за напад на живот члана царске породице. Одредба је кратка: кривична дела усмерена на живот чланова царске породице кажњавају се смртном казном, док се кривична дела других облика насиља над овим особама кажњавају на принудни рад (каторгу), (члан 105).³⁴ Ваља додати и да руски законодавац прописује и казну прогонства у казнену колонију за припреме за покушај убиства чланова царске породице (члан 105), док југословенски законодавац појединце или заједнице кажњава робијом или заточењем до 5 година (члан 96).³⁵

Државна издаја (*государственная измена*) била је сврстана међу тешка државна кривична дела. Неке врсте издаје руски законодавац сматрао је посебно тешким, прописујући за њих смртну казну. Чланови четврте главе Кривичног законика Руске империје дефинишу институт државне издаје. Основна казна за извршење ових кривичних дела била је временска затворска казна уз принудни рад или затворска казна уз принудни рад без одређеног рока (*кашорја*).³⁶ Руски поданик крив за помагање непријатељу у војним или другим непријатељским деловањима против Руске империје биће кажњен за основни облик овог кривичног дела привременом каторгом. Квалификовани облик овог законског описа представља: 1) помагање при коме је пружена знатна корист непријатељу, и 2) уколико је са издајничком намером извршено убиство. За тежи облик овог дела учинилац ће бити кажњен каторгом без временског рока трајања, односно доживотном каторгом. А најтежи облици описа кривичног дела државне издаје – дела која се састоје у предаји или покушају предаје војске, флоте, као и онемогућавању њихове одбране; подстрекивању команданта или војске на изазивање војне акције против Русије; изазивању оружаног напада или пружању оружаног отпора руским војним снагама; убиству војног заповедника или друге особе на војној дужности; уништењу складишта оружја, као и војне опреме, опреме за комуникацију; шпијунажи – казниће се смртном казном. Државним злочинима веома су блиска кривична дела против поретка. Разлика између ових злочина и државних злочина је у томе што ова дела нису усмерена директно на рушење основа државног уређења, већ су способна само да уздрмају миран поредак у држави. Ова кривична

34 В. Б. Романовская, 185.

35 Јовић погрешно спаја ову одредбу са чл. 102, који прописује казну принудног рада у трајању од највише осам година за све припаднике злочиначких група које су спремале кривична дела из чл. 100. (насилна промена облика владавине, престолонаследног реда или отцепљење дела територије), те тврди да припаднике злочиначких група основаних са намером извршења кривичних дела убиства чланова царске породице чека казна принудног рада у трајању до осам година. Види Д. Јовић, 149.

36 В. Б. Романовская, 185–186.

дела обрађује пета глава Кривичног законика Руске империје – „О немирима“ (*О смуте*). У немире пре свега спада учешће у противправним заједницама (члан 120. Кривичног законика). То су групе односно заједнице људи удружене с циљем да својим постојањем, деловањем и нередима које узрокују прете друштвеној или државној безбедности. Строже су осуђивана лица која су формирала заједницу с одређеном противправном намером (на пример, с циљем да изразе осуду врховне власти), као и заједнице које су удруженим снагама својих учесника учиниле незаконите радње као што је насиље, а посебно оне које су пружиле директан отпор влади, које су преузеле власт заплениле, опљачкале или уништиле складиште оружја или војне опреме, или употребиле експлозивне супстанце у циљу насиља (чланови 121. и 123. Кривичног законика Руске империје).³⁷

Ако се осврнемо на наш законик, такође можемо уочити одредбе о издаји: глава XII обрађује две категорије кривичних дела – дела против опстанка државе и дела против њеног уређења. Тежа дела усмерена против опстанка државе називају се издајом, док се тежа дела која угрожавају унутрашње уређење државе означавају као веллеиздаја.³⁸ Кривична дела против државне власти обухватају повреде државне власти, права државе на управљање и принуду, као и државне воље, при чему се овакве повреде извршавају преко њених органа. Кривични законик Краљевине СХС посветио је овим делима главу XIII. Важно је напоменути да ова глава не укључује сва кривична дела против државне власти – одређена дела која штите државну власт налазе се у другим главама Кривичног законика или су регулисана посебним законима. На пример, кривична дела усмерена против носилаца највише државне власти – краља и високих државних званичника – обухваћена су главом XII Кривичног законика.³⁹ Поједина кривична дела из ове области, због својих специфичности и утицаја на правни поредак, сврстана су у засебну категорију под називом *Кривична дела њрошис њравосуђа (глава XIV)*. Кривична дела против државне власти постојала су и у *Казнишелном законнику за Краљевину Србију*, где су била регулисана на сличан начин као дела против закона, власши и јавној њорешка. Стога можемо рећи да Кривични законик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца није унео значајне измене у ову област.⁴⁰

37 *Ibid.*

38 Драгослав Лазиф, *Кривични законик за Краљевину Јујославију од 27.01.1929. са изменама и дојунама од 09.10.1931. јод*, II књига – Посебни део, Београд, 1934, 7.

39 „Ко лиши живота или покуша лишити живота Краља или Наследника Престола или Краљевског Намесника казниће се смрћу.“ Члан 91. КЗ, Други одсек, Посебни део, глава XII Кривична дела против опстанка државе и њеног уређења.

40 М. Анђелковић, 53.

Наш ранији законик, *Казниџелни законик за Књажевсџиво Србију* из 1860. године, у члану 85. прописивао је смртну казну за убиство кнеза. Слично томе, руски законодавац је за исто кривично дело такође прописивао смртну казну.⁴¹

Одговорност за државну издају извршену од стране криминалне групе предвиђена је члановима 108. и 118. Кривичног законика за Руску империју. Према члану 108. издајом се сматрала „*џодришка или олакшавање непријатељу у његовим војним или друђим непријатељским активностима џрошив Русије*“. За држављанина Краљевине СХС који би служио као војник у непријатељској војсци у време рата наш законик је предвиђао смртну казну или вечиту робију (члан 105). За исти преступ руски законодавац предвиђа казну тешког рада без назначеног рока (члан 109).⁴² Руски законодавац је почетком ХХ века предвидео строге казне за организовање криминалних група, учешће у њима, као и противзаконито деловање група. Он иде и корак даље: чланом 102. прописује и сваки покушај окупљања криминалне заједнице.⁴³ Заједнице (*сообщества*) представљају трајна спајања неколико особа, уједињених заједничким циљем и интересима. Већина савремених држава дозвољава постојање најразличитиђих заједница, осим ако те заједнице немају за циљ уништење постојећег државног и друштвеног уређења. У литератури се „заједница“ често дефинише као група људи који деле заједничке вредности, норме и интересе, док се „криминална заједница“ односи на групу појединаца који су повезани заједничким криминалним активностима или циљевима.⁴⁴ Кривични законик Руске империје строго је указивао на ове заједнице. Заједница која је сама по себи неинкриминисана може бити из различитих разлога забрањена; за учешће у забрањеној заједници прети казна затварања у тврђаву до годину дана или хапшење (члан 124. Кривичног законика Руске империје⁴⁵). Али циљ заједнице може бити кажњив сам по себи. Ако је такав циљ подстицање непослуш-

41 Д. Јовић, 147.

42 *Ibid.*, 150–151.

43 В. Б. Романовская, 184.

44 Оливера Павићевић, Душан Давидовић, „Појам заједнице – Између укључености и искључености“, Марина Благојевић, Зоран Стевановић (прир.), *Превенција криминала и социјалних девијација: европска и реионална добра џракса*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013, 2–4.

45 „Виновный в учасџии в сообществе, заведомо заџреценном в усђановленном џорядке, наказываеџся заключением в креџосџии на срок не свџие одноџа џода или аресџтом.“ (Кривац за учешће у заједници, за коју је познато да је забрањена у складу са утврђеним прописима, казниће се затварањем у тврђаву у трајању до једне године или хапшењем).

ности према власти, тада закон прети затвором или поправним домом (члан 125). Међутим, учешће у заједници чији је циљ рушење постојећег државног и друштвеног уређења или извршење тешких кривичних дела путем употребе експлозивних материјала кажњава се тешким принудним радом у трајању до осам година или прогонном у удаљена кажњеничка насеља (члан 126). Касациони одељак сената као показатеље примене члана 126. Кривичног законика Руске империје сматрао је следеће: прво, формирање заједнице, друго, противправни циљ друштвеног или политичког карактера и, треће, спољне појаве активности која одговара наведеном циљу.⁴⁶ У вези са наведеним, поставља се питање разграничења ознака кривичних дела предвиђених члановима 102. и 126. Кривичног законика Руске империје. Преовладавајући став већине правника тог времена био је да члан 102. предвиђа учешће у таквим политичким заједницама које имају за циљ непосредно насилничко рушење постојећег политичког уређења – док су политичке заједнице чији је крајњи циљ једноставно ширење немира у држави и које нападају на постојећу државу предвиђене чланом 126. Кривичног законика Руске империје.⁴⁷

Југословенски законик у члану 102. прописује казну робије за лице које открије државне тајне, документе или извештаје од националног значаја страном сили: „Робијом ће се казнити: 1) ко тајне државне или исправе или извештаје за које зна да се у интересу државе у тајности чувају, изда или саопшти страном власти или њеним позданицима или их објави; 2) ко на штету Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца уништи, преиначи или прикрије исправе или доказе о ком правном односу Краљевине према којој страном држави или направи лажне исправе и тиме доведе у опасност интересе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Ако је које од ових дела учињено из нехата, учинилац ће се казнити затвором”. Са друге стране, Кривични законик Руске империје у члану 111. предвиђа казну затвора с принудним радом до 8 година за особе које држави с којом Русија није у рату предају документа, планове, информације које представљају државну тајну. Оба законска система кажњавају појединце који током мирнодопског периода делују у корист страних држава.⁴⁸ Први став члана 111 руског законика гласи: „Ко објави или саопшти влади или агенту стране државе која није у рату са Русијом план, цртеж, документ њихову копију или информацију која је очигледно, ради спољне безбедности Русије, требало да се чува у тајности од стране државе,

46 В. Б. Романовская, 186.

47 *Ibid.*, 187.

48 *Ibid.*, 184.

кажњава се: присилним радом у трајању до осам година, кажњава се: присилним радом у трајању до осам година.”⁴⁹

4. ЗАКЉУЧАК

Након анализе два кривична законика, Кривичног законика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године и Кривичног законика Руске империје из 1903. године, са посебним освртом на њихов настанак, овај рад указује на значајну улогу руске правне традиције у формирању југословенског кривичноправног система. Иако су принципи и норме које уређују кривично право у основи слични у већини правних система, постоје разлике у конкретним правилима и казнама које се примењују. Ранија истраживања показују да је утицај Русије на формирање југословенског кривичног законодавства био мање изражен у поређењу са утицајем других правних система, попут немачког или норвешког. Свакако је јасно да је југословенски закон, као и неки његови претходници, производ уметања правних транспланата, елемената, норми, па чак и начела из других европских законика у наш правни систем. Утицај руског законика није био доминантан у процесу кодификације, већ је, у комбинацији са немачким и норвешким правним моделима, служио као један од узора приликом израде новог законодавног оквира. То је била честа појава, и многи наши законодавци тог времена су прибегавали управо таквом начину при стварању правних аката, и идеално је послужио прилагођавању с обзиром на специфичне услове који су постојали у време стварања законика.

Иако су одређени принципи и решења из Русије пренети у југословенско кривично законодавство, као што су неке норме кривичног права, одређене казне или дефиниције појединих кривичних дела – њихов утицај се може сматрати маргиналним у поређењу са целокупним корпусом југословенског законодавства, али врло значајним на нивоу самог законика, као и на нивоу историје кривичног права уопште.

Кривични законик Руске империје није био директан модел за Кривични законик Краљевине СХС, већ више референтна тачка у процесу стварања националног законодавства које је одговарало спе-

⁴⁹ „Виновный въ оубликованіи или въ сообщеніи правительству или аѣнтіу иностраннаю іосударствѣ, не находящагося въ войнѣ съ Россією, ѿлана, рисунка, докуменіа, койи съ оныхъ или свѣдѣнія, койорые завѣдомо долженствовали, въ видахъ внѣшней безопасности Россіи, хранитѣься въ тайнѣ оиѣ иностраннаю іосударствѣ, наказываеіься: кайорію на срокъ не свыше восьми лѣтъ.“

цифичностима југословенског друштва које су морале бити узете у обзир. Мада су поједини принципи, попут третмана државне издаје и политичких кривичних дела, нашли своје место у југословенском законнику, он је у суштини био производ компромиса између различитих правних традиција. Овај процес показује да правни системи нису изоловани један од другог већ да се развијају кроз интеракцију са другим моделима, при чему се стране норме не усвајају механички већ се адаптирају и прилагођавају како би одговарале конкретним историјским и политичким потребама једне државе, односно једног правног система. Управо у томе лежи суштина да кривично право није само збир казних одредби, већ одраз друштва одређеног народа, његових вредности и настојања да се створи један праведан и функционалан систем.

Компаративна анализа показује да је руски законодавац у свом кривичном законодавству тежио ка строгим санкцијама, обухватајући казне попут каторге, прогонства у удаљене крајеве земље и строге затворске казне, док је југословенски законодавац, иако је предвиђао строге казне, био под утицајем либералнијих кривично-правних концепата, што се огледало у прецизнијем разграничењу кривичних дела и увођењу казни са дужим временским ограничењима. Ова разлика је посебно уочљива у третману државне издаје, политичких кривичних дела и дела против јавног реда, где је руски законодавац примењивао репресивнији приступ, док је југословенски законик у већој мери уважавао принципе правне сигурности и законитости у поступку.

Предаја или покушај предаје војске или флоте непријатељу, навођење или подмићивање војске да пређе на страну непријатеља, насилно противљење руским војним снагама или напад на њих, убиства команданата војске, штаба или лица која извршавају важне војне задатке, као и предавање тих особа непријатељу, уништавање војних складишта, оштећење комуникационих путева и средстава везе, шпијунажа – низ су преступа за које је руски законодавац предвиђао смртну казну. Јединствени југословенски казни законик предвиђао је 47 смрћу кажњивих дела (24 само у рату, а 23 у рату и миру). Тако висока бројка показатељ је интензитета државне репресије. Према доступним подацима у периоду од 1920. до 1940. године у Србији је донето укупно 459 смртних пресуда, од којих су извршене 232. То значи да су у просеку годишње изрицане 22 пресуде, а спроведено је 11 погубљења. У истом временском оквиру на територији целе Југославије изречене су 904 смртне казне од којих је извршена 291, дакле годишње је у просеку доношено 45 пресуда и спроведено је 15 погубљења.⁵⁰

50 *Statistički godišnjaci Kraljevine SHS/Jugoslavije, 1921–1941.*

Значајну промену у Србији означио је унифицирани поступак извршења смртне казне. Кривични законик из 1929. године предвиђао је извршење смртне казне вешањем: „Смртна се казна извршује вешањем” (члан 36. КЗ),⁵¹ а поједини аутори, попут Јанковића, сматрају да је тај принцип усвојен по угледу на Руску империју. Стрељање је задржано искључиво у оквиру војног кривичног правосуђа и примењивано је само на војна лица (члан 22. КЗ).⁵²

Иако у Кривичном законнику Руске империје нема поделе на издају и велеиздају, као што је то учињено код нас, према разграничењу наведених дела, као и нивоу казне која одговара преступима, може се закључити да категоризација кривичних дела коју ми називамо издајом и дела која руски законодавци сврставају под државну издају (*іосударсїйвенная измена*) имају исто порекло и значење. Поред тога, у оба правна система је за поменута дела могла бити изречена смртна казна.

Иако се не може изричито тврдити да је Кривични законик Руске империје био основа за југословенско кривично законодавство, његов утицај је видљив у појединим сегментима, нарочито у дефиницији политичких кривичних дела, санкционисању кривичних удруживања и концепту заштите државног поретка. Међутим, правна традиција Краљевине СХС почивала је на мултиполарном приступу, при чему су законодавци комбиновали различите европске узоре како би створили избалансиран кривичноправни систем који одговара социјалним и политичким околностима новоформиране државе, што је уједно и најважнији услов који мора бити испуњен у једном нормативном поретку који би одговарао датим приликама.

5. БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Закон о адвокатима за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 65 од 19. марта 1929. године.
- Закон о државном тужиоштву, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 73 од 28. марта 1929. године.
- Закон о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 47 од 26. фебруара 1929. године.
- Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању каз-

51 Кривични законик из 1929. године, доступно на: <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Krivicni%20zakonik.pdf> (приступљено: 23. 01. 2025).

52 Иван Јанковић, *На белом хлебу – Смртна казна у Србији*, Службени гласник, Београд 2012, 829.

- ни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Југославије*, број 245 од 20. октобра 1931. године.
- Закон о судијама редовних судова, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 9 од 11. јануара 1929. године.
- Закон о судском кривичном поступку за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 45 од 23. фебруара 1929. године.
- Закон о уређењу редовних судова за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 20 од 25. јануара 1929. године.
- Закон о уређењу шеријатских судова и шеријатским судијама, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 73 од 28. марта 1929. године.
- Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године, доступно на <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Krivicni%20zakonik.pdf>
- Драгослав Лазић (прир.), *Кривични законик за Краљевину Југославију од 27.01.1929. са изменама и допунaма од 09.10.1931. год, II књига – Посебни гео*, Штампарија Владете Јанићијевића, Београд, 1934.
- Свод законов Российской Империи. Уголовное уложение 1903 года*, Типографиа Министерства юстиции, Санкт-Петербург 1904.
- Statistički godišnjaci Kraljevine SHS/Jugoslavije, 1921–1941.*

Литература:

- Милица Анђелковић, *Шестијануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Универзитет у Нишу, Правни факултет, мастер рад, Ниш 2018.
- Федор Феликсович Дудырев, „Разработка и принятие Уголовного уложения 1903 г. //“ *Актуальные проблемы экономики и права* 4/2009, 193–198.
- Тома Живановић, *Основи кривичној права Краљевине Југославије*, Штампарија Гундулић, Београд 1935.
- Тома Живановић, „Досадањи рад на изједначењу законодавства у Краљевини С.Х.С.“, *Архив за правне и друшћивене науке* 1–3(XV)/1927, 161–163.
- Иван Јанковић, *На белом хлебу – Смртна казна у Србији 1804–2002*, Службени гласник / Клио, Београд 2012.
- Душан Јовић, „Кривична дела против државе у Кривичном законнику Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. године“, *Весник правне историје – Herald of Legal History*, 1/2022, 137–163.
- Милош З. Кнежевић, „Рад на унификацији материјалног кривичног права Краљевине СХС – Од пројекта из 1910. године до предлога Казненог законика из 1926. године“, *Весник правне историје – Herald of Legal History*, 1/2020, 165–200.

- Зоран С. Мирковић, *Српска љравна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, Београд 2023.
- Оливера Павићевић, Душан Давидовић, „Појам заједнице – Између укључености и искључености“, Марина Благојевић, Зоран Стевановић (прир.), *Превенција криминала и социјалних девијација: европска и регионална добра љракса*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2013.
- Марко Павловић, *Српска љравна историја*, Надежда Павловић, Крагујевац 2005.
- Евгений Леонидович Поцелуев, *Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: Причины љринятия и история создания* // Известия вузов. Правоведение. 2003.
- Вера Борисовна Романовская, *Политические љреступления по Уголовному уложению 1903 года*, Рогов Нижегородский госуниверситет им. Н.И. Лобачевского, 2007.
- Елена Викторовна Савельева, „Уголовное уложение – регламентация смертной казни“, *Гуманитарные исследования* 3(47)/2013, 219–221.
- Владимир Сергеевич Соловьѳ, „О смертной казни“, О. Ф. Шишов, Т. С. Парфенова (сост.), *Смертная казнь за и љрошив*, Юридическая литература, Москва 1989, 166–181.
- Иван Владимирович Упоров, „Смертная казнь как предмет уголовно-правового регулирования в начале XX века: Общественно-политический контекст“, *Инновации. Наука. Образование*. 35/2021, 1947–1953.

Iva STEFANOVIĆ*

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN CRIMINAL CODE OF 1903 ON THE YUGOSLAV CRIMINAL CODE OF 1929

Summary

The legal system of the Kingdom of Yugoslavia was significantly reshaped after World War I, reflecting the legal traditions of the predecessor states that became part of the kingdom, as well as the influence of French, Russian, German, Prussian and Norwegian codes on domestic legal solutions. The unification of Serbs, Croats, and Slovenes necessitated the harmonization of their legal systems into a single framework. This study examines the influence of the 1903 Criminal Code of the Russian Empire on the development of the 1929 Yugoslav Criminal Code,

* The author is a student of the third year of undergraduate studies of the University of Belgrade Faculty of Law, iva.stefanovic5@gmail.com.

The paper was presented at the Fifth International Student Conference *Iustoria 2024*, held at the University of Belgrade Faculty of Law, from March 25 to 27, 2024.

focusing on a comparative analysis of legal principles and institutions. Given the wide-ranging legal reforms across Europe in the 19th and 20th centuries, it is notable to explore how these processes influenced the criminal legislation of Yugoslav states.

The analysis emphasizes how Russian legal ideas and traditions were adapted to the Yugoslav practice, assessing their role and extent in shaping the foundations of modern Serbian criminal law and the criminal law of other Yugoslav nations. The Russian code emerged in a context of social and political tensions, industrialization, and new forms of crime, requiring a more precise approach to criminal law compared to the earlier 1864 Criminal Code.

Key words: *The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. – Russian Empire. – Criminal Law. – Criminal Code. – Legal Transplants.*

Ива СТЕФАНОВИЧ*

ВЛИЯНИЕ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ 1903 ГОДА НА УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС ЮГОСЛАВИИ 1929 ГОДА

Аннотация

Правовая система Королевства Югославии была существенно преобразована после Первой мировой войны, отражая правовые традиции государств-предшественников, вошедших в состав нового государства, а также влияние французского, русского, немецкого, прусского и норвежского уголовного законодательства на формирование отечественных правовых решений. Объединение сербов, хорватов и словенцев обусловило необходимость унификации их правовых систем в единую структуру.

Настоящее исследование рассматривает влияние Уголовного кодекса Российской империи 1903 года на развитие Уголовного кодекса Югославии 1929 года, с особым акцентом на сравнительный анализ правовых принципов и институтов. Учитывая масштабные правовые реформы, происходившие в Европе в XIX и XX веках, представляет интерес изучить, каким образом эти процессы отразились на уголовном законодательстве югославских государств.

* Автор — студентка третьего курса бакалавриата Юридического факультета Белградского университета, iva.stefanovic5@gmail.com.

Научная работа была представлена на Пятой международной студенческой конференции *Iustoria 2024*, проходившей на Юридическом факультете Белградского университета с 25 по 27 марта 2024 года

В анализе особое внимание уделяется тому, как российские правовые идеи и традиции были адаптированы к югославской практике, оценивается их роль и степень влияния в формировании основ современного сербского уголовного права, а также уголовного права других югославских народов.

Российский уголовный кодекс был принят в условиях социальных и политических потрясений, индустриализации и появления новых форм преступности, что потребовало более точного и систематизированного подхода к уголовному праву по сравнению с прежним Уголовным кодексом 1864 года.

Ключевые слова: *Королевство сербов, хорватов и словенцев. – Российская империя, – Уголовное право. – Уголовный кодекс. – Правовые заимствования.*

Рад приспео / Paper received: 8.4.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 7.8.2025.

Лука И. БАБИЋ*

Валентина Цветковић-Ђорђевић,
Основ уговорне одговорности у римском класичном праву,
Универзитет у Београду – Правни факултет,
Београд 2025, 128.

Ауторка монографије је Валентина Цветковић Ђорђевић, ванредна професорка Правног факултета Универзитета у Београду, наставник на предмету Римско приватно право и сродним изборним предметима основних академских студија матичног факултета. Осим научне, ово дело има и једну додатну функцију у светлу наставног рада ауторке. Наиме, предвиђено је да ова монографија буде помоћна литература студентима за успешно савладавање предмета Контрактна одговорност у римском праву с освртом на савремено право, у оквиру програма мастер академских студија.

Битна карактеристика дела, која се уочава већ на самом почетку, јесте то што актуелизује тему, односно сагледава уговорну одговорност и из угла српског позитивног права, заједно са римским схватањима и припадајућом правном логиком, што је приступ који је ауторка већ користила у ранијим радовима.¹ Том актуелизацијом се не чини „јерес“², као што се некада сматрало, већ се значај изучавања

* Студент друге године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, za.lukababic@gmail.com

- 1 Из библиографије Валентине Цветковић-Ђорђевић види се да она у свом научном опусу посебан значај дала утицају тековина римског права на српско право. Вид. Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.
- 2 Романисти XIX и почетка XX века сматрали су да је римско право само себи довољно те да га не треба мешати са актуелним правом било које модерне државе. Додуше, то није став појединих струја искључиво у романистици већ и у

римског права приближава и оним најсумњичавијим у његову сврху. Осим позитивног српског права, ауторка нам пружа могућност разумевања теоријског концепта уговорне одговорности, али и оне пре периода који је централна тема рада, односно и уговорне одговорности у старом римском праву.

Нема сумње зашто је одабран баш класични период римске правне историје имајући у виду да се он, захваљујући јуриспрудентима, који су детаљно анализирани у монографији, сматра периодом највећег домета римског права. Класични период почиње доласком Октавијана Августа на власт, а завршава се доласком Диоклецијана на власт, те се преклапа са политичко-историјским периодом принципата.³ За изучавање института римског права он је посебно значајан због плурализма правничких мишљења која су тада постала и извор права. Утицај плурализма ставова може се увидети и у овом раду, у аналитичком и упоредном прегледу из пера ауторке.

Монографија садржи једанаест поглавља. У прва три поглавља, након увода, у којима су изнета општа и теоријска разматрања те се читалац упознаје са првим степенима развоја уговорне одговорности, ауторка нас постепено уводи у тему. Потом следи срж рада у поглављима „Јуриспруденција“ и „Императорско право“, у којима се анализирају извори права који нормирају уговорну одговорност у римском класичном праву. Наредна поглавља су посвећена средствима заштите дужника и опасностима по повериоца, те објашњењу терета доказивања, али и *dolus*-а у контексту основа одговорности.⁴

Кроз монографију се провлачи више дилема у вези са уговорном одговорношћу, које се подробно анализирају и приказују из више различитих тачака гледишта поткрепљених римском казуистиком и ставовима пандектиста. Пре свега се анализира сам појам грађанске одговорности, односно да ли је она уопште јединствена⁵ или је по-

правној историји уопште, а није ни у питању став који више није заступан. Вид. Jonathan Rose, „Studying the Past: the Nature and Development of Legal History as an Academic Discipline“, *Journal of Legal History* 31(2), 101-128.

3 Обрад Станојевић, *Римско право*, Службени лист СРЈ, Београд 1995, 59.

4 Наслови поглавља су редом: „Увод“, „Општа разматрања“, „Уговорна одговорност дужника у старом римском праву“, „Почетак ослобађања дужника од уговорне одговорности“, „Јуриспруденција“, „Императорско право“, „Процесни механизми заштите дужника“, „Опасности по повериоца и средства његове заштите“, „Терет доказивања као показатељ основа одговорности“, „*Dolus* као основ одговорности“ и „Закључак“.

5 Када се говори о јединственој грађанскоправној одговорности у домаћој теорији, најчешће се истиче становиште Јакова Радишића, што чини и ауторка. Он се позива на члан 16 Закона о облигационим односима према којем постоји јединствена забрана штетовања, односно према којем је сваки цивилни деликт

дељена на уговорну и вануговорну, у вези са чиме нам ауторка даје и пореди и ставове модерних цивилиста. Ауторка износи критику и једне и друге теорије, не опредељујући се искључиво за једну. Тако, користи римску правничку логику да одговори на дилему у вези са основном уговорне одговорности и у позитивном српском праву која је настала због пропуста законодавца да га изричито дефинише. Услед тог превида законодавца, домаћа теорија није унисона по питању основа уговорне одговорности у позитивном српском праву. Део домаћих теоретичара сматра да је то субјективна одговорност која се заснива на претпостављеној кривици дужника, неки сматрају да је објективна, а неки заступају и становиште да нема разлога за помињање кривице.⁶

Када говоримо о уговорној одговорности, треба напоменути да такав термин готово да не постоји у важећим српским законским текстовима већ је у питању израз који се користи у теорији из врло прагматичних разлога.⁷ Тако, уговорна одговорност се односи на све врсте одговорности за штету ма који да је извор повређене обавезе из облигационог односа. Одговорност за штету настаје повредом обавезе која је настала неизвршењем, задоцнелим или неуредним извршењем.⁸ Наравно, може настати и из других извора, као што су једнострана изјава воље, стицање без основа или *negotiorum gestio*. Сама повреда обавезе да се накнади штета на основу утврђене вануговорне одговорности подлеже заснивању уговорне одговорности.

Осим тога, ауторка наводи ставове правних мислилаца о одређењу кривице у уговорној одговорности, па и о томе да ли је она субјективна или објективна. У вези са тиме истиче две битне теорије уговорне одговорности – теорију воље и Улпијаново начело утилитета, према којем строже одговара онај ко има користи од уговора.⁹ Тада, ако је посао потпуно у корист повериоца, дужник одговара само за *dolus*, ако је теретан за обе стране, одговара се за *culpa*, те ако је потпуно у корист дужника, он не одговара само за *vis maior*. У вези са тиме, ауторка објашњава и еволуцију значења речи *culpa*. Два

недопуштена правна радња, тако да извор те недопуштености није битан. Тај извор може бити и неки облигациони однос, али и општа неуговорна обавеза да се не шкоди другоме. Према теорији јединствене грађанске одговорности, и повреда уговора је деликт. Према Марија Караникић-Мирић, *Облигационо право*, Службени гласник, Београд 2024, 726.

6 *Ibid.*

7 *Ibid.*, 719.

8 *Ibid.*, 718.

9 Милена Полојац, *Римско право: порекло и темељи приватној праву*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2023, 236.

су истакнута значења: непажња или нехат и дужна пажња (дилигенција), која се уводи у посткласичном праву (стр. 27–28). У том периоду се *culpa* разврстава на *culpa lata*, *culpa levis* и *culpa in custodiendo*.¹⁰

У складу са ауторкином намером да кроз схватања римских правника сагледа и савремено право, ваља истаћи и какав је положај кривице приликом заснивања уговорне одговорности у позитивном српском праву, према Закону о облигационим односима. Терет доказивања за постојање услова за заснивање уговорне одговорности пада на повериоца, те он не мора да доказује дужникову кривицу већ искључиво чињеницу да је управо повреда обавезе начинила штету (узрочност). Не мора да доказује ни да се дужник погрешно понашао, да је био непажљив или да намерно није извршио обавезу.¹¹ Управо због тога, дужник се не ослобађа одговорности тако што доказује да није крив или да јесте уложио пажњу која се од њега очекивала.¹²

У приказу ставова јуриспрудената о уговорној одговорности издвајају се две школе мишљења, чији су представници Лабеон и Гај, мада треба имати у виду да је временска дистанца између њих двојице скоро два века. За Лабеона се претпоставља да је творац идеје о ослобођењу дужника од одговорности уз оправдане доказиве разлоге користећи *exceptio*. Како ауторка наводи, Гај ипак додељује повериоцу могућност побијања тог разлога додељујући му право на *replicatio*. Уочава се да у једној струји преовладавају права дужника, а у другој повериочев интерес. Занимљиво је то што је прокулеанска школа у овом питању заступала супротна становишта од свог оснивача, Лабеона (стр. 54).

Хронолошки посматрано, у старом праву дужник је био готово обесправљен те је објективно одговарао за неизвршење престације по аутоматизму. Временом је уведена *exceptio liberatoria*, која мења старо римско схватање и приказује понашање дужника као субјективни елемент. Увођење тог процесног средства је у потпуној сагласности са начелом *aequitas* које сваки судија треба да има пред очима, а према којем не би требало осудити дужника који је био савестан и поштен, али из објективног разлога није могао извршити престацију

10 *Culpa levis* се степенује на *in abstracto* и *in concreto*, али треба имати у виду да су у питању анахронизми који се користе у модерним изданицима римског права. Изворно, у Јустинијановом праву, за *culpa levis* се говорило само *culpa*, док су *culpa lata* и *culpa in custodiendo* коришћене у том облику. Према Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд 1979, 226–227.

11 М. Караникић Мирић, 723.

12 *Ibid.*, 724.

(стр. 91). Ти објективни разлози могу бити *iusta ignorantia* (оправдано незнање) и *vis maior*¹³ (стр. 94–97).

Како су постојали отпори јуриспруденције и судске праксе према ослобађајућим приговорима, императорско право је својим интервенцијама учврстило и потпуно осигурало могућност да се дужник у одређеним околностима ослободи одговорности. У последњој етапи развоја, у Јустинијановом праву, дужник мора бити крив за неизвршење да би одговарао, односно основ одговорности је кривица.

Разлоге за ослобађање је веома тешко генерализовати и апстрактно представити, што нису чинили ни римски правници у складу са својом традицијом, те се у изводима из фрагмената које ауторка наводи проналазе разлози у конкретним случајевима у различитим правним пословима. Разлози из конкретних случајева су касније тумачењем проширивани и примењивани у различитим ситуацијама. Ипак, увођењем могућности ослобађања од одговорности, услови за склапање послова су постали неизвесни за повериоце те је у праксу уведена могућност коришћења *replicatio* (одговора на приговор) и уговорног преузимања ризика од стране дужника. Уговорно преузимање ризика од стране дужника је суштински клаузула којом се дужник унапред одриче права на приговор (стр. 99). Дејство ове клаузуле ауторка анализира у различитим правним пословима доступним у фрагментима.

Позитивно српско право, пак, прописује само једну ситуацију у којој је ослобођење дужника од уговорне одговорности могуће. Заснивања уговорне одговорности неће бити ако дужник докаже да је обавезу повредио због околности које су се стекле накнадно, односно које су се догодиле након настанка облигационог односа, а, наравно, пре настанка штете.¹⁴ Битно је да докаже и да те околности није могао да спречи, отклони или избегне, те да су те околности имале значај више силе, што је потпуно у складу са анализираним римским становиштем.¹⁵ Мада је одговорност ограничена само на предвидљиву штету, постоји могућност да се дужнику урачуна и непредвидљива штета уколико је деловао преварно или са грубом непажњом.¹⁶

13 Будућа неизвесна околност која се није могла ни спречити ни предвидети. То су природни неотклоњиви догађаји, али и различите друштвене околности на које појединац не може утицати, попут рата. Према О. Станојевић, 252.

14 М. Караникић Мирић, 724.

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

Да би употпунила своју анализу основа уговорне одговорности, ауторка га доводи у везу са расподелом терета доказивања у судским споровима у вези са неиспуњењем, односно у случајевима у којим поверилац тужи дужника. Тако, ауторка закључује да је основ одговорности ризик због неизвршења ако је терет доказивања на дужнику који, пак, може бити ослобођен због оправдане немогућности испуњења. Уколико је терет доказивања на повериоцу, који мора да докаже кривицу туженог, основ је кривица. Ту поделу терета те закључак о основу одговорности ауторка доводи у условну везу и са савременом поделом одговорности у грађанском праву на субјективну и објективну, повезујући субјективну одговорност са одговорношћу на основу кривице, а објективну са оном на основу ризика (стр. 112–113).

Приликом прегледа библиографије, осим стандардно коришћене литературе на српском и енглеском језику, увиђа се широк опсег коришћене литературе на немачком и италијанском језику коју је омогућило ауторкино познавање та два вероватно најважнија језика у историји романистике.¹⁷ С обзиром на већ поменути паралелу са модерним правом, уз романистичку, коришћена је и цивилистичка литература.

У обиљу коришћених извора преовладавају фрагменти из Јустинијанових Дигеста, али и Кодекс и друга дела римских јуриспрудената. Обимна казуистика, односно ставови јуриспрудената о теми те анализа њихових сукобљених ставова чине велики део рада (40 страница). Међу анализираним јуриспрудентима налазе се Гај, Секст Помпоније, Јувенције Целз, Салвије Јулијан, Прокул, Лабеон, Нерва и други. Занимљива је мања заступљеност правника из Сената мртвих (*Quinqueviri*)¹⁸ од уобичајеног те потпуно изостављање Папинијана.

Својим темељним објашњењима и расправама о различитим дилемама које несумњиво постоје у вези са уговорном одговорношћу, ово дело доприноси читаоцу да боље разуме појам одговорности у приватном праву. Таквим темељним приступом римским институти-

17 Важност италијанског и немачког језика у романистици је природна последица порекла великог броја најистакнутијих романиста XIX и XX века, а пре свега имајући у виду значај историјскоправне школе, те универзитетских центара који су били језгра изучавања римских правних тековина као што су Беч, Рим и Болоња. Најистакнутији романисти који су цитирани у раду су: Бернхард Виндшјад (*Bernhard Windcheid*), Алфредо Де Медо (*Alfredo de Medio*), Макс Казер (*Max Kaser*), Хајнрих Дернабург (*Heinrich Dernburg*).

18 Правнике из Сената мртвих чине Папинијан, Улпијан, Паул, Модестин и Гај. Вид. Лука Бабић, „*Quinqueviri*“, избор јуриспрудената у *Lex citationis*“, *Весник љавне историје* 1/2025, 28-58.

ма, упоредо са данашњим правом, још једном се приказује педагошки значај римског права за будуће правнике. Због тога је добро издвојити цитат из предговора монографије који језгровито објашњава значај римског права и задатак данашњих романиста: „(...) служи како разумевању савремених правних установа које су поникле из римског права, тако и проналажењу алтернативних решења за проблеме које савремена решења не могу да реше на задовољавајући начин“ (стр. 7). Верујем да ће (будућим) правницима, и романистима и цивилистима, ова монографија помоћи да на свеобухватнији начин сагледају теоријске дилеме у вези са уговорном одговорношћу и допринесу даљем развоју правне науке и праксе.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Лука Бабић, „*Quinqueviri*, избор јуриспрудената у *Lex citationis*“, *Весник правне историје* 1/2025, 28-58.
- Марија Караникић Мирић, *Облигационо право*, Службени гласник, Београд 2024.
- Милена Полојац, *Римско право: порекло и темељи приватног права*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2023.
- Jonathan Rose, „Studying the Past: the Nature and Development of Legal History as an Academic Discipline“, *Journal of Legal History* 31(2), 101-128.
- Обрад Станојевић, *Римско право*, Службени лист СРЈ, Београд 1995.
- Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд 1979.
- Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.

Рад приспео / Paper received: 15.12.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 20.12.2025.

Ања СЕНИЧИЋ*

Гордана Дракић, *Пишање форме закључивања
брака у јосџууку израде грађанској законика
у међурајној јуословенској држави,*
Правни факултет Универзитета у Новом Саду,
Центар за издавачку делатност, Нови Сад 2019, 175

Ауторка ове монографије, др Гордана Дракић, професорка је на Правном факултету у Новом Саду. С обзиром да су области њеног ужег интересовања законодавна делатност и правосуђе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, сасвим је разумљив одабир тематике којом се бави у овој монографији.

Двадесетогодишњи период посвећен изради грађанског законика у међуратној Југославији, због свог неславног завршетка, упркос сталним напорима и исцрпљујућем раду оних којима је та израда поверена, могао би се, можда, окарактерисати као сегмент вечности на коју је био осуђен Сизиф – константна борба која не производи коначно дејство, већ бесмисао, увек враћајући актера на почетак, без остварења циља, ако би се он схватио као коначница и остварење (трајног) резултата. Тај вишедеценијски рад испоставио се бесплодним, замало дочекавши и крах државе и мултикултурне и мултиетничке нације којој је требало да служи и олакша јој живот у домену приватног права и, што је нама посебно значајно, у домену брачног права. Сигурно је да не треба бити искључив, узимајући у обзир да се квалитети и добро могу издвојити и разабрати готово увек и у свему, Али ако имамо у виду да је јединствен грађански законик требало да буде сврха и плод ангажмана експерата и законодавних чинилаца у процесу изједначења законодавстава свих шест правних подручја Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и да је он изостао – не може се говорити о успеху. То није последица немарности чланова Приватно-правног одсека, у ок-

* Студенткиња друге године основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, anja.senicic@icloud.com

виру Сталног законодавног савета при Министарству правде, коме је тај задатак поверен, већ, између осталог, и политичких и социјалних прилика у новој држави, насталој на рушевинама Аустроугарске, а на челу са регентом Александром Карађорђевићем.

Рад на унификацији законодавства отпочео је 1921. и завршио се 1934. године, а поред горе поменутих разлога за неуспех аутор наводи и образложења неких чланова Приватно-правног одсека. Они истичу да је пресудан утицај имао и повремено рад чланова на кодификацији – било је година у којима седнице уопште нису сазиване, што се објашњавало недовољном количином ресурса у те сврхе – као и чињеница да су већина чланова били професори на универзитетима који нису били ослобођени својих професорских дужности, па се стога кривица никако не сме приписати њима.

Првенствено бих истакла како срж тематике почиње да се суштински разрађује од наслова *Пићање форме закључења брака* и да пажњу нарочито треба обратити на део књиге који њиме почиње. Међутим, како је књига подељена на пет делова а сваки од њих је неопходан ради формирања јединствене целине, први од њих под насловом *Формално-јравне ѡређијосѡавке за изједначавање ѡрава не може се и не сме заобилазити*, као ни мањи уводни део *Насѡанак и ѡсѡавно консѡиѡијусање Краљевине Срба, Хрваѡа и Словенаца*, који истиче историјске, политичке, социјалне и економске околности у процесу изједначавања законодавства, које су неопходне за разумевање и приступање теми на прави начин.

Ауторка у уводном делу истиче и како полазну тачку за будући законодавни рад представља Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, који се због датума кад је донесен (28. јун 1921) назива Видовдански, док нас у оквиру првог дела упознаје са подацима техничке природе које детаљно разлаже, улазећи у појединости у оквиру законодавних процеса, структуре надлежних тела и њихових међусобних односа. Представља се рад Сталног законодавног савета и Законодавног одбора који ће бити од пресудног значаја 1926. године, када је било неопходно продужити предвиђени петогодишњи рок у оквиру краћег поступка за изједначење законодавства. Поглавља која описују почетак рада Савета и доношење одлука у правцу рада Приватно-правног одсека су од пресудног значаја за схватање разлога због којих су се чланови одсека определили за аустријски Општи грађански законик из 1811. године као основу приликом израде нашег грађанског законика, што је одлука која ће бити један од главних предмета критике по објављивању Предоснове 1935. године, како на националном тако и на иностраном нивоу. Биће окарактерисана као погрешна, што су, готово од самог почетка, знали и мно-

ги чланови Приватно-правног одсека, свесни да би идеално решење био потпуно нов пројекат а не адаптација за коју су се определили због њене главне предности, а која ће им послужити као главни аргумент – аустријски Грађански законик је био на снази на највећем делу територије југословенских покрајина бившег Хабзбуршког царства. Као централну тачку читавог процеса ауторка поставља правни партикуларизам као главну сметњу и директну претњу хомогенизацији и хармонизацији новонастале државе, као и неопходност и хитност његовог сузбијања, због правне неједнакости и паралелног постојања више правних система на државној територији. Као решење се, по логици ствари, наметнуло већ поменуто изједначавање законодавства у виду јединственог, општеважећег законика. У оквиру последњег поглавља у првој целини излаже се подела рада на законнику, у оквиру које је за тему која се обрађује од значаја једино то да је материја о брачном праву поверена Чедомиљу Митровићу и да су у својству експерата изабрани др Едо Ловрић и др Радо Кушеј, професори Загребачког и Љубљанског универзитета.

У следећем, другом делу књиге представљен је рад Приватно-правног одсека током година и у различитим етапама, при чему се од самог почетка истиче како је рад текао веома споро, а коегзистенција различитих законодавстава у држави доводила је до свакодневних сукоба закона. Стога се, чему је посвећено једно поглавље, међу члановима одсека јавља идеја о посебном озакоњењу дела законика, што ће се одлуком већине одбацити као могућност услед *несразмерно много времена, труда и трошкова* (стр. 48). Аутор ће на самом крају књиге извести закључак да је баш та одлука могла бити пресудна за неуспех и изгубљене деценије труда, рада и трошкова – а да су изгледи у погледу судбине Законика могли бити далеко другачији да се приступило том систему рада, озакоњењу појединачних партија сукцесивно, а потом њиховој кохезији у једнообразни законик. Такве местимичне, ауторске критичке осврте у појединим деловима монографије доживљавам као извесне лајтмотиве који провејавају, коментаришу, закључују, а суптилно и с опрезом некада и критикују, са великом дозом разумевања и схватања тадашњих прилика и околности. Овај део књиге се, ипак, чини као зачарани круг који непрестано понавља оно што је већ добро познато – мањак времена, неопходност хитног делања – и представља многе седнице, записнике и планове током година, који једино одлажу и померају рокове, без конкретне реализације, тако да је овај део монографије од невеликог значаја за тему која се обрађује. Ауторка сваки сегмент поткрепљује материјалима извођеним из архивске грађе, често залазећи у појединости попут индивидуалних зарада чланова одсека

у свим етапама израде законика, као и изузећа појединих чланова са седница због болести или неких других разлога, и све ове појединости непропорционално заузимају више места у књизи у односу на њихову важност. Тек се на самом завршетку овог дела истиче прво помињање питања израде партије брачног права на пленарним седницама 1927. године, а питање форме закључења брака изазваће највише несугласица међу члановима, чије ће касније коначно решење бити изнуђено мањком времена и донето уз свест да је далеко од задовољавајућег и идеалног.

Како је већ поменуто, са трећим делом књиге почиње суштинска обрада тематике. Прво поглавље је посвећено партикуларизму у међуратној Југославији који се односи на брачно право, које је окарактерисано као најзамршенија правна област, са диференцираним законодавством на сваком правном подручју, као и правном и судском праксом: на подручју Војводине важило је угарско право и угарски Закон о браку из 1894. године, новелирани аустријски Општи грађански законик на хрватско-славонском подручју, Грађански законик Србије из 1844. године на србијанском, конфесионално право за питања склапања и развода брака на босанско-херцеговачком, а ситуација је била идентична и на црногорском правном подручју. Највише се разлика међу овим правним подручјима акцентује баш у погледу форме закључења брака сходно верској припадности, при чему ауторка највише пажње посвећује комплексности брачног права и његове примене на подручју Војводине, у тој мери да, у оквиру овог дела књиге, само се прво поглавље не односи на питање грађанског брака на подручју Војводине. С обзиром на то да је несразмерно више места посвећено овом правном подручју у односу на друге, очекује се да ће питање Војводине бити од пресудног значаја при доношењу коначне одлуке Приватно-правног одсека о форми закључења брака у јединственом законнику који се припремао, или да ће бар заузети посебно место у процесу припремања. Међутим, такав моменат изостаје. Можда је Војводина узета као најмаркантнији пример присутне диференцијације по овом питању, али ауторка ову тему толико детаљно обрађује и ставља је у први план, остављајући утисак да то не може бити крајњи циљ. Неспорно је да је Војводина имала јединствен положај са предвиђеним обавезним грађанским браком, који мора претходити црквеном, за разлику од предратне Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Македоније где је то био црквени брак, и подручја Словеније и Далмације са грађанским браком по нужди, поред црквеног – али се поставља питање да ли то оправдава стављање правног подручја Војводине у први план.

У оквиру четврте целине, *Конгреси правника – страв Струке према ишћању форме закључивања брака*, најпре се представља формирање Конгреса правника Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1924. године као сталне институције која ће расправљати питања из области законодавства и предлагати законска решења, а на чијим ће зборовима правници констатовати оно већ увелико познато – спорост рада на изједначењу закона који траје већ пет година, као и дотадашње изузеће резултата, истичући као узрочник законодавно тело и политику, као и слабост законодавне технике. Пет година је тада деловало превише, а када се придода наредних петнаест – сасвим је оправдан оштар критички приступ шире јавности који ће уследити при објављивању Предоснове, јер су, очигледно, са годинама посвећеним изради јединственог грађанског законика за међуратну Југославију сразмерно расла и очекивања. Представљено је решење које доносе правници у виду Резолуције која, између осталог, предвиђа усвајање цивилне форме за склапање брака, а које ће чланови Савета заобићи, што ће им се у будућности и те како замерити као занемаривање мишљења струке. У часопису Бранич је констатовано да постоји много већа решеност у Конгресу правника „да се законодавним путем помогне народу и држави“, него у парламенту „који је код нас постао поприште најогорченијих партијских борби“ (стр. 91). Након поглавља о Конгресу и дискусији правника о форми закључења брака, следе она о продужењу краћег поступка и још једно, посебно издвојено поглавље о Војводини, које се тиче епилога питања о валидности црквеног брака поред цивилног. Од значаја за доношење коначне одлуке о форми склапања брака јесте поглавље које говори о одредбама Устава Краљевине које се односе на брак. На основу различитих тумачења ових одредаба, али и узимања у обзир гаранције Устава у погледу равноправности свих грађана пред законом без обзира на вероисповест, чланови Савета већински се одлучују за обавезност црквеног брака кад су оба лица која склапају брак исте вероисповести, а за грађански брак када су једна или обе странке припадници непризнатих вероисповести, као и када се брак склапа између особа које су атеисти или је то бар једна од њих, док за надлежне судове за брачне спорове предвиђају државне судове. Коначну одлуку, суштински – потврду, по питању усвајања форме закључења брака донеће Краљевска Влада, на основу предлога Савета. Аутор у оквиру овог дела, због његовог значаја, посебно истиче допис Драгољуба Аранђеловића под насловом *Разлози за законски брак по нужди*, где он пропагира обавезан црквени брак и грађански брак по нужди, а чија ће замисао начелно бити имплементирана приликом доношења нацрта законика.

Потом следи последња, пета целина, *Завршна ештаја израде Грађанској законика*, која са својих десет поглавља заузима највише места у монографији, двоструко више у односу на неке друге делове, и која представља извесни расплет. Најпре се представљају политички сукоби током 1928. године који стају на пут активностима на припреми пројекта јединственог законодавства, а потом и њихова кулминација у виду атентата у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, а који је био увертира за оно што ће се догодити 6. јануара 1929. године – тзв. Шестојануарска диктатура, када је краљ Александар Карађорђевић прокламацијом завео режим владавине, укинуо Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и распустио Народну скупштину. Ове промене су вратиле у живот процес изједначавања законодавства, и од 6. јануара отпочиње период интензивног рада на том пољу. Аутор представља поједностављен поступак доношења закона јер је влада (одговорна према краљу) могла да дела без учешћа парламента, али уз кључно тело које је заменило Стални законодавни савет и начелно остало са истим надлежностима и члановима – Врховни законодавни савет. У оквиру овог дела коначно се представља формирање нацрта партије о брачном праву професора Митровића, а чија су основна начела била постојање грађанског брака по нужди и грађанског правосуђа надлежног за све брачне спорове, уз учињене извесне измене и одступања од аустријског Грађанског законика. У даљим поглављима је предочен поступак који је претходио утврђивању коначног текста нацрта партије грађанског законика, а потом и утврђивању коначног текста целокупног пројекта, закључно са доношењем Предоснове. Значајне су измене и одступања у односу на изворник које су учињене том приликом, а које ауторка сукцесивно излаже у оквиру сваке етапе, посвећујући им, сходно теми која се обрађује, нарочиту и оправдану пажњу. Коначни завршетак нацрта грађанског законика је уследио 1932. године, након чега се формира Ужа комисија која је имала значајну улогу јер је њој било поверено редиговање нацрта партије о брачном праву, али и утврђивање коначног текста нацрта. У овом завршном делу јасно увиђамо незадовољство чланова Комисије постигнутим резултатима, које је нарочито видљиво у наслову дефинитивног текста пројекта – „Предоснова грађанског законика за Краљевину Југославију“, којим су хтели нагласити да ово *нема карактер јошове и дошјеране законске основе* (стр. 143), ограђујући се тиме од будућих критика стручне јавности и стављајући им до знања да се не ради о коначном тексту. Из Министарства правде је 1935. Године текст Предоснове послат судским инстанцама, правним факултетима и свим осталим заинтересованим установама, ради његовог каснијег унапређења на основу њихових мишљења и предлога, а пре него што буде послат Законодавном одељењу. Очекивано, Предоснова је наишла на многобројне критике унутар државе, али и у иностранству,

од стране појединаца, али и институција којима је упућена, а које су предочене у завршна три поглавља ове целине. Било је критичара који су примарно осуђивали одлуку да се за основу при изради нашег законика узме аустријски, истичући да би метод којим је рађен Општи имовински законик за Црну Гору Валтазара Богишића из 1888. године представљао далеко бољу опцију. Поред многобројних замерки у погледу одступања од одлуке интелектуалаца и Конгреса који су се недвосмислено изјаснили за обавезну форму цивилног брака, предмет критике су били и појам брака и његова дефиниција, али и сложеност и компликованост језика и стручне терминологије која је коришћена. Критике ће контрааргументима покушати да побије Живојин Перић у званичном *Образложењу*, али безуспешно. Све ове примедбе јасно показују како питање форме закључења брака, али и одабира основе, није било решено ни након више од деценије, а различити предлози по том питању нису престајали да се нижу. Када се утисци и приспеле критике и мишљења сумирају, јасно се увиђа превага оних негативно одређених, а директна последица тога биле би додатне године или деценије састављања новог и коригованог, дефинитивног нацрта, док би правни партикуларизам и после две деценије наставио неометано да живи и разједињује на још неодређени временски период.

Аутор књигу приводи крају саопштавајући коначан расплет – Предоснова грађанског законика није ушла у законодавну процедуру, а до краја постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца кодификације законодавства није било, с обзиром на трагичан завршетак краља Александра Карађорђевића који је пореметио прилике у земљи, а самим тим и сваку даљу законодавну активност, док је Други светски рат дефинитивно означио крах таквог подухвата.

Обично док читамо књигу очекујемо „срећан крај”, успешно окончање подухвата или бар разрешење било које врсте. Међутим, историјске чињенице онемогућавају читаоцу да овом приликом доживи сатисфакцију тог типа. Делу се, стога, мора приступити са стрпљењем и разумевањем одлука чланова Савета, имајући у виду да су се, сходно тадашњим околностима, такве одлуке чиниле као најбоље решење, али се стрпљење мора показати и према детаљним разлагањима појединости, битних и оних које су то у мањој мери, а којима ауторка неретко приступа.

Узимајући све изложено у обзир, овај период рада на законодавству је заиста упоредив са Сизифовим ангажовањем, уз ту разлику што међуратна Југославија није, нажалост, успела да изгура камен до врха планине, али је бесмисао постојао и раније, можда већ и на самом почетку.

Рад приспео / Paper received: 12.4.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 19.9.2025.

Василије МАРКОВИЋ*

ИЗВЕШТАЈ СА НАУЧНОГ СКУПА „НАУЧНО ДЕЛО АКАДЕМИКА МИОДРАГА ЈОВИЧИЋА“

У Српској академији наука и уметности 3. и 4. јуна 2025. године одржана је дводневна научна конференција „Научно дело академика Миодрага Јовичића“, посвећена стогодишњици рођења тог великана српске правне науке и јавног права. Конференција је окупила значајан број домаћих и аутора из региона из области правне теорије, уставног и управног права. Организована је у сарадњи Српске академије наука и уметности и Института за упоредно право из Београда. Учеснике и слушаоце конференције поздравили су академици Коста Чавошки и Небојша Лалић, а у раду уводне пленарне сесије учествовали су академик Коста Чавошки, проф. др Маријана Пајванчић, проф. др Драгољуб Поповић и проф. др Јовица Тркуља. Свако од излагања у уводној и пленарној сесији било је обележено топлим и занимљивим цртицама из личног односа и професионалне сарадње излагача са академиком Миодрагом Јовичићем

У свом излагању насловљеном „Увек на правом путу“, академик Коста Чавошки је истакао снагу карактера академика Миодрага Јовичића и исправност избора које је Јовичић начинио за време Другог светског рата. Према речима Косте Чавошког, академика Миодрага Јовичића је од савременике издвајало изразито интелектуално поштење, односно неприклањање политичким ставовима у научном раду. Чавошки је нагласио и важност моралне снаге у друштвеном и академском животу, која представља основну вредност која је водила Јовичића у његовом раду и одлучивању. Ака-

* Сарадник у настави и студент докторских студија, Правни Факултет Универзитета у Београду, v.markovic@ius.bg.ac.rs

демски интегритет и независност у критичким временима као што је био Други светски рат показују висок ниво одговорности и посвећености истини, што је уједно и пример за будуће генерације научника и друштвених делатника.

Проф. др Маријана Пајванчић са Правног факултета Универзитета у Новом Саду говорила је на тему „Универзитетска каријера академика Миодрага Јовичића“. Кроз личне реминисценције на упознавање и подршку коју јој је пружао академик Јовичић, проф. Пајванчић је истакла како је проф. Јовичић критичко сагледавање уставних институција у компаративној уставности пренео у уџбенике из којих су студенти стицали основна знања, попут уџбеника *Савремени политички системи* из 1981. године. Тај уџбеник се посебно издваја по обилатом коришћењу упоредноправног метода, по коме је академик Јовичић нарочито познат. Проф. Пајванчић је у свом излагању посебно нагласила однос који је академик Јовичић имао са колегама са којима је био на истом предмету и са другим млађим колегама које је свесрдно подржавао и подстицао да продубљују своја истраживања.

Проф. др Драгољуб Поповић, професор Правног факултета Универзитета у Београду у пензији, говорио је на тему „Најбоље уставно уређење по схватању Миодрага Јовичића“. У свом излагању је поновио изразиту окренутост компаративном праву у делу Миодрага Јовичића, наводећи да је упркос таквој методолошкој оријентацији академик Јовичић ипак разматрао питање најбољег уставног уређења. У том разматрању доста је сузио предмет одговора, ограничивши га искључиво на питање најбољег облика вертикалне организације власти, који је, према схватању академика Јовичића, систем регионалне државе. Полазећи од таквих увида академика Јовичића, проф. Поповић је у свом излагању указао на поједине проблеме, али и нове шансе развоја система регионалне државе у упоредном праву, посебно на примерима Италије и Шпаније, те истакао да сматра да би такав један модел регионализоване државе био оптималан и за Републику Србију.

Проф. др Јовица Тркуља, професор Правног факултета Универзитета у Београду у пензији, у свом излагању је говорио о раду Фондације „Миодраг Јовичић“ од 2001. до 2025. године. У првом делу излагања, проф. Тркуља је и кроз прилоге у виду фотографија указао на занимљиве догађаје из детињства и младости академика Јовичића. Потом се осврнуо на успостављање и циљеве Фондације, који се остварују додељивањем награде за најбољу докторску дисертацију у области уставног права и политичког система која је одбрањена на

правним факултетима у Републици Србији и Републици Српској у претходној години. Посебно је истакнута просветитељска мисија коју је утемељио академик Јовичић у областима којима се бавио. Проф. Тркуље је исказао радост што се међу учесницима конференције налази немали број лауреата награде за најбољу докторску дисертацију одбрањену у области уставног права и политичког система.

У сесији „Устав и уставност у опусу академика Миодрага Јовичића“ своје радове су излагали др Владимир Ђурић, проф. др Танасије Маринковић, Милан Благојевић, проф. др Нина Кршљанин и проф. др Љубинка Ковачевић.

Др Владимир Ђурић, научни саветник Института за упоредно право у Београду, у свом излагању „Теоријски концепт устава у делу Миодрага Јовичића“ бавио се одређивањем теоријских концепција које претходе уставу као појму, те смештањем става академика Миодрага Јовичића међу координате домаћих аутора из области уставног права који су дали свој став о појму устава, уставу у формалном и материјалном смислу. Ђурић је нагласио да је Јовичић, разматрајући појам устава, у великој мери био утицајан у обликовању теоријског оквира уставне науке у Србији, упознајући домаћу јавност са међународним теоријама и концептима који су дефинисали устав као основни правни акт једне државе.

Проф. др Танасије Маринковић са Правног факултета Универзитета у Београду говорио је о предмету и методима науке уставног права Миодрага Јовичића. У свом излагању проф. Маринковић је најпре истакао место догматског правног метода у изучавању уставног права, кроз раздвајање правне и друштвене стварности, при чему се правне норме разматрају путем структуралних концепата, а не посредством неправних разматрања. Насупрот догматском методу, проф. Маринковић је истакао и историјски пут настанка и примене политиколошког метода у изучавању уставног права. Политиколошки метод, како је објаснио, омогућава дубље разумевање уставних и политичких процеса, посебно у контексту примењених уставних принципа у стварном животу. Излагање је закључио указивањем на особену позицију коју је, у погледу та два методолошка приступа, изградио академик Јовичић. Он је, наиме, осмислио и применио интеграцију догматског и политиколошког метода, која је омогућила квалитетније анализе уставних система и њихових друштвених контекста.

Милан Благојевић је имао излагање на тему „Компаративизам Миодрага Јовичића“. Као и више излагача пре њега, и Благојевић је истакао Јовичићев јединствен методолошки приступ. Он се понајви-

ше огледао управо у израженом компаратистичком методу, који је био заступљен у готово свим темама којих се Миодраг Јовичић дотицао. Компаративни метод му је омогућио да истражује уставне системе различитих земаља, анализирајући њихове сличности и разлике у историјским и социолошким контекстима. Такав приступ не само да је осветлио детаље националних уставних система већ је омогућио и боље разумевање међународних правних и политичких процеса. Јовичић је често користио упоредне студије како би критички оценио ефекте одређених уставних решења, што му је омогућило, истакао је Благојевић, да разоткрије дубље правне и политичке феномене.

Проф. др Нина Кршљанин са Правног факултета Универзитета у Београду говорила је на тему „Страни утицаји на српску уставност у делу Миодрага Јовичића“. У свом излагању истакла је значај *Лексикона српске уставности 1804–1918. године*, у чијој садржини већина одредница о чиниоцима уставног развитка Србије има међународну димензију, углавном оне које се односе на стране државе. Осим одредница које се односе на територије, постоје и одреднице које се односе на одређене ратове или међународне уговоре од значаја за уставност Србије. Проф. Кршљанин је нагласила да је Јовичић, у свом истраживању, показао дубоко разумевање утицаја којима су Србија и њена уставност биле подложне, али и како је утицај тих спољних фактора обликовао правне и политичке оквире земље. Потом је говорила о вредносној оцени коју је Јовичић давао утицајима на које се осврнуо у *Лексикону*, истичући његов критички приступ којим није дозволио да се спољни утицаји прикажу као једноставно позитивни или негативни већ као сложени и контекстуални.

Проф. др Љубинка Ковачевић са Правног факултета Универзитета у Београду излагала је на тему „Покретљивост права – разматрање идеја Миодрага Јовичића о животу правних прописа на примеру домаћег радног законодавства“. Инспирацију за истраживање те теме проф. Ковачевић је нашла у монографији академика Миодрага Јовичића *Закон и законитост: животи правних пројеката*, у којој су разматрана питања појма, система, настанка и важења правних прописа. Неке од процеса који су уочени у тој монографији, а који се тичу пренормативности, односно панјуридизације, проф. Ковачевић разматра на примеру радног права у савременим демографским, технолошким и климатским околностима. Посебну пажњу је посветила анализи начина на који се радно законодавство прилагођава савременим изазовима као што су глобализација, старење становништва, миграције и брз развој дигиталних технологија те климатске промене које захтевају нове правне одговоре.

У сесији „Демократија и одговорност“ у раду скупа су учествовали проф. др Милан Јовановић, проф. др Јасминка Хасанбеговић, проф. др Горан Марковић, др Мијодраг Радојевић, проф. др Ирена Пејић, др Милош Станић и доц. др Ђорђе Марковић.

Проф. др Милан Јовановић са Факултета политичких наука излагао је на тему „Научни опус Миодрага Јовичића у функцији развоја демократије“. Полазећи од целокупног научног дела академика Јовичића, проф. Јовановић је показао да, иако се појам демократије не појављује увек експлицитно у насловима његових радова, управо демократски концепт представља основну методолошку матрицу његових истраживања. Анализирао је како се демократске вредности огледају у Јовичићевој дистинкцији између формалних и суштинских аспеката демократије те у његовом приступу разматрању и критичком анализирању политичких институција. Посебна пажња је посвећена анализама уставних система, људских права, поделе власти, изборних система и института непосредне демократије, уз закључак да је Јовичићев теоријски и вредносни став утемељен у моделу либералне демократије са снажним партиципативним и процедуралним елементима.

Проф. др Јасминка Хасанбеговић, професорка Правног факултета Универзитета у Београду у пензији, излагала је на тему „О политичко-правној (не)једнакости људи у модерној демократији – неке Јовичићеве поуке“. У излагању је разматрала садржину, обим и домет принципа правне и политичко-правне једнакости као темељног обележја модерне демократије на примерима појединих савремених демократских система. Проф. Хасанбеговић је указала на историјска ограничења и унутрашње противречности тог принципа, ослањајући се на анализе и поуке академика Јовичића, које и данас представљају значајан теоријски оријентир. Она је истакла и да је Јовичићев рад снажно утицао на разумевање да демократија треба да обезбеди не само формалну једнакост већ и суштинску равноправност у друштву, наводећи примере како се та питања примењују у различитим политичким и правним системима.

Проф. др Горан Марковић са Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву излагао је на тему „Актуелност истраживања референдума у делу Миодрага Јовичића“. У свом излагању је истакао да Јовичићев радови о референдуму, упркос временској дистанци, задржавају пуну научну и практичну вредност. Посебно се осврнуо на чињеницу да основна питања правне и политичке природе референдума ни данас нису коначно решена те да Јовичићево дело остаје незаобилазна основа за савремене анализе института непосредне демократије. Његов рад је, како је нагласио проф. Марковић, и даље

актуелан за анализу и теоријских и практичних аспеката референдума у модерним демократским системима. Он је истакао и да су Јовичићеви радови и даље значајни за разумевање не само правних оквира референдума већ и његове примене у политичким стварностима које се континуирано мењају.

Др Мијодраг Радојевић са Института за политичке студије излагао је на тему „Уставне иновације у делу Миодрага Јовичића – од омбудсмана до регионалне државе“. Током излагања је указао на значај Јовичићевог доприноса увођењу и теоријском обликовању нових уставних института у домаћој науци, посебно институције омбудсмана, референдума и концепта регионалне државе. Истакао је да проф. Јовичић није остао само на теоријском нивоу већ је своје идеје настојао да прилагоди домаћем правном систему, уз прецизно разматрање како те институције функционишу у пракси и њихову примену у специфичним политичким и правним оквирима. Његов рад је био усмерен на реализацију демократских принципа у системима који су често били под утицајем политичке централизације и социјалних неједнакости.

Проф. др Ирена Пејић са Правног факултета Универзитета у Нишу излагала је на тему „Одговорност носилаца јавних функција академика Миодрага Јовичића: између правне догматике и реалности савремене државе“. Основно питање којим се у свом излагању бавила било је схватање Јовичићеве доктрине правне одговорности носилаца јавних функција, са посебним освртом на схватање политичке одговорности као облика правне одговорности. Проф. Пејић је указала на изазове које савремене политичке околности постављају пред те догматски јасно дефинисане категорије те да је за ефикасну примену правне одговорности потребна стална адаптација закона променљивим друштвеним и политичким условима. Она је указала на то да је Јовичић увек инсистирао на равнотежи између формалне правне одговорности и стварне политичке одговорности, као и да се ова теорија мора развити у складу са новим политичким и социјалним реалностима.

Др Милош Станић са Института за упоредно право излагао је на тему „Политичка одговорност: савремена схватања у поређењу са делом академика Миодрага Јовичића“. Др Станић је разматрао појам и облике политичке одговорности у светлу схватања проф. Јовичића, упоређујући их са савременим теоријским и практичним приступима, и указао на њен значај као једног од кључних услова демократског поретка. Такође, др Станић је нагласио да су концепти политичке одговорности у Јовичићевој теорији важни за савремене правне системе јер пружају основ за разумевање одговорности политичких лиде-

ра и институција у савременим демократијама. Он је истраживао и како савремена схватања политичке одговорности узимају у обзир нове друштвене токове, као што су социјални медији и технологије које трансформишу политичке процесе.

Доц. др Ђорђе Марковић са Правног факултета Универзитета у Београду излагао је на тему „Одговорност носилаца јавних функција – судијска одговорност“. Полазећи од монографије академика Миодрага Јовичића *Одговорности носилаца јавних функција*, у којој судијска функција није била посебно разматрана, доц. Марковић је проширио Јовичићев теоријски оквир на носиоце судијске власти, указујући на то да се и судије, као трећа грана власти, морају сматрати јавним функционерима. У излагању је истакао да се у савременим демократским системима независност и самосталност судства с правом наглашавају као предуслов правичног суђења, али да постоји и опасност да таква изолованост доведе до затварања судства у сопствену сферу и до слабљења његове одговорности према друштву. Због тога је посебна пажња посвећена потреби успостављања јасног и делотворног система судијске одговорности који би обезбедио равнотежу између независности судија и контроле њиховог рада.

Другог дана конференције одржане су две сесије. У првој, под називом „Федерализам, регионализам и локална самоуправа“, учествовали су проф. др Слободан Самарџић, проф. др Светомир Шкарић, проф. др Дарко Симовић, проф. др Слободан Орловић, проф. др Зоран Оклопчић, проф. др Јован Комшић, доц. др Деспот Ковачевић, др Душан Илић, Алекса Николић, проф. др Наташа Рајић, проф. др Јелена Јеринић и Василије Марковић. Друга сесија је носила назив „Актуелност упоредноправних истраживања Миодрага Јовичића о омбудсману“ и у оквиру ње су излагали проф. др Марко Давинић, проф. др Слободан Вукадиновић и проф. др Маја Настић.

Проф. др Слободан Самарџић са Факултета политичких наука Универзитета у Београду излагао је на тему „Јовичићево схватање федерализма – теоријско и практично“. У излагању је анализирао приступ академика Миодрага Јовичића проучавању савременог федерализма, истичући његову изразиту систематичност и ослањање на упоредноправни метод. Посебно је указано на то да проф. Јовичић федерализам није посматрао искључиво као правну категорију већ као подсистем ширег политичког система, што му је омогућило да укаже на реално функционисање федералних поредака и њихову еволуцију. У том контексту разматрано је и Јовичићево тумачење југословенског федерализма, уз закључак да су његове анализе и данас релевантне за разумевање узрока његове дисфункционалности.

Проф. др Светомир Шкарић, професор Правног факултета Универзитета у Скопљу, излагао је на тему „Поглед академика Миодрага Јовичића на југословенски федерализам“. У излагању је дат систематичан приказ Јовичићевог приступа историјском развоју и правном обликовању југословенске федерације те њеној постепеној трансформацији ка договорном и конфедералном моделу. Проф. Шкарић је истакао Јовичићево залагање за концепт праве федерације, засноване на примату федералног устава, на једнаком правном положају грађана и делотворном систему федералних институција. Проф. Шкарић је такође истакао да је Јовичић у својим анализама предвидео опасности које могу настати ако се концепт федерације неправилно примењује, упозоравајући на потенцијалне централистичке тенденције које су угрожавале југословенски федерални модел.

Проф. др Дарко Симовић са Криминалистичко-полицијског универзитета излагао је на тему „Теоријски концепт регионалне државе у делу Миодрага Јовичића“. Најпре је указао на значај Јовичићевог доприноса развоју теорије регионалне државе као посебног облика вертикалне организације власти, смештеног између унитарне државе и федерације. Посебну пажњу је посветио аргументима којима је Јовичић образлагао предности овог модела и његовој применљивости у конкретним државним и друштвеним околностима. Проф. Симовић је нагласио да је Јовичић у својим радовима дефинисао регионалну државу као модел који омогућава дистрибуцију власти, али без потпуног разарања централног државног суверенитета, што га чини погодним за земље са сложеном друштвеном структуром. Истакао је и да је проф. Јовичић веровао да тај концепт може да пружи потребну стабилност и ефикасност у управљању, истовремено подстичући локалну самоуправу и економски развој.

Професор др Слободан П. Орловић са Правног факултета Универзитета у Новом Саду излагао је на тему „Идеја уједињених српских земаља у радовима Миодрага Јовичића“. Проф. Орловић је анализирао Јовичићево разматрање историјских, уставноправних и политичких аспеката идеје уједињења српских земаља, указујући на то да је академик Јовичић то питање сагледавао пре свега кроз призму уставности, државног континуитета и међународноправних оквира. Посебно је истакао да Јовичић није приступао тој теми идеолошки већ аналитички и критички, настојећи да раздвоји националне тежње од реалних уставноправних могућности. Његова способност да прикаже сложеност историјских догађаја и правних изазова са критичким приступом дала је дубљу димензију разматрању тог историјског питања, које је актуелно и данас.

Професор др Зоран Оклопчић са Правног факултета Универзитета у Карлетону излагао је на тему „Уставноправни основи југословенске федерације“. У излагању је размотрио уставне темеље настанка и функционисања југословенске федерације, са посебним освртом на начела поделе надлежности и однос федералних и републичких органа. Указао је на значај Јовичићевих анализа у којима је благовремено уочио унутрашње слабости федералног уставног концепта и његову склоност ка конфедералним решењима. Такође је анализирао како је у развоју југословенског уставног система дошло до неизбежне тензије између федералних органа власти и република, што је на крају узроковало политичку и правну дезинтеграцију. Проф. Оклопчић је истакао важност истраживања те теме за разумевање процеса који су утицали на распад Југославије и нагласио да се у савременом праву често наилази на сличне дилеме када су у питању савезни и конфедерални модели.

Проф. др Јован Комшић са Економског факултета у Суботици Универзитета у Новом Саду у пензији излагао је на тему „О аутономним покрајинама и концепту регионалне државе у делу академика Миодрага Јовичића“. Истакао је Јовичићево схватање аутономних покрајина у ширем концепту регионалне државе, указујући на разлику између функционалне регионализације и политичке територијалне аутономије. Додао је да је проф. Јовичић истицао важност одржавања равнотеже између централне и регионалне власти, како би се обезбедила функционалност државног система, а истовремено омогућило пуноправно учешће региона у одлучивању о питањима која се тичу њихових специфичних интереса. С обзиром на савремену ситуацију у многим земљама које се баве питањем регионализације, ставови проф. Јовичића су и данас веома релевантни у дискусијама о оптималном моделу дистрибуције власти у сложеним државама.

Доц. др Деспот Ковачевић са Факултета политичких наука Универзитета у Београду излагао је на тему „Миодраг Јовичић о регионализму и регионалној држави“. У свом излагању је истакао да је проф. Јовичић регионализам посматрао као рационалан облик вертикалне организације власти, који омогућава децентрализацију без разарања државног јединства. Јовичић је, према његовим речима, сматрао да је тај концепт важан за одржавање политичке стабилности јер омогућава да се сачува унутрашња равнотежа у држави и да се истовремено утиче на дистрибуцију власти тако да не дође до концентрације у једном делу државе. Најзад, указао је и на актуелност тих ставова у савременим расправама о територијалној организацији државе, у којима се регионализам поново намеће као могуће решење за управљање разноликим и мултиетничким друштвима.

Др Душан Илић, научни сарадник Института за европске студије у Београду, излагао је на тему „Бикамерална идеја у делу Миодрага Јовичића“. Анализирао је Јовичићево схватање дводомног парламентаризма, указујући на његове предности у обезбеђивању равнотеже између различитих политичких и територијалних интереса. Проф. Јовичић је, према Илићевим речима, сматрао да бикамерални систем омогућава бољу представљеност интереса мањих или регионалних јединица, чиме се спречавају доминација једне групе или региона у доношењу важних одлука. Илић је такође указао на то да бикамерални систем омогућава више слобода у регулативама које се тичу регионалних питања и већих интереса. У закључку је истакао да је Јовичићев рад у том контексту и данас драгоцен као смерница за развој парламентарних система који се суочавају са савременим политичким изазовима.

Алекса Николић, асистент Правног факултета Универзитета у Београду, излагао је на тему „Миодраг Јовичић о федералној егзекутиви“. У излагању је анализирао Јовичићев приступ организацији и функционисању извршне власти у федералним државама, са посебним освртом на однос између федералне владе и јединица федерације. Николић је истакао да је проф. Јовичић у свом раду посебно наглашавао потребу за јасним и функционалним разграничењем надлежности између федералне и републичке извршне власти јер се само тако може постићи стабилно и ефикасно функционисање федералног система. Асистент Николић је указао на значај стабилне и функционалне егзекутиве за опстанак федералног система јер без јасних правила о одговорности и делокругу, систем може постати неефикасан и неуспешан. Такође је истакао да је проф. Јовичић сматрао да је неопходно уставно утемељење механизма контроле извршне власти како би се избегли прекорачење овлашћења и конфликти између различитих нивоа власти.

Проф. др Наташа Рајић са Правног факултета Универзитета у Нишу излагала је на тему „Надзор државних органа над радом локалне самоуправе у светлости упоредне студије академика Миодрага Јовичића“. У излагању је анализирао упоредноправни приступ проф. Јовичића питању надзора над радом органа локалне самоуправе, при чему је указала на значај јасног нормативног разграничења између самосталности локалних власти и контроле законитости њиховог рада. Посебну пажњу је посветила различитим моделима надзора у упоредном праву те њиховим ефектима на функционалност и ефикасност локалне самоуправе. Истакла је да је проф. Јовичић доследно заступао став да надзор државних органа мора бити усмерен искључиво на обезбеђивање законитости, а не на мешање у самос-

талност локалних органа. У том смислу је нагласила да је равнотежа између контроле и аутономије кључни услов за очување демократског карактера локалне самоуправе.

Проф. др Јелена Јеринић са Правног факултета Универзитета Унион излагала је на тему „Реформа локалне самоуправе из перспективе Миодрага Јовичића“. У излагању је размотрила основне идеје проф. Јовичића о потреби сталне модернизације и јачања локалне самоуправе, као једног од темељних елемената демократског уставног поретка. Посебно је указала на значај јасног уређења надлежности локалних органа и на потребу унапређивања њихових институционалних и кадровских капацитета. Истакла је и да је Јовичић локалну самоуправу посматрао као простор непосредног остваривања демократских права грађана, али и као ниво власти који мора бити ефикасан и одговоран, као и да се његове идеје могу применити у савременим процесима децентрализације, нарочито у контексту унапређења квалитета јавних услуга и јачања поверења грађана у локалне институције.

Сарадник у настави Василије Марковић са Правног факултета Универзитета у Београду излагао је на тему „Уређење међуопштинске сарадње у појединим европским земљама“. У излагању је дао упоредноправни преглед различитих модела међуопштинске сарадње који постоје у појединим европским државама попут Енглеске, Шведске и Швајцарске, уз ослањање на методолошке приступе које је у својим истраживањима примењивао академик Миодраг Јовичић. Посебну пажњу је посветио институционалним облицима сарадње који омогућавају заједничко обављање послова од локалног значаја, уз очување самосталности појединачних општина. Истакао је да међуопштинска сарадња представља важан инструмент за повећање ефикасности локалне самоуправе, рационализацију трошкова и унапређење квалитета јавних услуга, упркос постојању проблема демократског дефицита који је постојао и у време писања докторске дисертације Миодрага Јовичића.

Професор др Марко Давинић са Правног факултета Универзитета у Београду излагао је на тему „Схватање улоге и значаја институције омбудсмана у делима академика Миодрага Јовичића“. У излагању је разматрао допринос проф. Јовичића теоријском обликовању институције омбудсмана у домаћој правној науци, а посебну пажњу је посветио његовом разумевању омбудсмана као специфичног механизма контроле управе и заштите права грађана. У анализи Јовичићевих радова указао је на то да је омбудсман посматран као институција која делује између формалне правне контроле и политичке одговорности, са наглашеном превентивном функцијом. Освр-

том на упоредноправна решења, приказано је како је проф. Јовичић настојао да ту институцију прилагоди домаћем правном систему, не занемарујући њене изворне скандинавске корене. Истакнуто је да су та разматрања имала трајан утицај на развој концепта независних контролних тела у Србији.

Професор др Слободан Вукадиновић са Правног факултета Универзитета Унион излагао је на тему „Омбудсман у функцији заштите потрошача“. Излагање је било усмерено на анализу могућности и домета деловања омбудсмана у области заштите потрошачких права, ослањајући се на методолошке и теоријске поставке које је у својим радовима развио академик Миодраг Јовичић. Посебно је разматран однос класичних механизма заштите потрошача и улоге омбудсмана као алтернативног, мање формалног облика заштите. Указано је на то да омбудсман, захваљујући својој независности и флексибилности, може представљати значајан коректив у односима између потрошача, привредних субјеката и јавне управе. Проф. Вукадиновић је закључено да Јовичићев приступ омогућава проширено разумевање функција омбудсмана у савременим правним системима, нарочито у условима развоја потрошачког права.

Професорка др Маја Настић са Правног факултета Универзитета у Нишу излагала је на тему „Актуелност Јовичићевог истраживања о омбудсману“. У излагању је преиспитивала трајну научну и практичну вредност Јовичићевих упоредноправних истраживања институције омбудсмана, која су и након више деценија остала релевантна. Посебну пажњу је посветила његовој методолошкој доследности у анализи положаја, надлежности и начина деловања омбудсмана у различитим правним системима. Указала је на то да су ова истраживања посебно значајна у савременим условима, у којима се независна контролна тела суочавају са бројним институционалним и политичким изазовима. Закључила је да дело проф. Јовичића и даље представља поуздан теоријски оквир за разумевање улоге омбудсмана у заштити права грађана и јачању владавине права.

Свака од тематских сесија била је праћена живом и садржајном дискусијом, која је превазилазила оквире појединачних излагања и отвараола шира питања од историјских искушења српског народа до актуелних правнополитичких изазова. Посебну пажњу су изазвала питања о томе како би Миодраг Јовичић, својим изразито аналитичким и критичким приступом, али и правдољубивошћу и израженим патриотским осећајем, реаговао на актуелне правне изазове са којима се наше друштво и држава суочавају и на спољном и на унутрашњем плану. Конференција је протекла у атмосфери високог

научног нивоа и отвореног дијалога, показујући да дело академика Миодрага Јовичића и даље представља жив и инспиративан оквир за разумевање кључних уставноправних и друштвених изазова савремене српске правничке стварности. Очекује се да ће се зборник радова са конференције појавити у јавности почетком 2026. године, чиме ће широј академској и стручнијој јавности бити омогућено да се дубље упозна са темама тих излагања.

Рад приспео / Paper received: 4.12.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 11.12.2025.

Ђурђина МАРИЋ*

ИЗВЕШТАЈ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ „IUSTORIA 2025: РАТ И МИР (У ПРАВНОЈ ИСТОРИЈИ)“

У конференцијској сали Правног факултета Универзитета у Београду, од 17. до 19. новембра 2025. године, одржана је шеста по реду међународна студентска конференција из области правне историје, на тему рата и мира у правној историји, у част осамдесетогодишњице завршетка Другог светског рата. Покровитељ конференције била је организација „Српско правно друштво 1835“. У раду конференције су, осим студената правних факултета универзитета у Београду, Бања Луци и Зеници, учествовали и студенти из Пољске, Аустрије, Мађарске, Италије и Јапана, и то са универзитета у Варшави, Кракову, Лођу, Торуну, Бечу, Мишколцу, Верони те Универзитета Кансај, који су три дана у девет сесија организованих на српском и енглеском језику имали прилику да изложе своје радове и да дају изузетан научни допринос у овој области.

ПРВИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Након регистрације учесника, конференција је отпочела уводним обраћањем професора др Далибора Ђукића, продекана за међународну сарадњу Правног факултета Универзитета у Београду, који је истакао да присуствујемо једној од најзначајнијих студентских конференција на Правном факултету и да је тема конференције посебно важна за Балкан, с обзиром на то да смо током историје имали искуства и са ратовањем и са проналажењем мировних решења којима су се ратови окончавали. Потом се присутнима обратила проф. др Нина Кршљанин, председница Организационог одбора, која је говорила о настанку саме конференције, осврнувши се на то да се

* Студенткиња докторских студија на Правном факултету Универзитета у Београду и судијски сарадник.

због тада актуелне пандемије самој организацији конференције наметнула неопходност да у почетку буде одржавана у онлајн формату, али да то није била препрека да пристигну бројни квалитетни радови, да се конференције реализују успешно и да готово сви говорници активно учествују у веома плодноним дискусијама. Осим тога, проф. Кршљанин је напоменула да су пристигли радови објављени у међународном академском студентском часопису *Весник љравне историје*, чији је издавач Правни факултет Универзитета у Београду и који излази два пута годишње, те је искористила прилику да охрабри све присутне да и сами напишу радове.

Након поздравних речи и фотографисања учесника, присутни су имали част да им прво предавање на енглеском језику одржи проф. др Стивен Донахи (Stephen Donnachie), који је говорио о правном контексту сукоба између династије Хоенштауфена и Ибелина на Латинском истоку у периоду од 1228. године до 1242. године (Law and Civil war: The legal Context to Conflict between the Hohenstaufen and Ibelins in the Latin East, 1228–1242). У свом веома садржајном излагању, професор Донахи је, говорећи о грађанском рату у Јерусалимском и Кипарском краљевству, који је данас познатији као Рат Ломбарда, односно рат између присталица династије Хоенштауфен и цара Фридриха II, с једне стране, и Ибелина, с друге стране, истакао да је суштински разлог тог рата био сукоб права и силе, односно Фридрихова намера да контролише регентство свог младог сина Конрада II који је владао на Кипру, где је у ствари по локалном феудалном праву краљевства наследник требало да буде Иван од Ибелина. Донахи је истакао да је већ у том периоду постојала свест да царска титула не може бити извор права сама по себи и да цар не може бити изнад уставног поретка и судске власти.

Потом је реч дата ауторима радова, чија су излагања била подељена у три сесије на српском и енглеском језику. Прву сесију на српском језику под називом „Рат и мир од антике и даље“ отворила је студенткиња Универзитета у Београду Катарина Деља са радом „Први мировни уговор у историји“. Говорећи о Кадешком споразуму као најстаријем сачуваном мировном споразуму склопљеном крајем XIII века пре нове ере, којим је окончан сукоб између Египатског краљевства и Хетитске државе, она је изнела своја запажања о елементима тог споразума и значају правног наслеђа првог познатог мировног уговора. Затим је Светлана Марјанов, излажући на тему „О два рата и два мира: оглед из теологије политике“, истакла да недостаје диференцијација појмова рат и мир, који се међусобно преплићу, те да кључно место на којем се током целе историје одигравају ратови и мирови нису спољашња бојна поља и историјски догађаји

већ срце свакога од нас. На крају ове сесије излагали су студенти Универзитета у Београду Милош Ивковић и Лука Бабић о свом ко-ауторском раду „Еволуција диктатуре: Рим као инспирација фашистичкој Италији“. Они су истакли да је основна линија разграничења између римске и Мусолинијеве диктатуре начин доласка на власт и титулус власти, односно да је диктатура у време Римљана почивала на очувању поретка, мира и моралног интегритета друштва, а да је Мусолинијева диктатура била израз фашистичког идеала тоталитарног уређења, у којем је држава апсолутни ауторитет, а индивидуална права потчињена колективној вољи коју је представљао вођа.

Другу сесију на енглеском језику под називом „Military Legal from History Antiquity until the French Revolutionary Wars“ отворио је студент Универзитета у Београду Огњен Лопичић, који је у излагању о свом раду „War and Peace in Serbian Legal History: A Parallel between the 11th and 19th Centuries“ настојао да представи наслеђе и еволуцију српског права у две наизглед удаљене, али веома значајне епохе. Затим је студент са Универзитета у Варшави Franciszek Ignacy Fortuna на свеобухватан начин представио све аспекте документа под називом „Edict on the Pursuit of Deserters in the Kingdom of Prussia from 1788“, откривши нам занимљиво становиште о коришћењу локалног становништва у прогону дезертера, са посебним увидом у друштвени контекст и односе између државе и поданика у то време. Ту сесију је затворио студент са Универзитета у Бечу Felix Nachtlberger представљањем резултата истраживања до којих је дошао приликом писања рада „Duress of Circumstances and the Soldiers Duty – A Sketch of History“, у коме је руководећи се релевантним правним изворима из XVIII, XIX и XX века анализирао историјски развој института принудних околности у његовом односу са дужношћу војника да трпи принудне околности.

На трећој и финалној сесији на енглеском језику под називом „Military Legal History from the Late 19th Century Onward“ говорила је студенткиња Универзитета у Верони Beatrice Rabbiosi D’Alessandro, која је у раду „Between Law and Power: The Myth of a Just Treaty“ на примеру Споразума из Вухалеа из 1889. године, потписаног између Краљевине Италије и Етиопског царства, представила занимљиву причу о језичкој двосмислености и њеној улози у правној обмани, испитујући како су мировни уговори, посебно они настали у колонијалним контекстима и у условима глобалне неравнотеже снага, често функционисали као продужетак рата, а не као његово решење. На крају је студент Универзитета у Београду Огњен Бојанић представио свој рад „The Liber Code and Command Responsibility“, у којем се бавио анализом института командне одговорности и доприносом

немачког правника Франциса Либера дефинисању кодификације војног права, чиме је први дан конференције био завршен.

ДРУГИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Учесници другог дана конференције су имали част да им проф. др Самир Аличић одржи друго по реду предавање на енглеском језику под називом „Roman Law and War“. Од њега смо научили да су Римљани увели концепт правом регулисаног ратовања, односно *bellum iustum*-а као посебног скупа правних правила којим је уређиван начин проглашења рата и закључивања мира. Проф. Аличић се посебно осврнуо на то како је регулисан статус непријатеља, ратних заробљеника и имовине која би била заплена током ратова, при чему је упоредио поменута решења са постојећим сетом правила који су данас заступљени у модерном ратном праву и војном праву, дајући на тај начин свим учесницима бројне идеје за нека даља будућа истраживања.

По завршетку предавања аутори су имали прилику да излажу своје радове у две сесије. Четврту сесију на енглеском језику под називом „War, Peace and Law in Poland during the Interwar period“ отворила је студенткиња Универзитета у Београду Мина Тошић, која је излагала о свом раду „From the right to war to laws prohibiting war: historical evolution and effectiveness“, у којем је представила еволуцију од моралних ограничења до правне регулације оружаних сукоба у облику међународних институција и уговора од најранијих помињања рата познатим људској историји, па све до Повеље Уједињених нација. Потом је реч дата студентима са универзитета у Кракову и Лођу – најпре студенткињи Изабели Васик (Izabela Wasik), која је, излажући о раду „Could the Authorities Keep an Eye on People’s Plates? The Legal Aspects of Food Rationing in Galicia during the First World War“, покушала да представи на који начин ратно стање утиче на конзумацију хране, како прописи могу становништву захваћеном ратом обезбедити непрекидно снабдевање храном а да истовремено, са циљем спречавања опасности од глади, буде регулисана потрошња основних животних намирница попут хлеба или млека. Студент Миколај Трушковски (Mikolaj Truszkowski) је представио резултате до којих је дошао у свом раду „Anti-War Mechanisms in Polish Constitutions of the Intewar Period (1918–1939)“, у којем је разматрао антиратне механизме, под којима подразумева сва ограничења овлашћења извршне власти која би била против јавног ин-

тереса, кроз анализу могућих уставних решења у датом периоду. Студент Дарјуш Пјотровски (Dariusz Piotrowski) је представио свој рад „Law after War or War in Law? The Problem of Lawmarking in statu nascendi on the Example of the Commercial Law System in the Second Polish Republic (1918–1939)“, у којем се бавио начином уједначавања наслеђених правних система у Пољској кроз анализу стања у регулативи трговинског права.

Након краће паузе, у петој и последњој планираној сесији тог дана на српском језику под називом „Рат и право од Велике источне кризе до Другог светског рата“ своје радове су представили студенти са Универзитета у Бања Луци. Студенткиња Моира Кеџман је својим радом „Невесињска пушка“ допринела још дубљем разумевању значаја тог својеврсног симбола српског отпора вишевековној османској тиранији. Руководећи се свим актуелно доступним изворима, сагледала је непосредне прилике пред избијање тог устанка у Босни и Херцеговини, његове узроке и ток, односе великих сила и став Србије и Црне Горе према њему, као и значај устанка за Босну и Херцеговину и њен будући статус у међународној заједници. Потом је студенткиња Ивона Илић представила рад под називом „Злочини у Првом светском рату на простору бугарске окупационе зоне у Краљевини Србији са аспекта међународног хуманитарног и ратног права“, у коме је обрадила питање бугарских злочина у време окупације на територији Краљевине Србије у Првом светском рату, смештајући их у правни контекст предратног и послератног развоја међународног хуманитарног и ратног права, при чему је дужну пажњу посветила хронологији развоја односа двеју држава, истовремено са развојем међународних правила ратовања. У раду „Бањалучки велеиздајнички процес (1915–1916)“ студент Никша Дражић је садржајно анализирао правни положај Срба у Босни и Херцеговини за време аустроугарске владавине и након Сарајевског агентата, када је аустроугарска власт хапсила најугледније Србе Босне и Херцеговине оптужујући их за велеиздају. Студент Живан Лабус у свом раду „Лига народа као продукт Версајске мировне конференције“ бавио се питањима сврсисходности, успеха, неуспеха, релевантности Друштва народа да дође до потенцијалних унапређења постојећих међународних организација за очување мира. Сесију је затворио студент Андрија Мировић, аутор рада „Злочини над монаштвом и свештенством Митрополије црногорско-приморске у Другом светском рату“, у којем је истражио последице обрачуна свештеника и монаха Митрополије црногорско-приморске са окупаторима, али и са комунистичким режимом, чиме је и други дан конференције био завршен.

ТРЕЋИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Учесници последњег дана конференције имали су част да им треће предавање на енглеском језику одржи проф. др Миле Бјелајац на тему „International Legal War Conventions and Double Standards – Case of Serbia in the 20th Century“. Говорио је о основним идејама због којих су настале међународне ратне конвенције, као што је потреба да се донесе скуп универзалних правила којих ће се придржавати све државе, а које би ограничиле начин вођења рата, заштитиле цивиле, ратне заробљенике и болеснике. На примеру Србије, као жртве агресије у оба светска рата и деведесетих година, објаснио је да у пракси примена тих правила често зависи од политичке моћи и интереса великих сила и да се у том смислу двоструки стандарди огледају у селективном кажњавању и различитом тумачењу истих правила. Иако су међународне ратне конвенције донете да би све државе биле заштићене, пример Србије је показао да због политичких интереса једна земља која је иначе жртва кршења међународног права може бити и бива више оптуживана негоштићена тим истим правом.

Након предавања, у шестој сесији на енглеском језику под називом „Towards and after WWII“, студенткиња са Универзитета у Варшави Михалина Марија Вођинска (Michalina Maria Wodzińska), говорила је о свом раду „War as a Concept in Fascist Criminal Law: The 1930 Italian Penal Code and Its Role in the Regime’s Ideology“, у коме је разматрала како је фашистички режим криминализовао радње које су утицале на национално и друштвено осећање, како је кажњавање таквог понашања допринело реализацији фашистичке идеологије у Италији и какву су улогу ове одредбе играле током Другог светског рата, уз осврт на правне елементе кривичних дела која се тичу националног осећања и духа. Затим је студенткиња Универзитета у Кракову Ангелика Михалик (Angelika Michalik) представила рад на тему „War and Peace in a Polemological Perspective – an Overview of Japanese History in the Context of World War II“. Она је из угла јапанске полемологије и перспективе о питањима рата, са посебним освртом на положај Јапана у Другом светском рату, истраживала однос рата и мира као таквих, сходно принципу да је познавање рата неопходно за познавање мира. Сесију је затворио студент са Универзитета у Зеници Филип Новаковић, који је у раду „Post-war“ Governance: Legal and Historical Perspectives of the „Donitz Administration“ издвојио Флензбуршку прелазну владу која је успостављена у Немачкој непосредно након Хитлерове смрти како би анализирао пресек околности, права и политике у периодима рата и мира.

Седму сесију на енглеском језику под називом „Justice and Restitution after WWII“ отпочела је студенткиња са Универзитета у Мишколцу Milica Пић која је у свом раду „The Nuremberg Trial: Foundations of Modern International Criminal Law“ успела да испита правни, историјски и етички значај Нирнбершког процеса. Она је истраживала његов утицај на развој међународног кривичног правосуђа, уз посебан осврт на принципе индивидуалне одговорности, дефинисање злочина према међународном праву и наслеђе Нирнберга у обликовању глобалних стандарда за кривично гоњење ратних злочина. Затим је студент са Универзитета у Лођу Wojcieh Њевјадомски (Wojciech Niewiadomski) говорио о свом раду „Not only Nuremberg. How Nazi Criminals were Tried in Europe on the Example of the Jurgen Stroop Trial“, у којем је истражио случај Јиргена Штропа, чије се суђење одржало у послератној Пољској, и указао на историјски контекст, дела која је Штроп починио и изложио кривичнопроцесне аспекте као што су одбрана и главни аргументи тужилаца. Студенткиња са Универзитета у Варшави Наталија Нијеробца (Natalia Nieróbca) је у раду „Not only Doctor’s Trial: ‘medical war crimes’ in the Case Law of International Courts in the 20th and 21st Centuries“ истражила како се приступ међународних судова ратним злочинима медицинске природе развијао у XX и XXI веку. Затим је студенткиња Универзитета у Варшави Јулија Глебоцка (Julia Głębocka) представила свој рад „Postwar Restitution of the Family unit in the Soviet Russia. A Brief Analysis of the Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR on Family Law from 1941–1945“, у којем је показала како су промене у породичном праву биле приказане у совјетској пропаганди тог времена и шта су истраживачи у образовању мислили о њима. На крају је студенткиња са Правног факултета Универзитета у Београду Маша Лопушина говорила о свом раду „Constitutionalizing Gender Equality as a Path to Peace in post Second World War Socialist Federal People’s Republic of Yugoslavia“, у којем је, на примеру послератне СФРЈ, показала како је обећање родне равноправности уписано у закон као део шире визије мира, са циљем да обнови друштво на новим темељима чак и када се показало да се старе норме тешко превазилазе.

У осмој сесији на енглеском језику под називом „International Law Securing Peace“ говорио је студент са Универзитета у Торунју Michal Feter. У свом раду „The Thought of Rafal Lemkin (Architect of the Concept of Genocide) and its Importance in the Formation of International Criminal Law“ он је анализирао личност и дело Рафала Лемкина, пољског адвоката јеврејског порекла, који је у светску историју ушао као архитекта концепта геноцида, као и на активности

које је Лемкин предузео, а које су значајно допринеле развоју међународног кривичног права. Затим је студент са Универзитета Кансај Ujong Jong представио свој рад „International Law Could Act as a Role of Peace in Korean Conflict (1950–1953)“, у којем је разматрао питање да ли је право на самоопредељење било прикладно у процесу мирног решавања корејског питања. Студенткиња са Универзитета у Лођу Nawojka Eckhardt, говорила о свом раду „The Right to Provide Protection to Foreigners on the Territory of the Host Country – the Polish Example“ и приказала порекло савремених прописа о праву на азил, представила одредбе које су тренутно на снази у Пољској, описујући миграциону кризу на пољско-белоруској граници, која је довела до подношења нацрта закона којим се предвиђа суспензија права на азил.

На самом крају конференције, у деветој сесији на српском језику под називом „Историја сукоба савременог доба и перспективе установа рата и мира“, студенткиња Универзитета у Београду Сташа Андрејић је представила свој рад „Историјски аспекти злочина агресије“, у којем се бавила еволуцијом концепта агресије, од његове нејасне дефиниције у међуратном периоду, преко Нирнбершког трибунала, до савременог институционалног оквира успостављеног захваљујући механизмима Међународног кривичног суда. Студенткиња Универзитета у Београду Ђурђина Марић је у раду „Три деценије опстанка Дејтонског споразума“, у светлу 30. годишњице потписивања Дејтонског мировног споразума, анализирала будућност његовог даљег опстанка упркос веома сложеним актуелним збивањима на Балкану, чиме је последњи дан ове конференције био завршен.

Рад приспео / Paper received: 15.12.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 21.12.2025.

Ђорђе СТЕПИЋ*

УМЕСТО НЕКРОЛОГА:
ПРОФ. ДР ЉУБОМИРКА КРКЉУШ (1940–2024)
И ЈЕДАН НЕОДРЖАНИ ИНТЕРВЈУ
ЗА „ВЕСНИК ПРАВНЕ ИСТОРИЈЕ“

За својих првих шест година објављивања, у Веснику правне историје се, поред чланака, приказа и других прилога, усталила и неговала једна, за научни часопис, сразмерно ретка форма – интервју са знаменитим (правним) историчарима. До сада, велика већина бројева садржи барем по један овакав прилог. Избор личности за интервју редовно је потицао од самих чланове редакције, који су се водили критеријумом дугогодишњег искуства и великог научног доприноса интервјуисаних. Како је заслужних много, њихов редослед појављивања највише је условљен каквом животном логистиком, те потребом да се у часопису подједнако заступе и страни и домаћи стручњаци.

У другој половини 2024. године, заокружујући број 2/2024, поставило се питање следећег интервјуа. Као водитељу разговора „у вишеструком поврату“ и овога пута ми је пало у део да предложим личност за разговор. По оба поменута критеријума из претходног пасуса, једна личност са наших простора се наметала више од свих других – професорка Љубомирка Кркљуш. Њена дивљења вредна биографија и библиографија,¹ као и теме којима се бавила, учиниле су је незаобилазним кандидатом за следећи интервју.²

* Аутор прилога је асистент и студент докторских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs.

1 Сасвим кратка биографија, са изводом из библиографије професорке Кркљуш, биће доступна даље у прилогу. За детаљнију библиографију (до 2010. године) видети њену одредницу на сајту Матице српске: <https://www.maticasrpska.org/rs/љубомирка-кркљуш/>

2 Не знајући за смрт проф. Кркљуш, (27. децембра 2024. године) а ишчекујући њен одговор (уз редакцију постављених питања), наредни интервју обавио сам

По добијању сагласности редакције, крајем октобра и половином децембре исте године, писао сам професорки ради уговарања детаља нашег разговора. У наставку је текст размењених електронских порука, без редакторских измена:

*Ђорђе Степић Љубомирки Кркљуш,
28. октобар, 2024. године:*

Поштована професорка,

Пре свега, надам се да сте добро и здраво.

Пишем Вам у своје и у име редакције “Весника правне историје”, међународног студентског часописа Правног факултета Универзитета у Београду, на челу са проф. Нином Кршљанин, са једном молбом.

Наиме, била би ми част да обавим са Вама један академски интервју за потребе нашег часописа.

Интервју се може обавити у форми (видео) снимљеног разговора, који би био, уз Ваше допуштење и ауторизацију, објављен на Јутјуб каналу нашег часописа. Паралелно са тим, текст интервјуа би био објављен као прилог у Веснику.

На првом приложеном линку је снимак интервјуа са проф. Гашом Поповићем, а у другом писана верзија објављена у Веснику:

https://youtube.com/playlist?list=PLG3J6c_FyP92FhdkoBfg16SOQs6fEl00W&si=cqIAPskX_msRCBdd

<http://ojsnovi.ius.bg.ac.rs/index.php/Vesnik/article/view/94>

Оквирна питања, у вези Вашег живота и рада, проследио бих Вам благовремено пре разговора. Разговор, уколико Вам то буде одговарало, можемо обавити/снимити када и где год Вама буде било најзгодније. Уколико би Вам снимање било напорно, разговор можемо обавити уживо или кроз преписку, па га објавити само у писаном облику.

Надам се да ћете прихватити позив за разговор и стојим на располагању за сва питања у међувремену.

Срдачан поздрав,

Ђорђе Степић

Сарадник на Правном факултету у Београду,

Заменик уредника “Весника”

30. децембра 2024, са проф. Срђаном Шаркићем, њеним дугогодишњим сарадником. Овај интервју је доступан у број 2/2024 Весника правне историје.

*Љубомирка Кркљуш Ђорђу Сїеїићу,
29. октобар, 2024. године:*

Драги колега,

Обрадовао ме је Ваш позив и радо бих га прихватила. Постоји само један, али битан проблем који може озбиљно отежати изведбу овог подухвата. Наиме, нисам ни добро ни здраво, имала сам несрећу да ме у невреме (у већ дубокој старости) задеси тешка болест. Примам терапију која засада делује боље него што се очекивало, али има многобројне непожељне нуспојаве, што свакако ограничава моје могућности. На ногама сам, когнитивне функције (тако фреквентан појам у последње време 😊) ме још савршено добро служе, али, нажалост никакво снимање, па ни непосредни разговор не би било могуће организовати.

Преостаје преписка, која се може организовати тако да ми шаљете неке тематске заокружене групе питања или комплетан списак питања и тема, што зависи од Вас. Размислите да ли у оваквој, да кажемо, осакаћеној верзији Ваших уобичајених интервјуа, можете да прихватите мој предлог, па ми јавите.

Захваљујем, поздрављам, а молим да моје поздраве пренесете и проф. Кршљанин.

Срдачно, Љубомирка Кркљуш

*Ђорђе Сїеїић Љубомирки Кркљуш,
29. октобар, 2024. године*

Поштована и драга професорка,

Хвала Вам пуно на прихватању позива и брзом одговору!

Јако ми је жао поводом вести о Вашем здрављу – претходно сам се врло радовао сусрету са Вама на скупу о кнезу Михаилу, који су, чини ми се, спречили исти разлози.

Надам се да ће Вам бити боље убрзо. 😊

У међувремену, интервју можемо да урадимо кроз преписку, наравно. Бићу слободан да Вам, почетком идуће недеље, пошаљем нека оквирна питања, која можемо доцније редиговати заједно.

Отпоздрављам Вам у своје и у име проф. Нине!

Срдачно,

Ђорђе Степић

Исти, 12. децембар, 2024. године

Поштована и драга професорка,

Уз огромно извињење на кашњењу, шаљем Вам питања за интервју за Весник правне историје. Надам се да сте боље у односу на време претходно размењених мејлова.

Такође, надам се да Вам је форма питања одговарајућа. Замолио бих Вас да слободно допуните постојећа или да додате нова питања, пошто сам неке теме из Вашег живота и опуса сигурно прескочио или им нисам посветио довољно пажње.

Унапред Вам хвала на свим коментарима и сугестијама!

Срдачан поздрав,

Ђорђе Степић

Прилог: Интервју – Проф. Кркљуш. docx

*Љубомирка Кркљуш Ђорђу Сћејићу,
16. децембар, 2024. године*

Драги колега,

Очекивала сам да се јавите раније, али верујем да постоје оправдани разлози што то нисте учинили, па Вам опраштам.

С предлогом питања која сте послали могу се углавном сложити, мада ће бити доста тешко одвојити оно што су личне успомене и утисци од нечега што може бити занимљиво и ширем кругу читалаца, али претпостављам да је то неизбежно када се пише о свом животу и раду. Међу линковима које сте ми послали нема писаног текста, или је можда мени некако промакао, па ми недостаје важан податак – обим. Јавите ми, или пошаљите неки штампан интервју у ворду. То може бити корисно и у погледу саме садржине. Животни и професионални пут Гаше Поповића и мој се много разликују, па ми његов интервју, иако је наравно веома занимљив, у том погледу није могао бити од велике помоћи.

Што се тиче мог здравља, није, нажалост, напредовало. Зато бих тешко могла да одредим време које ће ми било потребно да текст напишем. Када ми јавите колики обим треба да буде, да ли постоји и колики рок, проценићу да ли ћу бити у могућности да га напишем. Надам се да ћу бити у стању да то урадим, то мом здрављу може бити чак и врло корисно. 😊

У Ваш текст бих морала да унесем неке мале допуне и исправке, па се надам да нећете имати ништа против тога.

Срдачан поздрав,

Љубомирка Кркљуш

*Ђорђе Сћејић Љубомирки Кркљуш,
16. децембар, 2024. године*

Драга професорка,

Хвала Вам на разумевању за закаснило слање питања за интервју!

Сматрам да ће Ваше личне успомене и утисци управо бити занимљиви и ширем кругу читалаца, те су питања смишљена и уобличена на такав начин. Наравно, сваки Ваш предлог у погледу њихове измене и допуне прихватам оберучке!

Обим досадашњих интервјуа је варирао: од пар страница писаног текста па до готово 50 (интервју проф. Аврамовића у првом броју). У том погледу немамо ограничења.

Такође, ни око рока за слање се немојте бринути – чим Вам здравље буде дозволило да га напишете, ми ћемо га одмах пустити у процедуру и објавити, било у броју 2/24 или 1/25.

Желим Вам свако добро, пре свега у погледу здравља и радујем се неком будућем (незваничном) разговору уживо! 😊

Велики поздрав,
Ђорђе Степић

*

Пре започињања ове преписке, имао сам само један, такође електронски контакт са проф. Кркљуш, приликом слања позива за скуп поводом 200 година од рођења и 155 од смрти кнеза Михаила Обреновића. Ипак, он је био чисто протоколаран и састојао се од слања позива и потврде пријема прилога. Како је здравље професорку и тада спречило да присуствује нашем скупу, то је изнад приложена преписка била прва прилика да „разговарамо“.

Ма колико кратка, она је потврдила све што сам о професорки чуо од оних који су је познавали. Најпре, њен брз одговор и радо прихватање разговора, показују је као особу увек спремну за сарадњу и излагање у сусрет млађим колегама, а спремност да опрости прекорачење првобитног рока слања једну благост духа каква се, усудићу се рећи, ретко среће у академским круговима. Са друге стране, брижност о техничким пропозицијама и садржини питања, доказ су нечега што се види у свим њеним радовима: старања о свим суштинским и формалним квалитетима сваког објављеног текста.

У самом тону професоркиних одговора, упркос њеном тешком стању, просијава једна врста оптимизма и животне радости, те воље да и даље остане присутна у својој области, међу темама којима је суверено владала, о чему сведоче њене последње књиге и чланци, међу којима је и „Константин Богдановић и Обреновићи“, из поменутог зборника радова са скупа посвећеног кнезу Михаилу, као и овај недовршени покушај интервјуа за наш часопис, којим би се професорка и њен рад, уверен сам, у најбољем светлу представили и оним гене-

рацијама које нису имале прилику да прате њена предавања и писање у току претходних готово шест деценија. У наставку, прилажем прву и, испоставиће се, нажалост једину верзију питања за интервју са професорком Љубомирком Кркљуш.

Предавањем овог текста јавности, покушавам да одужим велики дуг према проф. Кркљуш, чије је вишедеценијско прегалаштво оставило неизбрисив траг у многим областима, али пре свега у правној историји српског народа северно од Саве и Дунава, особито у периоду од Српске револуције 1848/1849 до ослобођења и уједињења 1918. године. Нека јој је лака српска земља!

*

ИНТЕРВЈУ: ПРОФ. ДР ЉУБОМИРКА КРКЉУШ

Проф. др Љубомирка Кркљуш рођена је у Шајкашу 1940. године. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду 1964, где је успешно одбранила и магистарску, 1972. године и докторску тезу „О политичким странкама у Војводини од 1918. до 1929. године”, 1978. године. На Правном факултету Универзитета у Новом Саду је започела каријеру као асистент 1965. године. У току 43 године рада, на истом факултету, на коме је обављала и дужности декана и продекана, напредовала је кроз сва наставна звања, све док се није пензионисала 2008. године, као редовни професор.

Предавала је Историју држава и права народа Југославије, Историју држава и права народа Србије и Црне Горе и Правну историју српског народ – предмет који се мењао заједно са (заједничком) државом, као и изборни предмет Историја политичких и правних институција Војводине. Поред рада у Новом Саду, три године је била ангажована као предавач и на Правном факултету у Источном Сарајеву.

Била је потпредседник Матице српске, као и секретар Одељења за друштвене науке Матице српске. Члан је Одбора за изворе српског права САНУ и члан Националног савета за научни и технолошки развој Републике Србије.

У току своје научне каријере се бавила правном историјом српских земаља преко Саве и Дунава, нарочито историјом Српског народног покрета 1848–1849. године, стварањем Краљевине СХС 1918. године, као и интелектуалном историјом, кроз чланке и студије о знаменитим српским правницима (Бождару Грујовићу, Сави Текелији, Стевану Радичевићу, Павлу А. Поповићу и Константину Богдановићу). У њеној библиографији се налази више десетина научних чланака, као и збирки извора: „Одабрани извори из државноправне

историје Југославије” (са Срђаном Шаркићем), „Одабрани извори из правне историје српског народа”, те уџбеници, који су доживели више издања: „Општа историја државе и права” (са Срђаном Шаркићем), „Историја држава и права српског народа”, „Правна историја српског народа”, „Историја политичких и правних институција Војводине”.

Ауторка је монографија: „Средишњи органи власти у Српској Војводини 1848–1849”, „Пројекти устава за Војводину Србију настали у току српског народног покрета 1848–1849”, „Присаједињење Војводине Србији 1918.” (коауторски са Лазаром Ракићем и Самуелом Јованковичем), „Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848–1849”, „Павле Арс. Поповић (1812–1849): Стеријин критичар, правник, новинар”, „Лист *Der Serbe* о Српском народном покрету 1848–1849”, „Константин Богдановић: (1811–1854)”.³

Преминула је 27. децембра 2024. године.

Поштована професорка, пре свега, хвала Вам што сте прихватили позив да о Вашем животу и раду говорите за Весник правне историје.

*

Ваше најраније детињство везано је за Краљевину Југославију, окупацију и потоњу социјалистичку Југославију. Имате ли неких упечатљивих сећања на тај турбулентан период?

*

Шта сматрате да Вас је привукло студирању права?

*

А шта за бављење правном историјом?

*

Студирали сте и докторирали на Правом факултету Универзитета у Београду, а читаву каријеру изградили на Правном факултету Универзитета у Новом Саду. Како су тада изгледале студије права? На који начин мислите да су се промениле од почетка Вашег рада до данас?

3 Текст увода је интегралан, послан и одобрен од проф. Кркљуш, путем електронске преписке, 16. децембра 2024. године. Последња реченица, слично као и у свим Весниковим интервјуима, гласила је: „Интервју је, путем преписке, обавио мср Ђорђе Степић, децембра 2024. године. Празно место за дан у месецу остављено је за датум несудоног пријема одговора проф. Кркљуш.

*

Вашој импресивној биографији ваља додати и трогодишњи ангажман на Правном факултету у Источном Сарајеву. Какве успомене носите одатле?

*

Ваш научни и наставни рад је првенствено био окренут националној историји државе и права у 19. и почетком 20. века. У току деценија, много тога се променило: Југославија је доживела низ државноправних и других преображаја, те најпосле и растакање у низ независних држава. Као неко ко се бавио настанком заједничке југословенске државе, колико су на Ваше научно посматрање помену-те промене имале утицаја? Какву би позицију, по Вама, у тим ситуацијама требало да заузме научник, као јавни радник?

*

Велики део Вашег опуса чине радови и монографије посвећене (правној) историји Српског покрета 1848-1849 године и Војводине српске. Поред осталог, бавили сте се и идејама Саве Текелије за обнову српске државности. Како је и под којим условима заматак за такав чин опстајао у јужној Угарској?

*

Какву су улогу народни покрети у српским земљама јужно од Саве и Дунава у 18. и 19. веку имали у развоју народне свести код сународника северно од река, а какву Српски покрет 1848–1849. године на стање духова у тада аутономним државама Србији и Црној Гори?

*

Какав је поменути утицај постојао на плану државноправног развоја и завођења напреднијих установа у Кнежевини Србији?

*

Неколико радова и књига посветили сте угледним Србима правницима – пречанима. Почев од Ивана Југовића и Божицара Грујовића, тешко је замислити нашу правну историју без њиховог уплива. Можете ли нам рећи нешто више о њима?

*

Откуда потиче ваше интересовање управо за личности Павла А. Поповића и Константина Богдановића?

*

Један део ваших радова бави се уједињењем и стварањем Краљевине СХС, нарочито присаједињењем Баната, Бачке, Барање (и Срема) Краљевини Србији. Колико је значајно да се кулминација дугогодишњих историјских процеса југословенског уједињења, новембра 1918. године, исправно разуме данас, са становишта правне историје?

*

Премда сте већ 16 година у пензији, изузетно сте плононосан стваралац – у протеклих пар година објавили сте више научних радова, као и три монографије. Какви су Ваши планови за наредни период?

*

Која би била Ваша порука новим генерацијама правника и правних историчара?

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

1. Профил часописа и врсте радова које се објављују

Весник љравне историје / Herald of Legal History је међународни академски студентски часопис, посвећен проучавању правне историје свих земаља и свих раздобља. Издавач часописа је Правни факултет Универзитета у Београду. Часопис излази два пута годишње, у ограниченом штампаном тиражу и електронски у отвореном приступу.

Радове могу подносити како студенти основних и постдипломских студија права, тако и студенти других друштвено-хуманистичких наука. Прихватају се и радови аутора којима је престао статус студента, уколико су га имали у време истраживања, односно писања рада.

Текстови могу бити на српском или енглеском језику.

Прихватамо следеће врсте радова:

1. Студентске академске чланке; у случају коауторских радова, сви аутори морају да имају статус студента у високошколској установи. Радо примамо како радове који се тичу појединачних правног система, тако и оне који примењују упоредни приступ.
2. Приказе књига; предмет рада могу бити како скорашње, тако и давно објављене књиге, али приступ се мора прилагодити сходно томе. Уколико се ради о приказу старије књиге која је у међувремену доживела поновно издање, аутор прегледа мора дати пуне библиографске податке како о првом издању књиге, тако и о оном које је коришћено при писању приказа.
3. Студентске преводе академских чланака и изворних текстова са српског на енглески и обрнуто, или са било ког другог језика на један од два претходно поменута. Ако је текст већ преводен на дотични језик, мора се радити о приметно бољем и/или савременијем преводу. Преводац је у обавези да, упоредо с преводом, поднесе сагласност аутора или другог носиоца ауторских права (или доказ да је текст у јавном домену, тј. слободан за коришћење), као и оригинални текст. Када год је могуће, оригинал и превод биће упоредо објављени.
4. Интервјуе значајних научника из области правне историје, које спроводе студенти, на академске теме. Упоредо са текстом интервјуа, интервјуиста има обавезу да поднесе доказ о дозволи и сагласности интервјуисаног (лица) да интервју буде објављен (нпр. електронска преписка или копија потписане изјаве о сагласности).
5. Пригодне текстове – извештаје с конференција, некрологе и сл.

AUTHOR GUIDELINES

1. Journal Profile and Types of Submissions

Весник љравне историје / Herald of Legal History is an international academic student journal dedicated to the study of legal history of all countries and periods. The journal is published by the University of Belgrade Faculty of Law. It has two issues per year, in a limited number of physical copies and as an open access e-journal

Both graduate and postgraduate students of law, as well as of other social sciences and humanities, are eligible to submit papers for the journal. Submissions by authors who no longer have student status are also acceptable, as long as they possessed it during their research or writing.

Submissions are accepted in Serbian and English.

We accept the following types of submissions:

1. Academic articles written by students; in case of co-authored papers, all authors must have student status at an institution of higher education. We encourage both papers dealing with individual legal systems and those taking a comparative approach.
2. Book reviews written by students; both recent and older works can be reviewed, but the approach must be adjusted accordingly. If an older book that was later re-issued is reviewed, the reviewer must submit full bibliographical information regarding both the first edition of the work and the one that was used for the review.
3. Translations of academic articles or primary sources from Serbian to English or vice versa, or from any other language to either of these two, done by students. If a translation of the text into the language in question already exists, the translation has to be significantly better and/or more modern. Along with the translation, the translator must also submit the author's or another copyright holder's consent (or proof that the text is in public domain, i.e. free to use), as well as the original text. Whenever possible, the original and the translation will be published side by side.
4. Interviews with renowned scholars in the field of legal history, conducted by students, on academic subjects. Along with the text of the interview, the interviewer must submit proof of the interviewee's authorization and consent to the publication of the interview (e.g. email communication or a scan of a signed statement of consent).
5. Event-related texts – conference reports, necrologues etc.

Пожељно је да студенти који намеравају да поднесу преводе или интервјуе о томе унапред обавесте Уредништво, те да питају да ли текст који ће бити преведен или научник који ће бити интервјуисан одговарају профили часописа. Може се послати и узорак преведеног текста (1–2 странице), како би се унапред проверио општи квалитет превода.

Радови који су већ објављени на другом месту не могу се предавати за објављивање. Ако је радна верзија неког рада учињена доступном на интернету, по објављивању рада је треба уклонити или заменити линком за рад на сајту *Весника*.

Радови предати за објављивање подлежу обавезној анонимној рецензији два рецензента којима није познат идентитет аутора, као што ни аутору није познат идентитет рецензента. Чланке и приказе књига ће рецензирати стручњаци из одговарајућег поља правне историје, док ће преводе прегледати стручњак у чију специјализацију потпада тема на коју се рад односи и филолог специјализован за језик на коме је текст написан. Интервјуи, као и други слични текстови (нпр. некролози) не подлежу анонимној рецензији, али редакција може сугерисати примерене измене.

Радови се шаљу у *Microsoft Word* формату на адресу vesnik@ius.bg.ac.rs или предају онлајн преко сајта часописа: <http://ojsnovi.ius.bg.ac.rs/index.php/Vesnik/index>. Уколико аутор сматра потребним илустрације, табеле или неубичајене фонтове, потребно је да их достави у виду засебних датотека. Оригиниали превођених текстова се такође могу послати у PDF-у.

Видео апстракти за радове или уживо снимљени интервјуи су такође прихватљиви и биће објављени на профилима часописа на друштвеним мрежама (YouTube, Facebook, Instagram, итд.) упоредо с електронском објавом радова на које се односе. Слање видео апстракта или интервјуа не ослобађа аутора обавезе да пошаље писани апстракт с кључним речима, или транскрипт интервјуа. (Уколико интервју није вођен на српском или енглеском језику, превод транскрипта на један од та два језика је неопходан.) Видео снимци и друге крупне датотеке могу се слати преко бесплатних сервиса за дељење датотека (попут *WeTransfer*, *FileMail*) истовремено с подношењем рада или недуго након.

Рокови за подношење радова су: 30. април за први број, и 31. октобар за други. Аутори ће бити обавештени чим њихови радови буду примљени.

Аутори су дужни да се при писању радова придржавају међународних академских и етичких стандарда. Чином предавања рада за објављивање сваки аутор гарантује да рад не садржи никакво кршење ауторских права, плагијат или етички преступ, као и да рад није раније био објављен, није прихваћен за објављивање нити у поступку разматрања за објављивање на другом месту, те да ће евентуалне радне верзије уклонити или заменити линком за верзију објављену у *Веснику* ако рад буде прихваћен за објављивање.

We encourage students intending to submit translations or interviews to inform the Editorial Board of their intentions in advance, and to inquire whether the text to be translated or the scholar to be interviewed fit in with the journal's profile. An example of the translation (1–2 pages long) can also be provided, in order for the overall quality of the translation to be assessed in advance.

Papers that were already published elsewhere cannot be submitted. If a work in progress version has been made available online, once the paper has been published, it should be removed or replaced with a link to the paper on the *HLH* website.

All submissions will be evaluated by two external reviewers. The peer review is double blind. Articles and book reviews will be evaluated by experts in the relevant field of legal history, while translations will be reviewed by one expert in the field of the translated text, and one philologist specializing in the language in question. Interviews, as well as other similar texts (e.g. necrologies) are not subject to anonymous reviews, but the Editorial Board may still suggest appropriate changes.

All submissions should be sent in Microsoft Word format to **vesnik@ius.bg.ac.rs**, or submitted online through our website: <http://ojsnovi.ius.bg.ac.rs/index.php/Vesnik/index>. If illustrations, tables or non-standard fonts are needed, they should be included as separate files. Originals of translated texts can also be sent as PDFs.

Video abstracts for papers or recorded live interviews are also acceptable and will be published on the journal's social media profiles (YouTube, Facebook, Instagram etc.) once the issue they are related to is published online. Sending a video abstract or interview does not eliminate the author's obligation to send a written abstract and keywords, or the transcript of the interview. (If the interview is conducted in a language other than English or Serbian, a translation of the transcript to either of those languages is also required.) Videos and other large files can be sent over free file-sharing services (e.g. WeTransfer, FileMail) together with, or soon after the textual submission.

Deadlines for submissions are the 30th of April for the first issue and the 31st of October for the second. Authors will be notified when their submission is received.

Authors are obliged to follow international academic and ethical standards in the writing of their papers. By submitting a paper for publication, every author guarantees that the paper contains no copyright infringement, plagiarism or ethical misconduct, as well as that the paper has not been previously published, accepted for publication nor is under consideration for publication elsewhere, and that any work in progress versions will be removed or replaced with a link to the version published in the *HLH* if the paper is accepted for publication.

Аутори задржавају ауторско право на своме делу. Међутим, услов за објављивање у *Веснику њравне историје* јесте да аутори издавачу дозволе да објави дело, да гарантују право да ће *Весник* бити наведен као изворни издавач у случају поновног објављивања и да неискључиво уступе овлашћење на умножавање, те овлашћење да се текст учини доступним јавности и да се дистрибуира у свим облицима и медијима. Објављени текстови се дистрибуирају под условима лиценце „*Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)*”.

2. Форматирање и стил писања

Радови се пишу у фонту Times New Roman, величина 12. Текстови на српском се пишу ћириличним писмом. Текстови на енглеском могу да користе било британски или амерички варијетет енглеског језика, под условом да се један користи континуирано кроз цео рад.

Латинске и друге стране речи и изрази, као и интернет адресе, пишу се курзивом (*italic*), уколико је то могуће за писмо које се користи. За језике који не користе латинично или ћирилично писмо (нпр. грчки), молимо вас да користите фонт сличне величине и да фонт доставите уз свој рад.

Страна имена која се помињу у тексту, а која користе другачије писмо или транскрипцију од онога у тексту, треба да се при првом спомињању напишу у оригиналу у загради, курзивом. У даљим наводима користе се само транскрибована имена.

Пример: Као што истиче Игор Медведев (*Игорь Медведев*)...

Кад је цитат преведен с другог језика, треба навести и изворни текст уколико је могуће, било у главном тексту или у фусноти, у зависности од важности цитата. И обрнуто – за све цитате на било ком језику осим оног на коме је рад написан, морају се дати и преводи. Изузетак овоме су опште познате латинске речи и изрази, као што су *mutatis mutandis, de iure, a fortiori, et cetera*.

Не постоји минимална или максимална дужина рада, али рецензенти могу да сугеришу проширивање или скраћивање појединих целина у оквиру рада у зависности од важности за тему.

Ауторима је дозвољено да пишу у првом лицу једнине, првом лицу множине, или неутралним стилем, али би требало да кроз рад континуирано користе стил који су одабрали.

Ауторово име и презиме, са средњим словом, и академска титула се уписују у горњи леви угао. Презиме се пише великим словима – верзалом; може се користити редослед уобичајен у ауторовом матерњем језику. Установа на којој аутор студира или је запослен, ниво студија или друге афилијације и позиције, као и адреса електронске поште аутора, треба да буду написане у фусноти означеној звездом. У истој фусноти аутор може, ако жели, додати и линкове за своје профиле на академским

Authors will retain the copyright in their work. It is, however, a condition of publication that authors transfer to the *Herald of Legal History* the non-exclusive right to publish the paper, to be cited as its original publisher in case of reuse, to reproduce, to make available to the public, and to distribute it in all forms and media. The published papers will be distributed under the „Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)“ license.

2. Formatting and Writing Style

Papers should be written using the Times New Roman font, size 12. Texts in Serbian should be written in the Cyrillic alphabet. Texts in English can use either British or American English, but one must be used consistently throughout the paper.

Latin and other foreign words and phrases, as well as internet addresses should be written in verso (italic), if available for the script in question. For languages that do not use the Latin or Cyrillic alphabet (e.g. Greek), please use a font of a similar size and include the font with your paper.

Foreign names mentioned in the text that use a script or transliteration different than the one the paper is written in should be given in the original in parentheses (and in verso) when they first appear in the text. In subsequent mentions, only the transliterated name should be used.

Example: As Igor Medvedev (*Игорь Медведев*) points out...

When quotations translated from other languages are given, the original should also be provided if possible, either in the main text or in a footnote, depending on the quotation's importance. And vice versa – translations should be provided for all quotations given in any language other than the one the paper is written in. An exception to this are widely known Latin words and phrases, such as *mutatis mutandis*, *de iure*, *a fortiori*, *et cetera*.

There is no minimum or maximum length for submissions, but the reviewers may still suggest expanding or shortening a section of the paper based on its relevance for the subject.

Authors are free to write either in first person singular, first person plural or in a completely neutral style, but the same style should be used consistently throughout the paper.

The author's first and last name, initials of the middle name(s), and academic title should be placed in the upper left corner. The last name should be capitalized; the order common in the author's native language can be used. The institution of study and/or employment, study level, or other affiliation and position, as well as the author's email address should be given in a footnote indicated by an asterisk. The authors may also include, in the same footnote, links to their profiles on academic websites – the site of the institution

сајтовима – сајту институције где је запослен, некој академској мрежи попут *ResearchGate*, *Orcid*, *Academia.edu* и сл.

Како би се обезбедила анонимност рада, молимо вас да не уписујете своје име нигде осим на страни на којој је наслов. Ако се позивате на неке од својих других објављених радова, молимо вас да приликом навођења поступате са њима као са радовима других аутора, а да их притом не истичете као своје.

Уколико рад представља део семинарског рада, мастер или докторске тезе, ако је резултат истраживања у оквиру неког научног пројекта, или је излаган на некој конференцији, ове податке треба што детаљније навести у истој фусноти у којој је ауторова афилијација, у засебном пасусу.

Уз чланке (за разлику од других врста радова) треба доставити и апстракт, дужине 100–150 речи, са 3–5 кључних речи подесних за потребе онлајн претраживања и индексирања.

У интересу аутора је да наслов и кључне речи што верније и концизније одражавају садржај рада. Цео рад, укључујући и резиме на страном језику, подлежу стручној лектури и анонимним рецензијама. Уредништво задржава право да прилагоди текст стилу и формату часописа.

На крају рада, после библиографије, наводе се на другом језику часописа (на енглеском ако је рад на српском и обрнуто) име аутора са фуснотом, наслов рада, сажетак (који може бити до 500 речи) и кључне речи. Ако нисте у могућности да их преведете самостално, молимо вас да то назначите како бисмо обезбедили превод.

Наслов треба да буде центриран, откуцан великим словима – верзалом, величина фонта 14. Поднаслови би такође требало да буду центрирани и откуцани верзалом, величина фонта 12, и нумерисани консекутивно арапским бројевима.

Уколико поднаслов има више целина, оне такође треба да буду обележене арапским бројевима, и то: 1.1 – малим обичним словима (фонт 12), 1.1.1 – малим словима у курзиву (фонт 11), итд. са мањим фонтом.

Аутори чланака (и приказа, ако имају друге референце осим књиге коју приказују) су у обавези да поднесу библиографију цитираних дела, фонт 11, на крају чланка. Листа треба да буде подељена на изворе (историјске и правне, тзв. примарне изворе) и литературу (тзв. секундарне изворе), по азбучном реду презимена аутора. Извори без (познатих) аутора треба да буду наведени пре оних с ауторима, у азбучном реду по наслову.

Уз преводе треба доставити кратак увод у којем ће се у основним цртама изложити, за изворе, природа, значај и контекст настанка преведеног текста, а за научне чланке основни подаци о аутору и значај преведеног текста. Увод треба да буде на језику на који се текст преводи, и по правилу не треба да буде дужи од једне странице.

where they are employed, an academic network such as ResearchGate, Orcid, Academia.edu, etc.

In order to ensure your paper's anonymity, please do not include your name anywhere except the title page. If you are referring to your other published works, please treat them as you would any other author's, without singling them out as your own.

If the article is a part of a seminary paper, master or doctoral thesis, if it is the result of research within a scientific project, or it has been presented at a conference, this information should be indicated with as much detail as possible in the same footnote with the author's affiliation, in the next paragraph.

For articles (unlike other types of submissions), an abstract 100–150 words long should be included, together with 3–5 keywords suitable for indexing and online search purposes.

It is in the author's interest that the title and key words reflect the content of the article as closely as possible. The entire paper, including the abstracts, shall be subjected to proofreading and peer review. The Editorial Board reserves the right to adapt texts to the journal's style and format.

At the end of the paper, after the bibliography, the author's name with the footnote, title of the paper, abstract (this time up to 500 words) and key words are submitted in the other language of the journal (Serbian if the paper is in English and vice versa). If you are unable to translate them yourself, please indicate so, and we will provide the translation.

The title should be centred, typed in capital letters, font size 14. The subtitles should also be centred, typed in capital letters, font size 12 and numbered consecutively by Arabic numbers.

If the subtitle contains more than one part, they should also be designated with Arabic numbers, as follows: 1.1. – with lowercase letters in recto, font 12, 1.1.1. – with lowercase letters in verso, font 12, etc.

Authors of articles (and book reviews, if sources other than the reviewed book are quoted) are obliged to submit a bibliography of cited references, font 11, at the end of the article. The list should be divided into primary sources (historical and legal sources) and secondary sources (literature), both listed in alphabetic order by the authors' last names. Sources without (known) authors should be listed before those with authors, in alphabetic order by title.

Translations should include a short introduction which should outline in basic terms, for primary sources, the nature, significance and the context in which the translated text was created, and, for scholarly articles, the basic information about the author and the significance of the translated text. The introduction should be in the language into which the text was translated, and, as a rule, should not exceed one page in length.

У интервјуима, пре прве реплике сваког појединачног учесника, треба да буду наведена пуна имена како интервјуисте, тако и интервјуисаног, а потом само у иницијалима. Интервјуи би требало да садрже кратак увод са биографским детаљима о интервјуисаном.

За навођење цитата у чланцима и приказима књига, молимо вас да пређете на упутство за стил навођења литературе који се налази у наставку. Референце у превођеним чланцима треба да остану у стилу који је коришћен у изворном тексту.

3. Стил навођења литературе

1. Књиге: пуно име и презиме аутора (с другим иницијалима, уколико их има) – курентом, наслов – курзивом, издавач (ако је познат) и место издавања – курентом, година издавања.

Ако је број страна назначен, треба га написати без додатака (попут стр., р., рр., ff., dd. и слично).

После места издавања не ставља се зарез.

Пример: Alan Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, University of Georgia Press, Georgia 1993, 26.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (нпр. 1993²), ако се аутору та чињеница чини битном.

Упућивање на фусноту треба да буде скраћено и нумерисано након броја стране.

Пример: Alan Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, University of Georgia Press, Georgia 1993, 26, фн. 15.

Уколико се у књизи наводи више места издања, максимално се наводе три и раздвајају се цртом.

Пример: Jill D. Harries, *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2004.

Уколико постоји више од једног издавача, максимално се наводе три и раздвајају се косом цртом.

Пример: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига I*, БИГЗ / Југославијапублик / СКЗ, Београд 1990.

2. Чланци у часопису: пуно име и презиме аутора (с другим иницијалима, уколико их има) – курентом, назив чланка – курентом, под наводницима, назив часописа (правних прегледа или друге периодике) – курзивом, број и годиште издавања, распон страна без икаквих додатака (као и код цитирања књига). Ако је назив часописа нарочито дуг, а цитира се више чланака објављених у њему, у загради се наводи скраћеница под којом ће се периодика надаље појављивати.

In interviews, both the interviewee's and the interviewer's full name should be used before each individual's first line, and initials should be used afterwards. Interviews should include a short introduction giving biographical information about the interviewee.

For references in articles and book reviews, please refer to the reference style guide below. References in translated articles should remain in the style used in the original text.

3. Reference Style

1. Books: author's first and last name (with other initials if present) in recto, title written in verso, publisher (if known) and place of publication in recto, year of publishing.

If the page number is specified, it should be written without any supplements (like p., pp., f., dd. or others).

The publisher's location should not be followed by a comma.

Example: Alan Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, University of Georgia Press, Georgia 1993, 26.

If a book has more than one edition, the number of the edition can be stated in superscript (for example: 1993²) if the author finds that information relevant.

Any reference to a footnote should be abbreviated and numbered after the page number.

Example: Alan Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, University of Georgia Press, Georgia 1993, 26, fn. 15.

If a publication lists more than one place of publication, a maximum of three should be listed in the reference, separated by dashes.

Example: Jill D. Harries, *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2004.

If there is more than one publisher, a maximum of three should be listed, separated by slashes.

Example: Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića, knjiga I*, BIGZ / Jugoslavijapublik / SKZ, Beograd 1990.

2. Journal articles: author's first and last name (with other initials if present) in recto, article's title in recto with quotation marks, name of the journal (law review or other periodical publication) in verso, volume and year of publication, page range without any supplements (as in the book citation). If the name of a journal is particularly long, and multiple articles published in it are cited, an abbreviation should be offered in parentheses when it is first mentioned and used later on.

Пример: Sima Avramović, “Mixture of Legal Identities: Case of the Dutch (1838) and the Serbian Civil Code (1844)”, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review* 4/2018, 13–37.

3. Када се цитира чланак у зборнику радова, име аутора и назив чланка се наводе као код часописа, а затим се наводе подаци о зборнику радова у истом формату као за књиге, и на крају распон страна, с тим што се после имена уредника у загради ставља скраћеница на истом језику на којем је објављен зборник – „ур” или „прир.”, на српском, „ed.” (односно „eds.” код више уредника) на енглеском, „Hrsg.” на немачком, итд.

Пример: Éva Jakab, “Financial Transactions by Women in Puteoli”, Paul du Plessis (ed.), *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, 123–150.

4. Уколико постоји више аутора или уредника (до три), раздвајају се зарезом.

Пример: Paul Cartledge, Paul Millett, Stephen Todd (eds.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2002³.

Уколико има више од три аутора или уредника, наводи се само име и презиме првог, уз додавање скраћенице речи *et alia* (*et al.*) курзивом.

Пример: Michael A. Livingston *et al.*, *The Italian Legal System*, Stanford Law Books, California 2015.

5. Уколико се у раду цитира само један текст одређеног аутора, код поновљеног цитирања тог текста, после првог слова имена и (целог) презимена аутора, следи само број стране и тачка (без додатака *op. cit.*, нав. дело и сл.).

Пример: A. Watson, 65.

Уколико се цитира више радова истог аутора, наслов се скраћује на највише три речи (не рачунајући предлоге, везнике и чланове).

Пример: A. Watson, *Legal Transplants*, 82. Или: S. Avramović, “Mixture of Legal Identities”, 25.

6. Уколико се цитира више страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртицом, после чега следи тачка.

Пример: G. Thür, 238–276.

Уколико се цитира више страна које се не одређују тачно, после броја који означава прву страну наводи се „и даље” с тачком на крају.

Пример: G. Thür, 244 и даље.

7. Уколико се цитира податак с исте стране из истог дела као у претходној фусноти, користи се латинична скраћеница за *Ibidem* у курзиву, с тачком на крају (без навођења презимена и имена аутора).

Пример: *Ibid.*

Example: Sima Avramović, “Mixture of Legal Identities: Case of the Dutch (1838) and the Serbian Civil Code (1844)”, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review* 4/2018, 13–37.

3. When an article from an edited volume is cited, the name and title are written in the same way as for journal articles, followed by the data about the volume in the same format as for books, and a page range, but the names of the editors are followed by an abbreviation in parentheses in the language of the book – “ed.” (or “eds.” for multiple editors) in English, “Hrsg.” in German, etc.

Example: Éva Jakab, “Financial Transactions by Women in Puteoli”, Paul du Plessis (ed.), *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, 123–150.

4. If there is more than one author or editor of a book or article (three at most), their names should be separated by commas.

Example: Paul Cartledge, Paul Millett, Stephen Todd (eds.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2002³.

If there are more than three authors or editors, only the first name should be cited, followed by abbreviation *et alia* (*et al.*) in verso.

Example: Michael A. Livingston *et al.*, *The Italian Legal System*, Stanford Law Books, California 2015.

5. Repeated citations of a single work by the same author should include only the first letter of his or her name, last name and the number of the page.

Example: A. Watson, 65.

If two or more references to the same author are cited, the title should be abbreviated to up to three words (not counting prepositions, conjunctions or articles).

Example: A. Watson, *Legal Transplants*, 82. Or: S. Avramović, “Mixture of Legal Identities”, 25.

6. If more than one page is cited from a text and they are specified, they should be separated by a dash, followed by a period.

Example: G. Thür, 238–276.

If more than one page is cited from a text, but they are not specifically stated, the number which notes the first page should be followed with “etc.”

Example: G. Thür, 244 etc.

7. If the same page of the same source was cited in the preceding footnote, the Latin abbreviation for *Ibidem* should be used, in verso, followed by a period.

Example: *Ibid.*

Уколико се цитира податак из истог дела као у претходној фусноти (али с различите стране) користи се латинична скраћеница за *Ibidem*, наводи се одговарајућа страна и ставља тачка на крају.

Пример: *Ibid.*, 69.

8. Објављени предмодерни правни извори цитирају се у складу са правилима за цитирање савремених издања, као било која друга књига.. Уколико су у питању извори са стандардизованим системом цитирања (нпр. *Corpus Iuris Civilis*, Библија) користе се стандардизоване скраћенице.

9. Закони и други прописи се наводе пуним називом – у куренту, потом се наводи гласило у коме је пропис објављен – курзивом (нпр. *Службени гласник*), а после зареза број и година објављивања, поново у куренту. Уколико ће се поменути закон цитирати и касније, приликом првог помињања, после црте, наводи се скраћеница под којом ће се пропис даље појављивати.

Пример: Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, година III, бр. 142/21.

Уколико је пропис измењиван и допуњаван, наводе се сукцесивно бројеви и године објављивања измена и допуна.

Пример: Закон о основама система васпитања и образовања, *Службени гласник РС*, бр. 62/03, 64/03, 58/04 и 62/04.

10. Чланови, ставови и тачке прописа се наводе редним бројевима. Речи „члан”, „став” и „тачка” се могу скратити на „чл.”, „ст.” и „тач.”, и ауторима који наводе велики број чланова саветујемо да се тога придржавају.

Пример: члан 5. став 2. или чл. 5, ст. 2, тач. 3. или чл. 5, 6, 9. и 10. или чл. 4–12, итд.

11. Навођење судских одлука треба да садржи што потпуније податке (врста и број одлуке, датум када је донесена, публикација у којој је евентуално објављена).

12. Навођење необјављених извора (архивске грађе) треба да садржи наслов изворног документа што је могуће прецизније, праћен именом архива у којем се чува, називом фонда, групе списа или збирке, уз одговарајућу ознаку документа коју користи дотични архив (укључујући број фонда, фасцикле и сл.); у случају понављања, приликом првог помињања може се навести акроним или скраћеница под којим ће се извор даље појављивати.

13. Цитирање веб страница, сајтова и електронских књига треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану курзивом и датум последњег приступа страници.

Пример: European Commission for Democracy through Law, Opinion on the Constitution of Serbia, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp), приступљено 24. марта 2020.

If the same source (but *not* the same page) was cited in the preceding footnote, the Latin abbreviation for *Ibidem* should be used, in verso, followed by the page number and a period.

Example: *Ibid.*, 69.

8. Pre-modern legal sources that have been published should be cited according to their modern-day editions, like any other book. In case of sources with a standardized citation system (e.g. the *Corpus Iuris Civilis*, the Bible) the standard abbreviations should be used.

9. Statutes and other regulations published in modern-day official publications should be provided with a complete title in recto, followed by the name of the publication (e.g. official gazette) in verso, and then the number (volume) and year of publication in recto. In case of repeated citations, an acronym should be provided on the first mention of a given statute or other regulation.

Example: Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, godina III, br. 142/21.

If the statute has been changed and supplemented, numbers and years should be given in a successive order of publishing changes and additions.

Example: Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, *Službeni glasnik RS*, br. 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04.

10. Articles of the cited statutes and regulations should be denoted as follows:

Example: Article 5 (1); Articles 4–12.

The word “article” can be abbreviated to “art.,” and we advise authors referring to a large number of articles to do so.

11. Citation of modern court decisions should contain the most complete information possible (category and number of the decision, date of decision, the publication in which it was published).

12. Citation of unpublished sources (archive materials) should contain the title of the source document as precisely as possible, followed by the name of the archive in which it is kept, the name of the fonds, record group or collection, and the document signature number used by the archive in question (complete with the number of the fonds, folder etc.); in case of repeated use, an acronym or abbreviation can be provided on first mention.

13. Citations of web pages, websites or e-books should include the title of the text, source address (URL) in italic, and the date of the most recent access.

Example: European Commission for Democracy through Law, Opinion on the Constitution of Serbia, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp), last visited on 24.3.2020.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
34(091)

ВЕСНИК правне историје = Herald of Legal
History / главни уредник Нина Кршљанин. –
[Штампано изд.]. – Год. 1, бр. 1 (2020)– . – Београд
: Правни факултет Универзитета у Београду, 2020–
(Београд : Донат граф). – 24 cm

Полугодишње. – Друго издање на другом медијуму:
Весник правне историје (Online) = ISSN 2738-0963
ISSN 2738-0955 = Весник правне историје
(Штампано изд.)

COBISS.SR-ID 28109833

Уређивачки одбор:

Проф. емеритус Сима Аврамовић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Жика Бујуклић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Зоран Мирковић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Милена Полојац (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Драгољуб Поповић (бивши судија ЕСЉП, Правни факултет Универзитета Унион), доц. др Урош Станковић (Правни факултет Универзитета у Новом Саду), проф. др Зоран Чворовић (Правни факултет Универзитета у Крагујевцу), проф. др Срђан Шаркић (Правни факултет Универзитета у Новом Саду).

Међународни уређивачки одбор:

Проф. др Жељко Бартуловић (Правни факултет Универзитета у Ријеци), др Јуриј Вин, виши научни сарадник (Институт за општу историју Руске академије наука), проф. др Колман Денехи (Универзитетски колеџ у Даблину), проф. др Томас Зимон (Правни факултет Универзитета у Бечу), проф. др Виктор Кастелани (Одељење за језике и књижевности Универзитета у Денверу), проф. др Гералд Кол (Правни факултет Универзитета у Бечу), проф. др Пјетро Ло Јаконо (Правно одељење LUMSA универзитета у Палерму), проф. др Стефан Медер (Правни факултет Лајбницевог Универзитета у ХанOVERу), проф. др Никола Мојовић (Правни факултет Универзитета у Бањој Луци), проф. др Емилија Мусумечи (Правни факултет Универзитета у Тераму), проф. др Делфина И. Нијето Изабел (Одељење за историју и археологију Универзитета у Барселони), проф. др Натале Рампацо (Национални истраживачки савет Италије, Напуљ), проф. др Марион Ревекамп (Хумболтов професор на Мексичком колеџу), проф. др Владимир Симич (Правни факултет Универзитета у Љубљани), проф. емеритус Герхард Тир, дописни члан Аустријске академије наука (Правни факултет Универзитета у Грацу), проф. др Габор Хамза, редовни члан Мађарске академије наука (Правни факултет Универзитета Етвеш Лоранд), проф. др Далибор Чепуло (Правни факултет Универзитета у Загребу).

MMXXV